

INWARD No. HCS/EIS
604
27-7-2000

Project Status Report

CREATING A CRITICAL AWARENESS
AND
PROMOTING BEST PRACTICES ON
SOLID WASTE MANAGEMENT
IN
SELECTED AREAS
IN THE WESTERN AND CENTRAL
SUBURBS OF MUMBAI

A joint project by Bombay First and MMR Environment Improvement Society

Final Report

INDEX

Sl.no.	Particulars	Page no.
1.	Pilot Projects in suburban Mumbai	1
2.	Spreading Awareness	1
3.	Advanced Locality Management (ALM)	2
4.	Mobile Demonstrations on Segregation and Composting	2
5.	Involvement of Schools	2
6.	Training of Trainers & Awareness Kit	3
7.	Infrastructure Support	3
8.	Successes and Problems	4
9.	Issues	5
10.	Future Plans	5

LIST OF TABLES

Sl.no.	Particulars	Table no.
11.	List of Awareness Sessions Conducted	1
12.	List of Demonstrations conducted in Greater Mumbai	2
13.	List of Flower Beds in the Pilot Project Areas	3

LIST OF ANNEXURES

Sl.no.	Particulars	Ann. no.
14.	List of ALMs in the pilot project areas	1
15.	Copy of a demonstration report	2
16.	Copy of a report on TOT workshop	3
17.	Information Booklets "Kutchra Hatao" in local languages	4
18.	Photographs of pilot project area in Kurla	5

Project Status Report

CREATING A CRITICAL AWARENESS AND PROMOTING BEST PRACTICES ON SOLID WASTE MANAGEMENT IN SELECTED AREAS IN THE WESTERN AND CENTRAL SUBURBS OF MUMBAI

The following is the status report on activities undertaken by Bombay First as part of the Bombay First-MMR Environment Improvement Society's project in Solid Waste Management. This includes activities undertaken in Greater Mumbai, Navi Mumbai and in the pilot project areas, from the date of commencement up to April 30, 2000.

Pilot Projects in Suburban Mumbai

Vile Parle (East) and Mahim in the Western Suburbs and Kurla (West) in the Central Suburbs were chosen as the three areas for pilot projects in Solid Waste Management. These areas were chosen on the basis of the availability of a team of committed and enthusiastic people in each area, their awareness of the problem and the suitability of the pilot area for being a model for other areas to emulate.

Each of the three areas is different from the others in terms of the economic background of the population, existing civic consciousness, layout of the area and civic problems faced. The strategy followed in each area was to form a steering committee of the local residents who would supervise the project in their area. A number of brainstorming sessions with this group threw up the problem areas and a course of action to tackle the same was devised. Interaction with the local Ward Office was encouraged and an attempt was made to ensure self-sufficiency in finding a solution to their own problems. The citizens groups in the three areas have christened themselves *Samvedana Parle*, *Pragat Mahim* and *Clean Kurla Committee* respectively.

Spreading Awareness

The first task in each area was to spread awareness amongst the residents. This has been done through various methods such as workshops, awareness programmes, involvement of school students in community clean-ups and awareness drives and use of popular festivals such as Ganesh Chaturthi and Christmas and important days like Republic Day to spread awareness and solicit support.

A workshop for the central suburbs was held on May 29, 1999 with the objective of generating awareness on the solid waste problem and sound waste management practices. A detailed report of this has already been submitted to MMRDA. -> Received.

Samvedana Parle spread the message through the use of banners sporting environmental messages in nearly 28 Ganapati pandals during Ganesh Chaturthi. Banners in different local languages were on display for all the ten days of the festival and attracted attention from adults as well as children. They also put up a stall during the silver jubilee celebrations of the Madhavrao Bhagwat High School. Posters created by the school children were exhibited at the stall and in other places in the exhibition.

Please check/

Kept below

Clean Kurla Committee put up an awareness stall for a Christmas fete organized by the local Holy Cross Church. 200 children from two schools viz., Michael School and Kartika High School participated in a massive community clean up rally on the occasion of Clean Up the World, an international event in September, 1999. They were joined by the committee members as well as by members of the local Ward Office and the police.

Copies of a letter signed by the Ward Officer and Ms. Navtej Nayanan of the Clean Kurla Committee encouraging segregation of household waste and cooperation with a planned door to door garbage collection scheme have been sent to all the secretaries of the housing societies in the project area.

Pragat Mahim organized a large awareness rally linking the cleanliness theme with patriotic fervour immediately after Republic Day on the 30th of January 2000. Over two hundred people walked from Los Angeles School to St. Michael's Church.

Awareness sessions in the form of small workshops and meetings were held at all three pilot project areas. These sessions focussed on the SWM problem, the need for segregation and simple methods of composting. They also served to emphasize the need for people to form ALMs to tackle this and other related problems. For statistics and brief notes on each session, please refer to **Table no. 1**.

Advanced Locality Management (ALM)

Each group has been making efforts to set up the Advanced Locality Management (ALM) system in their areas. Vile Parle has already formed 7 such committees while two more are in the registration stage, Mahim has 13 committees and Kurla about 4. For details of location of each ALM, please refer to **Annexure 1**.

Mobile Demonstrations on Segregation and Composting

Bombay First's Mr. Ronnie Fernandes from the Mobile Demonstration Team has conducted 145 demonstrations on segregation and composting through the Eco-Vigil method in a number of areas all over Greater Mumbai, Navi Mumbai and in the pilot areas. For statistics and a specimen report, please refer to **Table no. 2** and **Annexure 2**. Mr. Ralph D'souza and Ms. Mridula Saptarshi have also conducted sessions.

Outcomes - Quite a few residents of these areas have begun segregating their garbage. Composting of the organic garbage by different methods such as vermi-composting, cow-dung composting, city farming etc., have begun in many areas.

Involvement of Schools

A long-term school involvement programme has been launched through one school each in Vile Parle and Kurla and two in Mahim. The schools are:

Vile Parle: The Madhavrao Bhagwat School

Kurla : Michael School
Mahim: Cannossa Convent, St. Michael School

The students participating in the school project are helping in spreading awareness about good solid waste management (SWM) practices and the need to form ALMs during this summer vacation. This programme will be carried to other schools and colleges in the next academic year.

Training of Trainers & Awareness Kit

A **Training Of Trainers (TOT)** programme was organized for the citizens' groups of the three pilot areas on Sunday, February 13, 2000, in Vile Parle. Different resource people demonstrated various methods of conducting awareness sessions for different target audiences. Details of the training content and photographs taken at the workshop are enclosed in **Annexure 3**.

A comprehensive **awareness kit** has been presented to each of these groups to use in their sessions. This kit consists of sets of slides, posters, photographs, information documents and a resource-persons list. Material on medical waste and an annual subscription to AVEHI, an audio-visual resource centre as well as the '*Kutchra Hatao*' booklet forms part of the kit. This publication was much appreciated and in response to public demand this booklet was translated into Hindi, Marathi and Gujarati. Copies of the booklets in the local languages are enclosed in **Annexure 4**.

A repeat training session was organized in Bandra on Sunday, 26th March, 2000, wherein each group made use of the awareness kit to design presentations for three diverse target audiences. It is hoped that these core committees would, in turn, train numerous other residents in their area to use the kit.

Infrastructure Support

Each of the three areas have been provided with 5 signboards each, each measuring 6'x4'. The boards carry environmental messages and contact numbers of steering committee members from the area, who can provide additional information and other assistance. Kurla has put up the signboards but Vile Parle and Mahim are still awaiting permission from the respective ward offices.

Vile Parle has motivated societies to construct flowerbeds alongside their compound walls to take care of their wet waste as well as beautify their roads. 32 flowerbeds have been developed in Vile Parle – for details see **Table 3**. Societies have been encouraged to put in the initial amount while local banks and commercial organizations have been approached to sponsor protective grillwork on these beds. Bombay First has provided initial capital to a few of these sites. Clean Kurla Committee has also converted, with Bombay First's assistance, a chronically garbage-prone spot at the Pillai Chowk into a verdant green island.

A total of 75 vermipots have been provided to the pilot areas to aid the composting and beautification process. These pots have been placed on either side of society entrances on ALM streets in these areas. The residents of these societies will nurture these pots.

Successes and Problems

Successes

Bombay First's involvement in these projects has been in the nature of a facilitator and hand-holder. The success in each area has been largely the result of a sustained effort of the citizens of the area aided by timely organisational and financial assistance by Bombay First.

Vision –Building and Holistic Development:

An indicator of the holistic effect of the programme can be seen in the fact that, enthused by the effort, the Clean Kurla Committee has embarked upon a vision-building and mapping exercise to involve the residents in evolving a complete all-round development plan for the village.

Besides dealing with SWM, the committee has also been able to get some action on the choked drains and bigger pipelines may be laid before the rains. The committee has also been able to get the ward office to sanction repair works on the existing public toilets with the help of Sulabh International, and identity cards will be issued to the residents of the locality using them.

Cleanliness and Improved Hygiene:

There is a visible change in the surroundings at Kurla Hall Village as seen from the photographs taken before and after the commencement of the project, in **Annexure 5**.

ALM Formation:

A significant number of ALMs have been formed. Citizens groups have collectively taken action against encroachment of public spaces in Mahim. Citizens now feel that they have the backing of organisations such as MMRDA and Bombay First and are motivated to tackle their local problems and liaison more easily and effectively with their Ward Offices. They have developed a marked degree of confidence and the belief that the civic issues facing them can eventually be resolved.

Vermipots:

Vermipots supplied to various housing societies are being used very effectively and are serving as demonstration units attesting to the fact that composting is feasible even in areas where no land is available. More and more people are getting convinced and switching to sound solid waste management practices once they have seen the vermipots.

Problems in Implementation

Signboards:

It was found that the size of the signboards originally planned as 6' x 4' was far too large and inconvenient. It was difficult to find appropriate locations to place them. It was felt that smaller boards say about 4' x 2' would be easier to handle, put up and obtain permission for. Another issue was that the environmental messages were

more meaningful to the local population in local languages rather than in just English and Hindi. Obtaining permission from the ward offices has also proved difficult in the case of Vile Parle and Mahim.

ISSUES

Though composting has been proposed as the preferred method for recycling of wet garbage, it is seen that most housing societies have concretised compounds and very little land with exposed soil where composting can be done successfully. As a result, composting at the housing society / community level is not very feasible. To address this issue, the BMC would have to become closely involved with the ALMs' efforts and provide access to public land to start composting at a community level. These public spaces could include existing gardens or permission may be granted for the creation of green areas from unused spaces.

FUTURE PLANS

Infrastructure:

A further 75 vermipots each will be provided in the next phase. The size of the signboards will be reviewed and boards will be made bilingual to suit the needs of local residents.

Awareness and training:

Mahim has planned to use the awareness kit during the month of May to generate awareness with streetwise programmes in order to set up more ALMs and spread the concept of zero garbage. Comprehensive awareness will be imparted through detailed workshops on various methods of composting, formation of ALMs. There will be visits of ALM representatives to sites where experts are running full-fledged projects on conversion of solid waste to compost through various techniques.

Zero Garbage Zones:

In the next phase, each area has been asked to concentrate on a minimum of three buildings or tenements in each ALM street and convert them into zero garbage buildings through segregation of garbage and composting. The selected buildings will be supported by means of litterbins, composting powder, sustained demonstrations and other assistance. Efforts will be made to involve ragpickers on an experimental basis in selected areas.

The Clean Kurla Committee had a meeting with their Ward Officer and the Assistant Engineer. The outcome was a plan to implement a 'door to door' garbage collection scheme with the help of tempos, as trucks are not viable in the lanes of the area. At the end of the extremely narrow lanes, small bins will be placed. At present, routes are being chalked out.

MM/MA
15.7.'00

TABLE: 1

AWARENESS PROGRAMMES IN THE PILOT PROJECT AREAS

VILE PARLE

DATE	VENUE	ATTENDANCE	OUTCOME
9/7/99	P. Thackeray Sports Complex	25	Area outlined for pilot project
17/7/99	P. Thackeray Sports Complex	22	Formation of 7 sub-committees
28/7/99	P. Thackeray Sports Complex	23	Group named <i>Samvedana</i>
28/8/99	P. Thackeray Sports Complex	35	Awareness programme for Principals of schools and colleges
5/9/99 onwards	Ganesh Mandals		Posters , Banners-creating awareness
1/11/99	P. Thackeray Sports Complex	15	Review of project by steering committee
18/12/99 - 21/12/99	M.B. High school	150	Awareness Stall at Fun fair
27/12/99		20	Compost sites visited
12/2/00	Lok Seva Sangh, Juhu	50	Success stories of <i>Samvedhana</i>
26/3/00	Holy Family Hospital, Bandra	35	TOT workshops

Besides the above awareness sessions a project is being carried out at the M.B. High School with the students of the Interact Club. A field trip to the Mahim Nature Park was also organised with children from the project area.

MAHIM

DATE	VENUE	ATTENDANCE	OUTCOME
28/6/99	Sylvan Home	42	Awareness about SWM and ALMs
11/7/99	Canossa Convent	102	Amalgamation of groups to form <i>Pragat Mahim</i>
22/8/99	St. Michael's School	111	Detailed awareness programmes
24/10/99	St. Michael's School	45	Workshop of <i>Pragat Mahim</i> groups
30/1/00	<i>Pragat Mahim</i> rally from L A school to St. Michaels	200 +	Mass awareness created
30/4/00	Canossa Convent	110	Methods of compostings

The Pragat Mahim Steering Committee and ALM's representatives meet on every second Friday of the month.

KURLA

DATE	LOCATION	ATTENDEES	OUTCOME
22/4/99	Vailankanni Bldg. Kurla	12	Feasibility of launching a project
29/5/99	Central Suburbs workshop	21	Awareness created about SWM & ALMs
22/8/99	Holy Cross School	100+	Awareness created about SWM & ALMs
18/9/99	Rally in the project area	200+students and C.K.C. members	Awareness about the C.K.C. & need for citizen support for good SWM
6/11/99	Ward Office -Kurla	Members of C.K.C., representatives from various areas of the project	Cooperation of ward office and positive response to help C.K.C.
27-31/12/99	Holy Cross School	Visitors at Fun-Fair	Creating awareness
23/1/00	Michael School	25	Vision Building Workshop
18/2/00	Ward Office- Kurla	Members of C.K.C. & ALM's	Letter from Ward Officer to Hsg. Societies about segregation.
26/3/00	Holy Family Hospital	Members of C.K.C.	TOT Session
7/4/00	Ward Villge	100+	Garbage collection system planned.

LIST OF DEMONSTRATIONS CONDUCTED IN GREATER MUMBAI

S.NO.	DATE	ADDRESS	SURBURB	ATT.	METHOD	RESPONSE
1	22/08/99	M.I.G. Adarsh Nagar	Worli	12	EC, MP	Positive
2	22/08/99	Adarsh Nagar II	Worli	125	MP	Very Positive
3	08/08/99	Mahindra Nagar	Malad E	175	MP	Very Positive
4	11/09/99	Oyster and Dolphin Apts.	Colaba	28	M.P.	Very Positive
5	24/09/99	Champagne House	Worli Sea Face	7	M.P.,	Positive
6	26/09/99	Kurla Keraleeya Samaj	Kurla W	125	M.P.	Neutral
7	30/09/99	Rodrigues Bldg ALM	Kurla W	40	M.P., C.F	Positive
8	30/09/99	Jal tarang ALM	Kurla W	11	M.P., C.F	Positive
9	03/10/99	Sterling Apts	Warden Rd	12	EC,MP	Very positive
10	03/10/99	Red River Valley Society	Borivili	75	EC,MP	Very Positive
11	10/10/99	Beach House Soc, Iskon	Juhu	9	EC,MP	Positive
12	20/10/99	Nowrojee mansion	Cooperage	6	MP	Negative
13	24/10/99	St.Anne Parish	Bandra	22	EC, MP	Neutral
14	25/10/99	St,Michael Parish	Mahim	35	MP	Positive
15	26/10/99	Amar Kunj Gurukul	Dadar	50	EC,MP, CF	Positive
16	30/10/99	Garden Rose Soc	Kurla W	45	EC, MP	Positive
17	03/11/99	Our Lady of Health Parish	Andheri E	100	M.P.	Positive
18	05/11/99	Arya Vidya Mandir	Bandra	120	VC, M.P,CF	Very positive
19	07/11/99	Oceanside	Khar	30	MP	Positive
20	11/11/99	Gandhigram Rd.ALAM	Juhu	25	MP	Neutral
21	14/11/99	Orlem Parish	Malad	45	MP	Positive
22	20/11/99	Himachal Hsg Soc	Vile Parle W	20	M.P.	Positive
23	21/11/99	St.Andrew's Rd. ALM	Bandra	22	M.P.	Positive
24	26/11/99	New Kantwadi Res.Asso.	Bandra	20	MP	Neutral
25	27/11/99	Gul Apts	Bandra	16	MP	Positive
26	28/11/99	Gannet	Bandra	23	MP	Positive
27	19/12/99	MAYURASAM	BANDRA	11	M.P	NEUTRAL
28	19/12/99	SAMVEDANA	VILE PARLE	150	M.P	POSITIVE
29	21/12/99	HERDILLA CHEMICALS	B'BAY PUNE hwy	6	M.P & V.C	POSITIVE
30	22/12/99	ALAKNANDA HSG. SOC	NERUL	30	M.P & V.C	NEUTRAL
31	23/12/99	CECILIA SHELTER	BANDRA	18	M.P	NEUTRAL
32	23/12/99	DHARAM JYOT	BANDRA	20	MP	NEUTRAL
33	26/12/99	SAGAR DHARSHAN	BREACH CANDY	18	M.P	POSITIVE
34	26/12/99	CLEAN KURLA COMM.	KURLA WEST	50	M.P	POSITIVE
35	27/12/99	CLEAN KURLA COMM.	KURLA WEST	30	MP	POSITIVE
36	28/12/99	JANKI KUTIR COMPLEX	JUHU	18	M.P	POSITIVE
37	30/12/99	CLEAN KURLA COMM.	KURLA WEST	75	M.P	POSITIVE
38	31/12/99	COZY HOME 'B'	BANDRA	22	MP	POSITIVE
39	01/01/00	NEW MUMBAI,MUN.CORP.	NERUL	26	V.C	POSITIVE
40	02/01/00	MERRIVILLE ,St ANDREW RD	BANDRA	11	M.P	NEUTRAL
41	04/01/00	MANGIREESH H.S.,CHOTANI RD.	MAHIM	13	C.F	POSITIVE
42	07/01/00	GOLDEN BEACH,RUIA PARK	JUHU	14	V.C	POSITIVE
43	08/01/00	BARNEY VILLA, RAJAN	BANDRA	8	M.P	NEUTRAL
44	09/01/00	RIPON HSE, NAGPADA	BYCULLA	14	M.P	POSITIVE

S.NO.	DATE	ADDRESS	SURBURB	ATT.	METHOD	RESPONSE
45	11/01/00	SEA MIST, RAJAN	BANDRA	16	M.P	POSITIVE
46	11/01/00	DR.P.DIAS RES.ASSOC.	PAREL	13	MP,V.C,C	POSITIVE
47	12/01/00	RAVI DHARSHAN,RAJAN	BANDRA	16	M.P	NEUTRAL
48	14/01/00	GULAB APTS.,RAJAN	BANDRA	12	M.P	POSITIVE
49	15/01/00	MOON CROFT,RAJAN	BANDRA	20	M.P	NEUTRAL
50	16/01/00	ED-CEL	KHAR(W)	7	M.P	POSITIVE
51	16/01/00	BALAMIYA RD.NORTH	MAHIM	15	M.P	POSITIVE
52	17/01/00	PARAMEL APTS	BANDRA	11	M.P	POSITIVE
53	19/01/00	JOWYN HSG. SOC.	ORLEM	25	MP	POSITIVE
54	20/01/00	PARICHAY HSG SOC	BANDRA	14	M.P	NEUTRAL
55	21/01/00	GOLF LINKS	KHAR	19	C, M.P.	NEUTRAL
56	22/01/00	PATOLE COMPD.	BANDRA	10	C, M.P.	NEGATIVE
57	23/01/00	ALAKNANDA HSG. SOC	NERUL	150	V.C & C.	POSITIVE
58	23/01/00	ALTAMOUNT RD RES. ASSOC		75	M.P	POSITIVE
59	25/01/00	BANDRA SAROJ HSG.SOC	BANDRA	20	MP	POSITIVE
60	26/01/00	CLARETTE	BANDRA	16	M.P	POSITIVE
61	26/01/00	SHEESH MAHAL	BANDRA	29	MP	NEUTRAL
62	28/01/00	SILVER ISLE	BANDRA	15	M.P	NEUTRAL
63	29/01/00	OM-SOM APTS	BANDRA	16	M.P	POSITIVE
64	29/01/00	KALPANA 'B'	BANDRA	19	M.P	NEUTRAL
65	30/01/00	SEA-SPRAY KHAR(W)	KHAR	22	MP	POSITIVE
66	30/01/00	DOMINIC CLY	ORLEM	200	M.P	POSITIVE
67	01/02/00	HILL DREAM,PALI MALLA	BANDRA	21	M.P	POSITIVE
68	02/02/00	ATUR APTS	COLABA	17	M.P	NEUTRAL
69	03/02/00	125, 126 ST.CYRILS RD	BANDRA	16	M.P	POSITIVE
70	03/02/00	S/2 MASKAN,CARTER RD	BANDRA	24	M.P	NEUTRAL
71	05/02/00	ROSE TERRACE,SHERLY	BANDRA	13	M.P	NEUTRAL
72	05/02/00	KISMET , CARTER RD	BANDRA	14	M.P	POSITIVE
73	06/02/00	SUNFLOWER , CARTER RD	BANDRA	27	M.P	POSITIVE
74	06/02/00	MEGDHOOT APTS.	MARINE DRIVE	14	M.P	POSITIVE
75	08/02/00	SUBURBAN SCHOOLS	MALAD	90	M.P	POSITIVE
76	09/02/00	FATIMA HOSTEL, KANE RD	BANDRA	30	V.C	NEUTRAL
77	09/02/00	HITEN APTS, SHERLY	BANDRA	22	V.C,M.P	POSITIVE
78	10/02/00	MANILLA, CARTER RD	BANDRA	13	M.P	NEUTRAL
79	10/02/00	DIAGO A/B,RAJAN	BANDRA	34	M.P	POSITIVE
80	11/02/00	OM-DWARKANATH	NERUL	25	M.P	POSITIVE
81	13/02/00	JAWAHARDBAD CHS',	BANDRA	18	M.P	POSITIVE
82	13/02/00	P .T. K.S. S.RAJE RD.	VILE PARLE	14	M.P	POSITIVE
83	14/02/00	SUNSET APTS,N.DUTT RD	BANDRA	20	M.P	POSITIVE
84	15/02/00	JUNE BLOSSOMS	BANDRA	19	M.P,V.C	POSITIVE
85	16/02/00	SUNBEAM ,MAIN AVE	SANTACRUZ	16	C.F	POSITIVE
86	17/02/00	16, ST.LEO'S RD	BANDRA	8	M.P	POSITIVE
87	18/02/00	3RD DOMNIC RD.,	ORLEM	35	M.P,C	POSITIVE
88	20/02/00	SHERLY FIELD COMM.	BANDRA	16	M.P	NEUTRAL
89	20/02/00	GROTTO APTS	BANDRA	20	M.P	POSITIVE
90	21/02/00	SAMEER APTS.	BANDRA	17	M.P	POSITIVE
91	23/02/00	OM-DWARKANATH	NERUL	15	M.P,C	POSITIVE
92	24/02/00	CALANGUTE CLUB	GIRGAUM	18	M.P	POSITIVE

S.NO.	DATE	ADDRESS	SURBURB	ATT.	METHOD	RESPONSE
45	11/01/00	SEA MIST, RAJAN	BANDRA	16	M.P	POSITIVE
46	11/01/00	DR.P.DIAS RES.ASSOC.	PAREL	13	MP,V.C,C	POSITIVE
47	12/01/00	RAVI DHARSHAN,RAJAN	BANDRA	16	M.P	NEUTRAL
48	14/01/00	GULAB APTS.,RAJAN	BANDRA	12	M.P	POSITIVE
49	15/01/00	MOON CROFT,RAJAN	BANDRA	20	M.P	NEUTRAL
50	16/01/00	ED-CEL	KHAR(W)	7	M.P	POSITIVE
51	16/01/00	BALAMIYA RD.NORTH	MAHIM	15	M.P	POSITIVE
52	17/01/00	PARAMEL APTS	BANDRA	11	M.P	POSITIVE
53	19/01/00	JOWYN HSG. SOC.	ORLEM	25	MP	POSITIVE
54	20/01/00	PARICHAY HSG SOC	BANDRA	14	M.P	NEUTRAL
55	21/01/00	GOLF LINKS	KHAR	19	C, M.P.	NEUTRAL
56	22/01/00	PATOLE COMPD.	BANDRA	10	C, M.P.	NEGATIVE
57	23/01/00	ALAKNANDA HSG. SOC	NERUL	150	V.C & C.	POSITIVE
58	23/01/00	ALTAMOUNT RD RES. ASSOC		75	M.P	POSITIVE
59	25/01/00	BANDRA SAROJ HSG.SOC	BANDRA	20	MP	POSITIVE
60	26/01/00	CLARETTE	BANDRA	16	M.P	POSITIVE
61	26/01/00	SHEESH MAHAL	BANDRA	29	MP	NEUTRAL
62	28/01/00	SILVER ISLE	BANDRA	15	M.P	NEUTRAL
63	29/01/00	OM-SOM APTS	BANDRA	16	M.P	POSITIVE
64	29/01/00	KALPANA 'B'	BANDRA	19	M.P	NEUTRAL
65	30/01/00	SEA-SPRAY KHAR(W)	KHAR	22	MP	POSITIVE
66	30/01/00	DOMINIC CLY	ORLEM	200	M.P	POSITIVE
67	01/02/00	HILL DREAM,PALI MALLA	BANDRA	21	M.P	POSITIVE
68	02/02/00	ATUR APTS	COLABA	17	M.P	NEUTRAL
69	03/02/00	125, 126 ST.CYRILS RD	BANDRA	16	M.P	POSITIVE
70	03/02/00	S/2 MASKAN,CARTER RD	BANDRA	24	M.P	NEUTRAL
71	05/02/00	ROSE TERRACE,SHERLY	BANDRA	13	M.P	NEUTRAL
72	05/02/00	KISMET , CARTER RD	BANDRA	14	M.P	POSITIVE
73	06/02/00	SUNFLOWER , CARTER RD	BANDRA	27	M.P	POSITIVE
74	06/02/00	MEGDHOOT APTS.	MARINE DRIVE	14	M.P	POSITIVE
75	08/02/00	SUBURBAN SCHOOLS	MALAD	90	M.P	POSITIVE
76	09/02/00	FATIMA HOSTEL, KANE RD	BANDRA	30	V.C	NEUTRAL
77	09/02/00	HITEN APTS, SHERLY	BANDRA	22	V.C,M.P	POSITIVE
78	10/02/00	MANILLA, CARTER RD	BANDRA	13	M.P	NEUTRAL
79	10/02/00	DIAGO A/B,RAJAN	BANDRA	34	M.P	POSITIVE
80	11/02/00	OM-DWARKANATH	NERUL	25	M.P	POSITIVE
81	13/02/00	JAWAHARDBAD CHS',	BANDRA	18	M.P	POSITIVE
82	13/02/00	P .T. K.S. S.RAJE RD.	VILE PARLE	14	M.P	POSITIVE
83	14/02/00	SUNSET APTS,N.DUTT RD	BANDRA	20	M.P	POSITIVE
84	15/02/00	JUNE BLOSSOMS	BANDRA	19	M.P,V.C	POSITIVE
85	16/02/00	SUNBEAM ,MAIN AVE	SANTACRUZ	16	C.F	POSITIVE
86	17/02/00	16, ST.LEO'S RD	BANDRA	8	M.P	POSITIVE
87	18/02/00	3RD DOMNIC RD.,	ORLEM	35	M.P,C	POSITIVE
88	20/02/00	SHERLY FIELD COMM.	BANDRA	16	M.P	NEUTRAL
89	20/02/00	GROTTO APTS	BANDRA	20	M.P	POSITIVE
90	21/02/00	SAMEER APTS.	BANDRA	17	M.P	POSITIVE
91	23/02/00	OM-DWARKANATH	NERUL	15	M.P,C	POSITIVE
92	24/02/00	CALANGUTE CLUB	GIRGAUM	18	M.P	POSITIVE

S.NO.	DATE	ADDRESS	SURBURB	ATT.	METHOD	RESPONSE
141	06/04/00	PAPPILON', I.C.COLONY	BORIVLI	25	M.P.	POSITIVE
142	07/04/00	NATURE HEALTH ASSOC.	PRABHADEVI	30	M.P.	POSITIVE
143	08/04/00	VIEW VILLA, SHRADANAND RD.	MATUNGA	15	M.P.	POSITIVE
144	09/04/00	CHHEDA SADAN, KELKAR RD.	DADAR	20	M.P.	NEGATIVE
145	10/04/00	FRIENDS' COMMUNITY	GOREGAON	20	M.P.	NEUTRAL
146	11/04/00	XAVIER'S INSTITUTE OF COMM	CST	45	C, M.P.	POSITIVE
147	12/04/00	KURUP NIVAS, GORAI ROAD	BHAYABDER	25	M.P.	NEGATIVE
148	14/04/00	ZEBA CORNER, SHERLY-RAJAN	BANDAR	14	M.P.	POSITIVE
149	14/04/00	W.RLY QRTS, CARTER ROAD	BANDRA	25	M.P.	POSITIVE
150	15/04/00	ANAND BHAVAN, 2ND C'RSS RD	BABULNATH	26	M.P.	POSITIVE
151	16/04/00	HIL-RUF, ST. ANDREW RD.	BANDRA	19	M.P.	NEUTRAL
152	16/04/00	RANWAR COMMUNITY	BANDRA	25	M.P.	POSITIVE
153	18/04/00	MACKINAN HALL	CHOWPATTY	26	M.P.	POSITIVE
154	18/04/00	ORIENT CLUB	CHOWPATTY	15	M.P.	POSITIVE
155	19/04/00	INTERNATIONAL B. ACADEMY	BABULNATH	40	M.P.	POSITIVE
156	19/04/00	SION B.C.C., SION STATION	SION	25	M.P.	POSITIVE
157	20/04/00	BOMBAY SCHOOL INTL	HUGHES RD.	29	M.P.	POSITIVE
158	20/04/00	PEDDER RD RESI. ASSN	GRANT ROAD	60	M.P.	POSITIVE
159	20/04/00	ORLEM MARKET RESI ASSN	MALAD	30	M.P.	NEGATIVE
160	24/04/00	ARCHLYN' ST. PAUL RD	BANDRA	20	V.C.	POSITIVE
161	24/04/00	ROTARY CLUB	FORBES STREET	20	M.P.	POSITIVE
162	24/04/00	BANU VILLA, KEMP'S CORNER	GRANT ROAD	20	M.P.	POSITIVE

TABLE -3**FLOWER BEDS IN THE PILOT PROJECT AREAS****VILE PARLE**

LOCATION	NUMBER
Sanjeevani	5
Daulat	5
Mahila Sangh	5
Jeevandhare	5
Swimming Pool	7
Tejpal	5

KURLA

Pillai Chowk	1
--------------	---

LIST OF ALM'S IN THE PILOT PROJECT AREAS

VILE PARLE

The following three ALMs are on the Shahaji Raje Road

1. Fish market to Ganeshpura
2. Udayanjali to Ketayun Mansion (Bylane)
3. Jeevandhara to Indulkar Marg

4. Tejpal Scheme No. 3
5. Shradhanand Road (near Tel. Exchange)
6. Hanuman Road
7. Prathana Samaj

MAHIM

1. Safai Shakti ALM 1
2. Safai Shakti ALM 2
3. Shahu Nagar A—E
4. Shahu Nagar G
5. Marie Nagar
6. M. Chhotani Marg Cross Road 1
7. M. Chhotani Marg Cross Road 2
8. Balamiya Lane
9. Clean & Green Gabriel Lane Committtee
10. Sitladevi Citizens Forum

KURLA

1. Ward 166 - Fr. P. Pereira Road ALM 1
2. " - Fr. P.Pereira Road ALM 2
3. Ward 165 - Premier Road ALM
4. " - Holy Cross Road ALM

PRESENTATION REPORT

No. 103

Date 27/02/2000

Presentation on Segregation and Composting of Waste made for

BALAMIYA LANE

MAHIM, MUMBAI - 26

Presentation date: 26/02/2000

Represented by GREGORY D'PENHA

Ph:

Audience: strength/composition 16 MEN + LADIES + PASSERS - BY.

Response MOST INTERESTED, READY TO LEARN + ENFORCE, ESP, SEGREGATION.

Media Utilised: A.V. Display

Slide presentation

Photographs

Posters

Other.....

Composting Method preferred: Earthworm Vermiculture

ECOVIGIL Powder

City Farming

Material Aids given out: Booklets.....

Dry Waste bags.....

ECOVIGIL powder.....

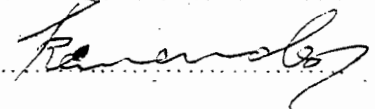
Others.....

Remarks:

ALREADY EXPOSED TO THE CONCEPT DUE TO AWARENESS PROGRAMS HELD ALREADY. ASKING FOR ECOVIGIL POWDER.

Submitted by RONNIE FERNANDES

Signature



Follow-up visits:

Date:

Status

Recommendations

Training of Trainers Workshop

A Training Of Trainers (TOT) programme was organised for citizens of all three pilot project areas on Sunday, 26th March, 2000, at 9.30 a.m. The venue was the Holy Family Hospital's Community Centre, off Hill Road, Bandra (W). The objective of this workshop was to train interested citizens as competent Trainers in good SWM practices. A total of about 35 participants attended the TOT.

Bombay First and MMR Environment Improvement Society presented participants with an awareness kit to help spread the message of good SWM in various localities. This was part of the Bombay First- MMR Environment Improvement Society Pilot Projects in Solid Waste Management.

The Awareness Kit comprised of:

1. A set of 24 slides
2. A set of 10 posters in English and 9 each in Marathi and Hindi
3. A set of posters with photographs each in English, Marathi and Hindi
4. 2 booklets on Medical Waste
5. Bombay First's 'Kutchra Hatao' Booklet
6. Bombay First Information Document
7. 4 issues of Bombay First's 'The City' newsletter
8. Other information material

The above kit would be useful in further enhancing the good work being done in project areas.

Each group was required to put together a 20-minute presentation using the kit given to them. The group from Mahim was asked to prepare a presentation to generate awareness amongst school children, in English. The Vile Parle group was asked to prepare a session in Marathi to address sponsors, while the Kurla team was asked to create a session in Hindi to address neighbourhood groups.

This also became a forum to exchange experiences and build a base for co-operation in the future. The programme ended by 12.00 noon. A one-year subscription to AVEHI and a contact person's list was handed to each participant at this session.



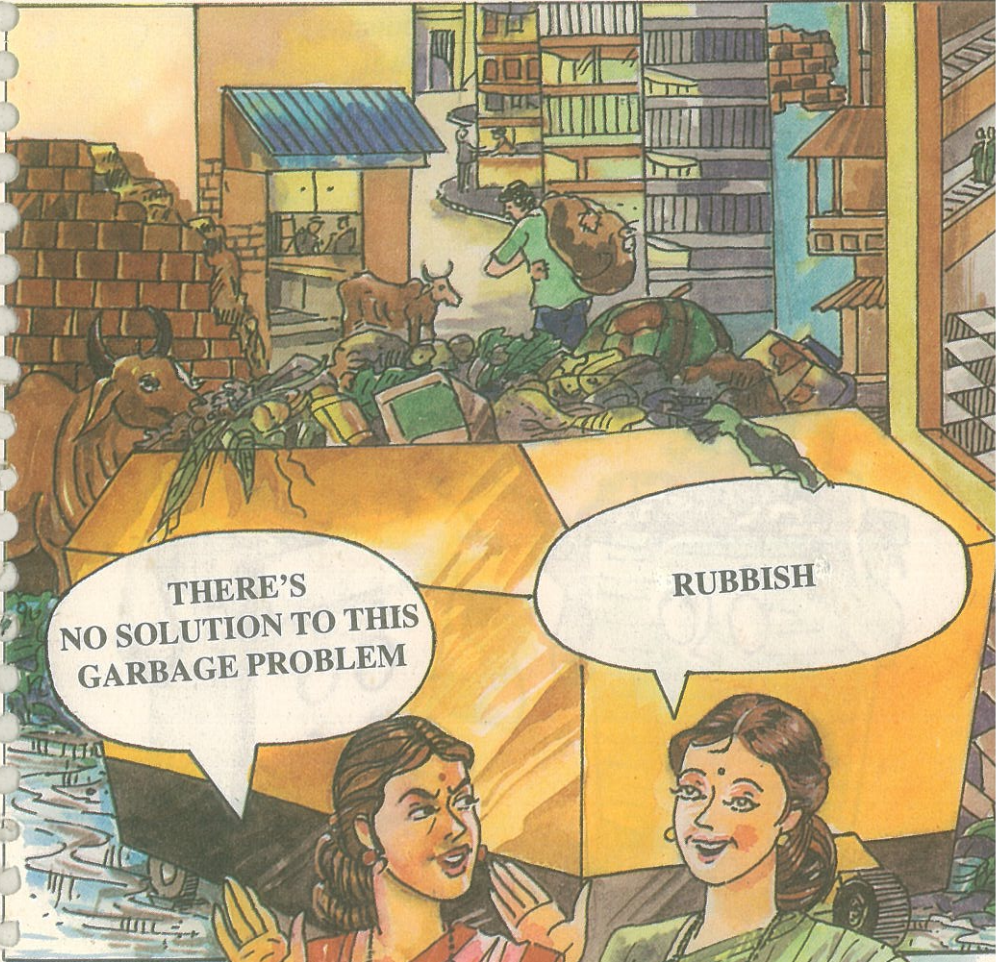
ABOVE AND BELOW: TOT Programme held on March 26, 2000





BOMBAY
first

KUTCHRA HATAO!



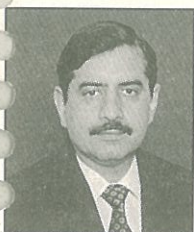
THERE'S
NO SOLUTION TO THIS
GARBAGE PROBLEM

RUBBISH

“There is a solution,
but it starts in your home,
by segregating the wet
from the dry waste”



FOREWORD



The Municipal Corporation of Greater Mumbai (MCGM) is entrusted with the responsibility of collection, transportation and disposal of approximately 6,000 metric tonnes of solid waste per day. Despite the efforts of about 35,000 conservancy staff and an expenditure of crores of rupees, the results are not commensurate.

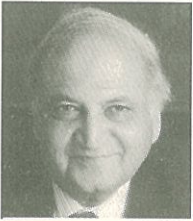
It has now been realised that the effort of the urban local body alone will not lead to a clean city and the involvement of non-governmental organisations is imperative. The approach of the MCGM is now to emphasise the reduction, recycling and re-use of solid waste. Segregation of garbage at source and *in situ* vermi-processing are the main planks of strategy for solid waste management. Organisations like Bombay First are helping the MCGM in reaching households.

The present publication is an important step in this direction. I hope that it will go a long way in improving communication between the urban local body and citizens.

A.K. Jain

Addl. Municipal Commissioner

Mumbai, April 1999



**From the desk of the Chairman,
Solid Waste Management Committee, Bombay First**

Paradoxically, it is our troubled present in Mumbai that sparks hope for the future. In solid waste management, for instance, the problems are evoking growing efforts at solution from citizens. This publication of Bombay First is meant to support that energy.

Bombay First is an initiative of the Bombay Chamber of Commerce and Industry. It aims to make this city a better place to live, work and invest in, which includes making it cleaner. A dirty city is an unhealthy city. This undermines everything else.

The municipality (MCGM) has made clear that no plan to improve city cleanliness and health can work without citizen involvement. Two year's work has shown us that citizen enthusiasm is not wanting. What may be lacking is information about what citizens should do and how, where to get advice and support and the best way for citizens to work with the MCGM.

The present publication is an attempt to fill that gap. It should be seen as a first try. It is meant for NGOs, residents' organisations, voluntary institutions and in fact everybody interested in a cleaner Mumbai and service of its householders.

Mumbai, May 1999

Keshub Mahindra

CONTENTS

1. **Why (and how) everybody must help**
“Reduce, re-use, re-cycle and refuse”
2. **The key : segregating “Wet” from “Dry”**
First steps to keep street and home clean
3. **Step by Step ...**
The “Managing Committee”
The *jamadar* and ragpickers
The “Core Group”
Saying “No!” to plastic bags
4. **Creating “soil conditioner”**
City Farming
Vermi-processing
Bio-chemical Powder
5. **A Framework for MCGM-Citizen Partnership***
“ALM:” how the locality and Ward Office
can get the best from each other
6. **Some Typical Worries Addressed**
7. **It Can Be Done.**
The Churchgate and Joshi Lane Projects; the
Clean Mumbai Foundation; Dr. Ramesh Doshi;
Dignity Foundation; AYBI; the “H” West
Federation; the Save Bombay Committee

* Throughout this booklet the Municipal Corporation of Greater Mumbai will be referred to as the MCGM, not as the “BMC”

We have to tackle the problem NOW!

Mumbai generates over 6,000 tons of solid waste daily. Some 4,000 tons of it are produced in homes.

The Municipal Corporation of Greater Mumbai (MCGM) takes all of the waste to four dumpsites which, in just five years' time, will be able to take no more

To deal with the city's waste, the MCGM spends Rs. 300 crores every year and employs nearly 35,000 persons. Yet a recent survey of 40 Asian cities by *Asiaweek* ranks Mumbai last on measures which include hygiene and health, which in turn are inseparable from solid waste management.

Malaria, dengue, throat and lung troubles are at an all time high. Solid waste is a major contributory cause. It produces the gases and chemicals, the vermin and insects that cause ill health all over Mumbai. Three million citizens living in areas bordering the municipal dumpsites are the worst sufferers. Diseases we thought we had beaten like cholera are back.

Ours can be a cleaner, healthier city, but only if we do something about it ourselves, in partnership with the MCGM. We must:

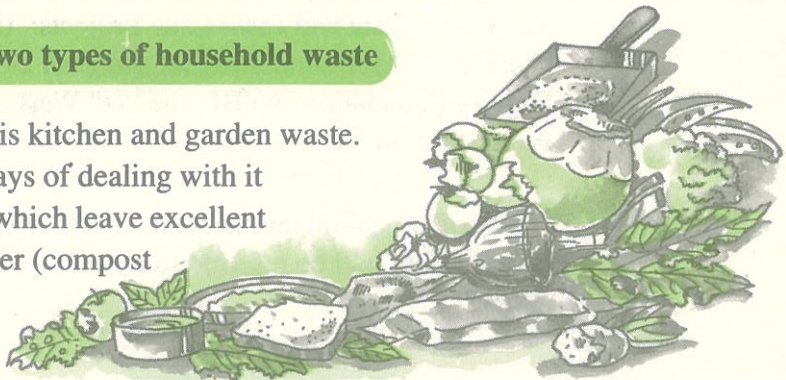
- reduce the waste we generate
- re-use goods, or buy re-usable goods
- re-cycle waste to new useful material
- refuse to use thin *jhabla* plastic bags.

It is not difficult. The solution starts at home.

There are two types of household waste

WET Waste is kitchen and garden waste.

Nature has ways of dealing with it hygienically which leave excellent soil conditioner (compost fertiliser).



DRY Waste is material like paper, plastic, cloth, metal, wood and glass which can be re-used or re-cycled profitably.



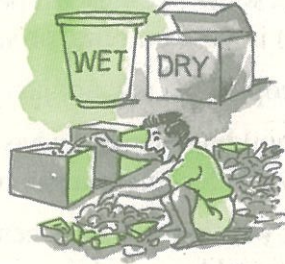
“Mixed” waste is bad for health

If the two types of waste get mixed, Nature’s good microbes in the wet waste cannot act. Their air supply is cut off by plastics and other dry waste. So decomposition gets left to the bad microbes in the waste. These generate bad smells, toxic gases, vermin and chemicals that affect health.



What to do? SEGREGATE!

1. Segregate the wet and dry waste, keep them *separate* in two different bins, or the wet waste in a bucket and the dry waste in a carton or bag.
2. As soon as possible after it is produced, hand wet waste to your *jamadar*. This will eventually go into the municipal system of disposal.
3. Dry waste, which collects slower, can be given to the *jamadar* every few days. Through him or her it will go into the city’s recycling network (eg via ragpickers).



How does segregation help?

1. Since wet and dry waste are not mixed up, there is no smell. You will find that kitchen waste breaks up faster.
2. Your *jamadar* (or person in charge of waste disposal) will be pleased to receive clean recyclable waste, ready for sale and will be encouraged to collect it regularly. It is worth money.
3. Ragpickers will not rummage in household or municipal bins and mess up the neighbourhood. Good for their health and yours.
4. There will be less wet waste for the municipal system to handle.
5. Dry waste is re-cycled. Waste becomes wealth.



How to get started

1. Collect some like-minded persons to act as a “Core Group” (see below) in your building or neighbourhood.
2. Get people who act, not just talk. Discuss these pages as a group.
3. Each building or society has its own problems. Tackle those getting most votes for importance in your building or area.
4. Check whether residents nearby, or elsewhere, are dealing with similar problems and if so how.
5. Discuss how to win over residents likely to oppose the idea and to encourage those who will cooperate.
6. Working with the MCGM is vital. Inform your Ward Office as early as possible of your plans.



The Core Group

The Core Group will be responsible for managing all aspects of the scheme. There should be regular meetings with an agenda, duties should be distributed and minutes kept.

1. Its members should take responsibility for specific floors in a building, or sectors of a colony, and for personal contact.
2. They should be able to handle householders' questions and difficulties. Each family should be given a copy of this booklet.
3. After the first meeting, Core Group members should keep in touch with residents joining the scheme. Results must be watched day to day for about three months.
4. The Core Group should hold periodic progress meetings with residents.
5. At some point, the Core Group will have to start a drive for funds to cover costs. Agreed contributions for six or twelve months at a time can be collected from building occupants or society members.

Meeting the "managing committee"

1. There is usually a decision-making committee or group in a building or neighbourhood. Draft a letter to the head of it highlighting:
 - current neighbourhood problems
 - their effects on health and environment
 - the benefits of your scheme (environmental hygiene, family health income for domestic staff and rag-pickers)
 - how easy the scheme is to implement
 - how ragpickers can become useful partners at no cost to the building or locality
 - the fact that waste segregation is a growing practice in Mumbai and the MCGM is all for it.
2. The letter should go to the head of the committee and be discussed at the earliest possible meeting.
3. At this meeting, Core Group members



should explain the benefits of the scheme for residents, the *jamadar*, the whole area and ragpickers.

4. Have the “managing committee” send a circular to all residents, asking for co-operation.
5. Residents may need to be spoken to individually. Multi-storeyed buildings have successfully utilised the services of “floor managers.”
6. Ideally, the building could make a rule that unseparated waste will not be picked up.

Meeting the *jamadar*

1. The cooperation of the *jamadar*, or person dealing with the building’s household waste, is vital. He/she must be met by a few Core Group members.
2. Demonstrate what is dry and wet waste.
3. Explain that the scheme can increase income for him or her.
4. Help the *jamadar* to identify ragpickers to assist in the work.
5. Offer to adapt building/society systems if necessary, stress his or her importance in keeping the locality clean and healthy.

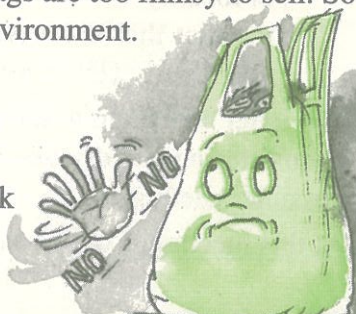


Say “No!” to Flimsy Plastic Bags

About five million new plastic bags (*jhabla* bags) are said to be put in circulation every day in Mumbai. Nature cannot deal with this material and the ragpicker does not pick it up - the bags are too flimsy to sell. So they deface the landscape and pollute the environment.

Therefore:

- * Use paper, cloth or jute bags when you go to market.
- * Say “No!” to plastic bags in shops and ask household staff to do the same.



* Educate all in the household, specially children, on the dangers of plastic bags.

* Never use plastic bags for handing waste to the municipal system.

The Union and Maharashtra state governments have initiated a move to ban the use of thin plastic bags. Many alternatives are available eg *ECO-BAG*, which is washable, virtually indestructible and folds into your hand (call Ms Aaliya Futehally Tel 610.5282). A sturdy and practical product is sold by Mr Pramod Khosla (fax 617.5119).

Ragpickers

The role of ragpickers should be recognised by including them in projects like these. Apart from gaining a sense of social usefulness, ragpickers will increase income, while householders gain a service.

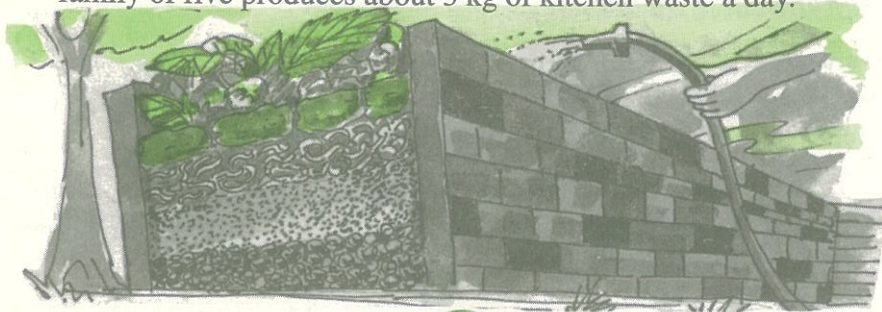
Turning kitchen waste into wealth:

Vermi-processing

What about wet waste? It can of course go to the municipal dumpsites. But it can become profitable soil conditioner through “vermi-processing.” Tiny micro-organisms and earthworms work together in Nature’s own partnership to convert waste into soil enrichment for growing vegetables, fruit or flowers.

To avoid errors, instructions below should be used along with the advice of experienced persons (see contacts listed below).

1. Select a soil surface away from direct sunlight in a building compound or garden.
2. One square metre will do to process 1 kg of kitchen or garden waste daily. This can gradually be increased to 2 kg or 3 kg every day. A family of five produces about 3 kg of kitchen waste a day.



3. Spread 3 kg or 4 kg of cowdung per square metre. Cover this with a layer of leaf litter about 10 cm thick. Cover that with a jute bag and maintain it moist for about 15 days. Earthworms will be attracted to the site. They “turn over” the soil and the waste. Microbes in the waste convert it into quality compost.
4. After 15 days, start spreading raw vegetable waste on the prepared bed and, after a month, spread cooked food waste, but not daily to begin with. Layers should not be more than 5 cm to 10 cm thick. Do not heap the waste. That cuts off oxygen at the bottom of the pile.
5. In places where there are no earthworms, vermi-processing can be done in a trench. Dig the soil to a depth of 1 metre. At the bottom lay bricks or pebbles. Spread cow dung over it (see 3. above).
6. Over that spread 4 kg or 5 kg of “vermi-casting” per sq metre of soil surface. This material is soil containing tiny earthworms. You can buy it from a number of sources.
7. The earthworms help change the wet waste over a period of time into fertile soil conditioner (compost).
8. To help prevent odours, sprinkle some dust/lime powder over the wet waste. Sprinkle water regularly to keep it all moist.
9. In about three or four months, top quality organic compost will form. Before harvesting, stop watering for a couple of days.
10. Use the compost to grow vegetables, fruits or flowers in the garden or in pots.

For details and help on vermi-casting and vermi-processing, please contact Ms. Priya Salvi - Tel: 500.3114/2004 or Mr. Srikrishna Bhagwat - Tel: (911) 483.238, 481.221; Mobile: 982.11.31124 or Mr. Anil Bhatia, Tel: 208.3811; Fax 206.2135.

Bio-chemical Powder

The powder is made up of soil and some vermi-casting. It digests wet waste to a dry powder so efficiently, a plastic pail can hold kitchen waste generated over 10 years by a family of five.

1. Take a plastic bin of 70 litre capacity. Burn a hole 2 cm in diameter in the bottom and several small 1 cm holes in the bin’s lid. Or use a large earthen flower pot with a hole in the bottom.

2. Put a 5 cm layer of small stones or pebbles on the bottom. Cover with 5 cm of earth or beach sand. Moisten. Bin is ready for use.
3. Feed in chopped up kitchen waste daily. Sprinkle a fine layer of Bio-chemical Powder (BP) over it every time.
4. In the first 3 weeks, fill only raw, boiled or baked vegetables and fruit waste, rice and fried rice, cereals, dals, eggshell, dust, tea leaves and coffee powder. Shredded paper, cotton rags and *bhutta* residue may also be fed in, but preferably moistened.
5. In the first 3 weeks, avoid oily and non-veg waste, milk and milk products.
6. After one week, stir the waste in the bin to give it air, once or twice a day, while continuing to fill in waste.
7. After 3 weeks, you can fill in any type of wet waste but avoid coconuts. For larger volumes, sprinkle on more BP till the waste gets hidden from sight.

General : Keep bin in a shady place, the airier the better. If covering with a lid or gunny sacking, remove that at night. If you notice strong odour or insects, sprinkle a thicker layer of BP and stir. Do not put medicines into bin. Keep contents moist.

For BP supplies/advice: Mr. Norbert de Souza (Tel. 605.6608); Mr. Shantu Shenoy (Tel. 623.8467); Mr. Naresh Karmalkar (Tel. 640.3398); Mr. Ronnie Fernandes (Tel. 605.5280).

City Farming

This is a wonderfully cheap and easy way of growing fruits and vegetables on terraces and in compounds. All it needs is a steel bin, the "bagasse" left after juice has been squeezed out of sugarcane and wet kitchen waste. That's all.

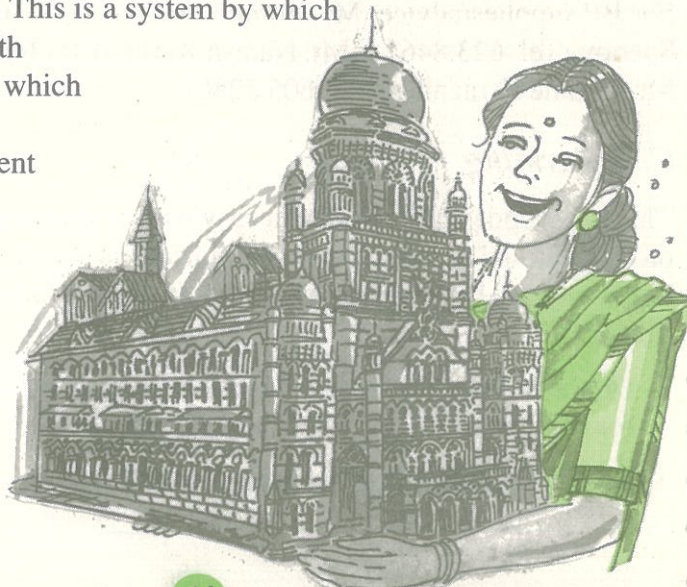
1. On the terrace, or in the compound, keep one 200 litre drum *per flat* for wet garbage. Cut 16 holes in the sides of each drum
2. Spread sugarcane bagasse along the bottom.

3. On that layer, spread the daily collection of wet garbage. Sprinkle water into each bin daily.
4. When garbage reaches the first level of holes, plant a sapling of the fruit, flower or vegetable of your choice through each hole (see picture).
5. Spread one more layer of bagasse.
6. Continue layering garbage. At every hole level spread a layer of bagasse.
7. Some 16 saplings can be planted in a single drum. When full, start another drum. A single 200 litre drum can take the wet waste of a family of five accumulated over 8 months. For advice and help in City Farming: Dr. Ramesh Doshi (Tel: 640.1439)



“ALM” – A Framework For MCGM-Citizen Partnership

The MCGM is clear that in cleaning up Mumbai citizen involvement is essential. As a framework for this, it has set up Advanced Locality Management (ALM). This is a system by which the MCGM works with groups of households which accept the following solid waste management principles.



Citizens organise themselves in localities to identify problems, then work with the MCGM on solutions. Each Ward Officer appoints a cell, with a Nodal Officer (NO) in charge, to work with locality groups in waste management matters.

The sectors covered by ALM are waste management, vermi-processing, drainage, water, beautification, hawkers and encroachment, digging/filling/levelling/surfacing of roads, wandering animals, pest control, vagrants and traffic. The NO is a locality's "single window" to access all MCGM functions in the ward.

The Locality

An ALM "locality" usually comprises 15 to 20 buildings (about 1,000 residents) on a single street. Residents form a Locality Committee (LC), with representatives of every building, and inform the Ward office of its formation. The LC meets once a month and appoints 2 to 4 office bearers to interact with the MCGM.

- * Households maintain separate bags/bins for the two types of waste.
- * Each family stores dry waste in thicker "high density" plastic bags which go, or are emptied, into the building bin once a week. Recyclable waste is the building's responsibility. It goes, via *jamadars* and ragpickers, into the city's re-cycling network. (Dry waste will soon not be lifted by the MCGM).
- * Participating buildings make every effort to turn kitchen garbage into soil conditioner. The necessary pits or beds are set up on available land, or bins are maintained for city farming.
- * Debris/rubble should be handed over to the MCGM by the households generating it. They will be liable to pay the municipal charges.

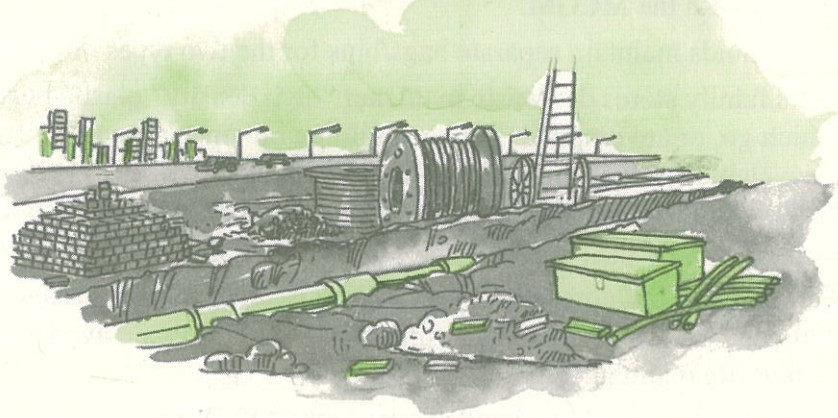


- * LCs should consider beautification of the area to improve the neighbourhood's quality of life.
- * The seed at the heart of ALM is co-operation. It is recommended that a participating building should collect between 50 paise and Rs 5 per apartment per day to create working funds.

The Ward Office

All Ward Offices have copies of ALM.

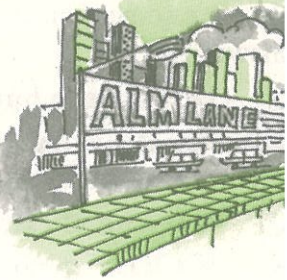
- * The NO visits each participating locality once a week after fixing a convenient appointment with an LC.
- * The Ward Office keeps a Locality Register of LC complaints.
- * The NO interacts with departments in the Ward office and MCGM and issues necessary instructions for work. On every visit to a locality, progress since the last visit is reviewed and registered. Once a month, the Ward Officer reviews the register and issues instructions



- * The NO will also register complaints against a building or locality. If requests for correction are not respected, the Ward may take action, with the LC's support.
- * Locality committees will be informed of repairs and other civil work being undertaken by residents in the locality.
- * The NO will try to ensure better co-ordination among the MTNL, BEST and MCGM in street and pavement digging.

Bins, landscaping, banners ...

The Ward Office will allow bins to be fitted to every light pole, promote landscaping and provide water and electricity for the purpose, provide a banner on both sides of a lane to announce the locality is an ALM participant and display the telephone number of the responsible NO, set up an information cell on ALM; if contacted by a sufficient number of citizens, run training sessions on ALM; organize publicity to mobilise citizen support.



What LCs could do — suggestions

A Locality Committee (LC) should tour the area every month, or six weeks to note:

- i) Garbage - is it being systematically collected from homes?
- ii) *Safai karmacharis* - are they working well?
- iii) Rubble and debris - regularly removed?
- iv) Pavements and road surfaces - in good condition?
- v) Road digging - proper display of contractor's name and tel no, dates of start and scheduled finish of work?
- vi) Household segregation of garbage - what progress?
- vii) Street dustbins - in place, in the right number?
- viii) Second cleaning (if applicable) - is it being properly done?
- ix) Drainage - are streets draining water, are sewage and water pipes working well?
- x) Vermi-processing of wet waste - who is doing it? How well?
- xi) Ragpickers - anybody involving them? In what way?
- xii) Encroachment on pavements/streets (illegal construction, hawkers)
- xiii) Buildings - their condition? Illegal structural alterations?
- xiv) Slums - water supply and sanitation? Encroachment?

For further information on ALM, contact Mr. Srikrishna Bhagwat,
Tel: (911) 483.238/481.221. Mobile: 982.11.31124.

Some typical worries addressed



Core Group and LC members must be prepared to handle questions and doubts. Here are some typical ones, with sample answers.

Q: Do I have to buy a second bin?

A: No. Dry waste can be collected in a carton or cloth/plastic bag hung behind a door. Use any method your own creativity suggests.

Q: Is it a lot of extra work?

A: No. It is commonsense and something logical for your neighbourhood.

Q: What if the jamadar mixes it up?

A: He will not - if he has been spoken to properly and told about the significance and benefits to him.

Q: Will the dry waste attract rodents?

A: Not as long as it is kept free of eatables and kitchen wastes..

Q: What about sanitary waste?

A: Sanitary waste should only be discarded in paper bags, never in plastic. But if that is not possible, dispose of it along with the wet waste, enclosed in a paper wrapper.

Q: What if my neighbours do not segregate?

A: The project is effective even if one family segregates “wet” from “dry”. Don’t wait for neighbours. Set an example yourself. (A success rate of 100% at once is unlikely. If 70% residents are segregating, that’s excellent).

Q: What should I say to them?

A: Make persistent efforts to explain to neighbours that their duty and their benefit coincide when they segregate wastes generated at home. Help them understand their difficulties in segregating waste and suggest solutions.

Q: What if my maids and domestics do not follow the system?

A: We must convince them. They do our bidding in other things. But first, we must be convinced ourselves.

AYBI (Association of Youth for a Better India) is a non-profit, non-partisan liberal youth organisation. AYBI's national convention in 1998 focussed on *Partnerships for a Better India* (Government, business and the NGOs).

A key project is waste management. Initiated in 1991, AYBI has created awareness on segregation at source. Regular presentations are made to building societies and citizen groups. More than 300 school children have been trained who have gone door to door to over 5,000 houses.

Dignity Foundation provides senior citizens life enrichment services.

A prominent activity of the foundation has been mobilising members to supervise the city's clean up services. There are now over 600 such volunteers. "Model Streets" (150 of them by March 1999) and "Garbage Yatra" are innovative and successful aspects of "Cleaning Mumbai with Dignity."

Excel Industries have been many years in waste treatment and management.

They have developed a free flowing powder free of live organisms, made up of bio-enzymes and herbal extracts. It rids wet waste of smell and speeds up breakdown into compost. (Contact - Dr S.R. Maley, Fax 678.3657).

The Bhawalkar Earthworm Research Institute, Pune (Contact - Ms Vidula Bhawalkar and Mr Uday Bhawalkar Fax 0212.442305)

Praja (Tel: 218.8865; Fax: 218.5739) is an organisation concerned with citizen participation in governance. They have created and produced a "Citizens' Charter" detailing the role and duties of MCGM departments.

Most importantly, it indicates what citizens should do and who they should contact (by designation, with addresses and telephone numbers) in case of problems and complaints.

Bombay First (Fax 492.5039) established its Solid Waste Management Committee in 1996. Programmes include the Churchgate Project (see above), now extending to all of "A" Ward and parts of "D" Ward and the western suburbs, organisation of workshops and safe management of hospital waste.

Mr. Viren Merchant (Tel. 513 1293), of *Svavalambi*, a project in Joshi Lane, Ghatkopar says, "This place was awful, with its garbage and litter. It was well-known as *kachragalli*! We started with waste segregation in our homes. Then vermi-processing. Today, we are a kind of showplace, with 700 plants on our street. Also we have pioneered ALM here." Says this chartered accountant, "We fund ourselves. We collect Re.1 per flat per day and our work leaves nothing for MCGM staff to clear!"

Ms. Neena Sawhney, a resident of South Mumbai, got the housewives in her society to join her in a vermi-processing project. The soil conditioner it produced was used not just in the building's garden but in homes, for potted plants. Near-by buildings have taken up the idea. Says Ms. Sawhney, "Vermi-processing is best where volume of waste is small."

Dr. Ramesh Doshi (Tel 640.1439) After retirement, he got interested in organic farming and started producing compost for a terrace garden. Today he is into City Farming. The results are startling. Fruit saplings that normally yield fruit in 5 to 7 years, do so in two.

Mr. Norbert De Souza (Tel. 605-6608) has been in grassroots work tackling garbage since 1994. He works with the "Bio-Chemical Powder" developed by the Bhawalkar Institute, Pune.

Mr. Anil Bhatia (Tel. 281-1941) leads the vermi-processing action on "D" Road, a part of the Churchgate project. Twelve buildings are now participating. Mr. Bhatia believes that involving the children has made a key difference. Over a year, the 95 baskets of garbage removed daily by the MCGM from "D" Road are down to just 20 baskets.

The Save Bombay Committee, under Mr. Kisan Mehta (Fax 415.5536, Tel. 414.9688) has pioneered awareness of, and action in, the problem of solid waste management. The SBC has developed the Integrated Solid Management Programme and works closely with many citizen groups and the MCGM. The programme is being widely accepted.

Federation of "H" West Ward Citizens' Associations was formed in 1992 to forge individual associations into a united front vis-à-vis civic problems. Working with the Dignity Foundation and other active citizens, the Federation has helped form 43 locality and street committees in the Ward.

It can be done, it is being done

Numerous residents' associations, NGOs and private citizens are successfully involved in segregating waste at source, vermi-processing and recycling. Several projects are under way with lessons to share.

“Clean-Up Churchgate”

(contact – Ms Nayana Kathpalia Fax 282.3877).

Churchgate is a pilot area. Here, 1.5 million commuters transit twice a day. A major success is the growing partnership in the



project group: the Clean Mumbai Foundation, the Marine Drive Citizens' Association, the M. Karve Road Residents' Association, the Nariman Point Churchgate Citizens' Association and the Oval Cooperage Residents' Association, with start-up funds from Bombay First. Project lessons include a second cleaning of the area in partnership with the MCGM. Two workshops have been held on home segregation. The system is catching on well. Successful vermi-processing is under way. The Citizen's Forum for Protection of Public Spaces, an offshoot, is helping to regulate hawkers in Mumbai. Street digging activities of MTNL, the BEST and the MCGM are being rationalised. Churchgate-based business is contributing funds.

The Clean Mumbai

Foundation (Chairperson - Ms Kunti Oza Tel. 204.4838) is dedicated to improving quality of life in the city. CMF has in five years undertaken a dozen cleaning, beautification and



environment projects with the MCGM and other institutions. CMF has enjoyed the support of several prestigious donors and corporations. It is working closely with Bombay First and has initiated clean-up activities all over the city.

This booklet has been published by Bombay First, Vazirani Villa, Scheme 42,
Worli Sea Face, Mumbai - 400 018. (Tel: 497-5394/497-5395 or Fax: 492-
5039), or call 202-1621 for information.



BOMBAY
first

कचरा हटवा



ह्या कचऱ्याच्या
समस्येवर उपाय
नाहीये वाटतं !

अगं, सगळंच मुसळ
केरात !

उपाय आहे जो घरच्या घरी तुम्ही करू शकता
कोरडा अन ओला कचरा वेगवेगळा करून.



संदेश



बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने मुंबईत जमा होणारा सुमारे ६००० मेट्रीक टन कचऱ्याची गोळा करून विल्हेवाट लावण्याची जबाबदारी स्वीकारलेली आहे. ३५,००० माणसांच्या अथक परिश्रमानंतरही आणि ह्यावर होणाऱ्या करोडो रुपयांच्या खर्चानंतरही हाती म्हणावे तसे यश लागत नाहीये.

हेही लक्षात आलय की एकट्या स्थानिक संस्थे कडुन शहर स्वच्छ ठेवणे हे मुश्किल आहे. गैर-सरकारी संस्थांची मदतही अत्यल्पच आहे. त्यामुळेच बृहन्मुंबईने आता आपले सारे लक्ष कचरा कमी कसा करता येईल व निर्माण झालेल्या कचऱ्याचा पुर्नउपयोग कसा होईल ह्या कडे लावले आहे.

कचऱ्याची विभागणी व ओल्या कचऱ्यापासून कृमी उत्पादन हे ह्या योजनेचे मुख्य उद्दीष्ट आहे. बॉम्बे फर्स्ट सारखी संस्था बृमुंमनपाचे हे प्रयत्न घराघरापर्यंत पोहोचवण्यासाठी सहकार्य करीत आहे.

ही पुस्तिका हा ह्याच दिशेने केलेला एक आमचा प्रयत्न आहे. त्यामुळे स्थानिक रहिवाशी आणि स्थानिक विकास समिती मधील अंतर कमी होऊन आपसातील ताळमेळाने आपण ठरविलेल्या उद्दीष्टापर्यंत पोहोचू.

ए. के. जैन

अति. महापालिका आयुक्त.

मुंबई, एप्रिल १९९९.



अध्यक्षांच्या लेखणीतून घन कचरा प्रबंधन समिती, बॉम्बे फर्स्ट

खरोखर, वर्तमान जेवढा कठोर असतो, तेवढीच भविष्याची उज्वल दिशा तो दाखवितो. कचरा निर्मुलनाची भयंकर अवस्था हीच नागरिकांना ह्या समस्येवर विचार करण्यास भाग पाडतेय. ह्याच जागरूकतेला गति व पाठिंबा देण्याचा प्रयत्न ही पुस्तिका करील अशी आशा आहे.

बॉम्बे चेम्बर ऑफ कॉमर्स एण्ड इंडस्ट्रीज्चा बॉम्बे फर्स्ट हा एक प्रयत्न आहे. ज्याचे मुख्य उद्दीष्ट म्हणजे हे महानगर रोजगार, व्यवसाय व राहण्याच्या दृष्टीने स्वच्छ व सुंदर असावे. कारण तुम्ही जाणताच स्वच्छ शहर हे निरोगी शहर म्हणून ओळखले जाते.

बृहन्मुंबई महानगर पालिका हे जाणते की शहर सुंदर व स्वच्छ करण्याची कोणतीही योजना रहिवाशांच्या सहकार्याशिवाय अपूर्ण आहे. पहिल्या दोन वर्षांच्या प्रयत्नांवरून असे दिसून आले की नागरिकांचा पाठिंबा ह्या योजनेला मिळाला आहे, कदाचित हे ह्यामुळे असेल की लोकांना आपण नक्की काय करावे हे माहित नसेल. बृहन्मुंबईपाला आपण कोठे व कसे सहकार्य करू शकतो हे ठाऊक नसेल.

ही पुस्तिका, साधारण हीच माहिती नागरिकांपर्यंत पोहोचविण्याचा प्रयत्न करणार आहे. आमचा हा पहिलाच प्रयत्न आहे. त्यामुळे स्वयंसेवी संस्था, गैर-सरकारी संस्था नागरिक समिती, स्थानिक संघटना व मुंबईतील तमाम रहिवाश्यांना ज्यांना हे शहर स्वच्छ, सुंदर व निरोगी ठेवायचे आहे. त्यांना ही पुस्तिका प्रेरणादायी ठरो हीच सदिच्छा !

मुंबई, मे १९९९.

केशव महिन्द्रा

अनुक्रमणिका

१. का (आणि कशी) करावी प्रत्येक नागरिकाने मदत.
कमी कचरा निर्माण करून.
कचऱ्याचे कमी निर्माण, पुन्हा उपयोग, पुनर्वापर, आणि नकार.
२. मुख्य गोष्ट : कोरडा अन् ओला वेगवेगळा
पहिली पायरी घर व रस्ता स्वच्छ ठेवणे.
३. टप्प्या टप्प्याने
व्यवस्थापक मंडळ
जमादार आणि कचरा उचलणारे
मुख्य गट
प्लास्टिक बॅग्ज् “नकोरे बाप्पा” !
४. जमिनीची मशागत कशी कराल ?
शहरी शेती
कृमी-उत्पादन
इकोविजिल बायो-पावडर
५. बृहमंनपा-व नागरीकांमधील भागीदारीचे रूप.
एखादा विभाग व विभाग कार्यालय एकमेकांना कशाप्रकारे
जास्तीतजास्त मदत करू शकते.
६. काही विचारल्या जाणाऱ्या प्रश्नांचा उहापोह
७. काम फलते !
चर्चगेट आणि जोशी मार्ग उपक्रम, स्वच्छ मुंबई फाऊंडेशन
डॉ. रमेश दोशी, डिग्नीटी फाऊंडेशन, ए वाय बी आय
‘एच’ पश्चिम फेडरेशन, मुंबई बचाव समिती.

* ह्या पुस्तिकेत बृहन्मुंबई महानगर पालिकेचा उल्लेख
बृहमंनपा असा केला आहे मनपा असा नाही.

**आपल्याला ह्या समस्यांचा मुकाबला
करायचाय, आत्तापासून**

मुंबईत दररोज ६००० टनापेक्षा जास्त कचरा निर्माण होतो. त्या पैकी जवळपास ४००० टन कचरा घरांमध्ये निर्माण होतो. बृहन्मुंबई महानगरपालिका(बृमुंमनपा) ज्या चार ठिकाणी ह्या कचऱ्याची विल्हेवाट लावते त्या जागाही येत्या पाच वर्षात तुडुंब भरणार आहेत. कचऱ्याच्या निर्मुलनासाठी बृमुंमनपा ३०० कोटी रुपये खर्च करते. तिचे ३५०० कामगार ही राबताहेत, परंतू तरिही हल्ली "एशिया वीक" ह्या प्रसिद्ध साप्ताहिकाने केलेल्या ४० अशियाई शहरांच्या पाहणीत मुंबई स्वच्छता आणि आरोग्यदृष्ट्या तळाला फेकला गेला आहे. कचरा निर्मुलनासाठी एवढी सक्षम व्यवस्था असताना सुद्धा, हे विशेष.



पालेभाज्या



फळांच्या बिया व साली



नारळ



अंड्याची कवचे



पाने



चहाची बुकी



उरलेले अन्न



हाडे व मांस



मलेरिया, डेंगू, गळा आणि छातीचे विकार इ. आजार मुंबईत नेहमी आघाडीवर असतात. नष्ट न होणारा घन कचरा हेच ह्याचे मुख्य कारण आहे. ह्या कचऱ्यापासून विषारीवायू, गॅस, अनेकविध किटक यांचा जन्म होतो. ते मुंबईभर रोग फैलावतात. तीन कोटी मुंबईकर ह्या कचऱ्याची विल्हेवाट लावणाऱ्या 'डम्पयार्ड' च्या आसपास राहतात, त्यांचे तर हाल भयंकर आहेत. कॉलरा सारखा नष्ट झालेला रोग पुन्हा ह्या कचऱ्यामुळेच उचल खातो.

आपलं शहरही आपण आरोग्य आणि स्वाथ्य दृष्ट्या निरोगी ठेऊ शकतो, अलबत् ... आपण नागरिकांनी बृमुंमनपाच्या खांद्याला खांदा लावून काही गोष्टी करावयास हव्या : जसे...

- * कचऱ्याचे निर्माण कमीत कमी होईल.
- * असे सामान वापरून जे पुन्हा वापरता येईल.
- * कचऱ्यापासून वापरता येण्याजोगी वस्तु बनवून.
- * प्लास्टिक बॅगचा बिल्कुल उपयोग न करून.

ह्यात कठीण काहीही नाही. ह्याची सुरुवात तुमच्या घरापासून व्हायला हवी.



कागद



धातू



प्लास्टीक



काच



खारी वस्तू



बॅटरी

औषधी
गळ्याचा पट्ट्या



घरगुती कचऱ्याचे दोन प्रकार आहेत.

ओला कचरा जो स्वयंपाकघर बगिचा आदी पासून होतो, ज्याचा आपण नैसर्गिकदृष्ट्या उपयोग करून कंपोस्ट खतही मिळवू शकतो.

आणि दुसरा कोरडा कचरा : म्हणजेच पेपर, प्लास्टिक, लाकूड, कपडा, काच, धातू वगैरे ज्याचा पुन्हा वापर होऊ शकतो अथवा त्यापासून पुनर् उत्पादन होऊ शकते.

कचऱ्याचे मिश्रण आरोग्याला हानिकारक असते.

दोन्ही कचरा एकात एक मिसळल्याने निसर्गाची जी प्रक्रिया ओल्या कचऱ्यावर होते ती थांबते. प्लास्टिक बॅग सारख्या कोरड्या कचऱ्यामुळे त्यांना होणारा हवेचा पुरवठा बंद होतो. परिणामी कचरा कुजून सर्वत्र दुर्गंधी, घाण निर्माण होते. विषारी वायू, किटक, हानिकारक गॅस वातावरणात पसरतो.

ह्यावर तोडगा – वेगवेगळी विभागणी

१. ओला अन् कोरडा कचरा वेगवेगळा ठेवा, ओला कचरा तुम्ही कचरा पेटीत तर कोरडा एका खोक्यात अथवा पिशवीत भरून ठेवू शकता.
२. ओला कचरा जमा होताच लवकरात लवकर तो जमादारच्या हवाली करा, बृमुंमनपा त्याच्या विल्हेवाटाची व्यवस्था करेल.
३. कोरडा कचरा जो अधून मधून जमा होतो, एकदाच साठवून जमादाराकडे द्या, जो ते अश्या जागी पोहोचवतील जिथे त्याचा पुनर्वापर होऊ शकतो. (जसे कचरा उचलणाऱ्या माणसांकडून)

वेगवेगळा कचरा करण्याचे फायदे ?

१. ओला व कोरडा कचरा एकत्र केल्याने दुर्गंधीला आळा बसतो, स्वयंपाक घरातल्या कचऱ्याची विल्हेवाट ही झटकन लागते.
२. जमादार किंवा कचरा नेणारे कोरडा कचरा आनंदाने नेतात, कारण त्या वस्तु पुर्नउत्पादन करणाऱ्यांना विकून त्यांना थोडाफार आर्थिक लाभही मिळतो. असा कचरा नेण्यासाठी न सांगता वेळोवेळी ते येतात देखील.
३. कचरा जमा करणारे विभागणी झालेला कचरा व्यवस्थित नेऊ शकतात, असा कचरा आसपास सांडून घाण होत नाही. तुमच्या व त्याच्या आरोग्यदृष्ट्या हे चांगलेच.
४. ओला कचरा कमी निर्माण झाल्यामुळे महापालिकेला तो न्यायलाही आराम.
५. कोरडा कचरा पुन्हा वापरता येतो, असा कचरा म्हणजे जणू संपत्तीच.



श्री गणेशा कसा कराल

१. आपल्या इमारतीत वा शेजारी पाजारी राहणाऱ्या व ह्या समस्येविषयी जागरूक असणाऱ्या उत्साही माणसांचा एक 'मुख्य गट' बनवावा.
२. व्यर्थ बडबड करणारी मंडळी टाळून, काम करतीलच अशी माणस घ्यावी, ह्या गोष्टीवर त्यांच्याशी सल्ला-मसलत करावी.
३. प्रत्येक इमारत अथवा सोसायटीची स्वतःची अशी एखादी समस्या असल्यास, सर्वानुमते त्यावर चर्चा घडवून आणून तोडगा काढावा.
४. आसपासच्या रहिवाश्यांना सुद्धा तुमच्या सारख्या समस्येने ग्रासले आहे कि नाही ते पाहा, त्यांनी त्या समस्येचा मुकाबला कसा केला ते जाणून घ्या.
५. अश्या योजनांवर ज्याचा विश्वास नाही अथवा विरोध आहे त्यांना व्यवस्थित समजवून आपल्यात सामिल करून घ्या. इतर उत्साही सभासदांना वेळोवेळी उत्तेजन द्या.
६. बृमुंमनपा मदत घेणे केव्हाही इष्ट. विभाग अधिकाऱ्याला तुमच्या योजना विषयी लवकरात लवकर माहित करा.



मुख्य गट

मुख्य गट हा योजनांच्या अंमलबजावणीसाठी जबाबदार असेल. येथे कार्यक्रमाच्या रुपरेषेसह नियमित बैठका होतील, त्यात समस्यांवर चर्चा घडवून आणली जाईल प्रत्येक व्यक्तिला त्याचे काम वाटून दिले जाईल. ह्या बैठकिचे 'टिपण' करणे बंधनकारक असेल.

1. ह्या सभासदाने आपापली जबाबदारी नीट सांभाळावी, जसे कोणी इमारतीच्या काही भागावर लक्ष देऊन असेल, कोणी व्यक्तिगत संपर्कावर भर देऊन असेल, कोणी योजनेला अंतिम रूप कसे देता येईल ते पाहत असेल.
2. ह्या सभासदाने रहिवाश्याच्या या प्रत्येक शंकेचं त्याच समाधान होईल अश्या रितीने निरसन करणे आवश्यक आहे. ह्या पुस्तिकेची एक प्रत प्रत्येक रहिवाश्याला मिळेल हे पाहावं.
3. पहिल्या बैठकीनंतर मुख्य गटाने रहिवाश्यांच्या संपर्कात राहून योजनांना मूर्त स्वरूप देणे, योजनांच्या परिणामावर तीन महिन्यापर्यंत बारिक लक्ष ठेवणे.
4. काही काळानंतर मुख्य गट करत असलेल्या योजना
5. सुरवातीच्या काही काळानंतर, सुरु असलेल्या योजनांच्या आर्थिक मदतीसाठी मुख्य गटाने काही कार्यक्रम घ्यावे. सोसायटी वा इमारतीच्या रहिवाश्यांकडून वार्षिक - वा - अर्धवार्षिक वर्गणी जमा करावी.

व्यवस्थापकिय समितीची बैठक

1. प्रत्येक इमारत अथवा सोसायटीमध्ये एक निर्णायक समिती असते, ज्याच्या अध्यक्षाला खालील बाबींची सूचना द्यावी.
 - * शेजार-पाजाऱ्यांना असलेली समस्या.
 - * आरोग्य आणि पर्यावरणावर त्याचा प्रभाव.
 - * तुमच्या योजनांचे फायदे. (शुद्ध पर्यावरण, कुटूंबस्वास्थ्य कचरा उचलणाऱ्यांना आर्थिक लाभ)
 - * योजनेची सुलभ अंमलबजावणी
 - * कचरा उचलणाऱ्या व्यक्तिला इमारत अथवा सोसायटीचा पैसा खर्च न करताही सोसायटी / इमारतीला उपयोग होऊ शकतो.
 - * कचरा विभागणीची योजना वाढीस लागावयास हवी, बृमुंमनपाचा देखील हाच उद्देश आहे.
2. हा पत्रव्यवहार समितीच्या अध्यक्षंशीच व्हावा व त्यावर लवकरात लवकर बैठक व्हावी.



३. बैठकित मुख्यगटाने ह्या योजनेमुळे रहिवाशी जमादार आणि कचरा उचलणाऱ्या व्यक्तींना होणारे फायदे नमुद करावे.
४. व्यवस्थापकिय समिती द्वारे सर्व रहिवाश्यांना ह्याबद्दल कळविले जावे, जेणेकरून त्यांचे सहकार्य मिळेल.
५. प्रत्येक रहिवाश्याशी व्यक्तिगत संपर्क केव्हाही चांगला. बहुमजली इमारतीत “फ्लोर मॅनेजर” योजनेचा चांगला प्रतिसाद मिळू शकतो.
६. विभागी न केलेला कचरा उचलला जाणार नाही असा नियम करावा.

जमादाराची भेट

१. ह्या योजनेला सफलता पूर्वक राबवण्यासाठी तुमच्या इमारतीचा जमादार किंवा कचरा नेण्याच्या कोणत्याही व्यक्तीचे सहकार्य मिळणे आवश्यक आहे. त्यासाठी ‘मुख्य गटाने’ त्याची भेट घेणे अत्यावश्यक ठरते.
२. कोरडा व ओला कचऱ्याचे विभागीकरण त्याला प्रात्यक्षिकासह दाखविले जावे.
३. त्याला कामाच्या पद्धतीशिवाय आर्थिक लाभही कसा होऊ शकतो हे समजावले जावे.
४. कचरा उचलणाऱ्या इतर सफाई कामगारांना सहकार्य करण्याविषयी समजावणे.
५. त्याला आपल्या इमारती अथवा सोसायटीच्या नियमाविषयी समजावून सांगणे, जेणे करून तोही उत्तमरित्या तुम्हाला सहकार्य करू शकेल.



प्लास्टिक पिशव्यांची संगत ‘नको रे बाप्पा !’

मुंबई कचऱ्यामध्ये दररोज जवळपास ५ कोटी प्लास्टिक पिशव्यांची भर पडत असते. निसर्गाचा ह्या पिशव्यांवर काहीही प्रभाव पडत नाही त्यामुळे त्या नष्टही होऊ शकत नाहीत. शिवाय त्या पुन्हा वापरता न येण्यासारख्या असल्याने कचरावालेही त्याच्या वाटेला जात नाहीत. त्यामुळे आहे त्या स्थितीत त्या पडून राहतात वर्षानुवर्षे. परिणामी अस्वच्छता बकालपणा वाढतो, वातावरण प्रदुषित होते. म्हणूनच :



- * बाजारात जातांना आपण कागदी किंवा कापडी पिशव्या न्याव्यात.

- * दुकानांत प्लॅस्टिक बॅग नको म्हणून सांगा आणि घरातल्यांना पण तसे करावयास सांगा.
- * आपल्या घरातल्यांना, खासकरून लहान मुलांना प्लास्टिक पिशव्यांमुळे होणाऱ्या हानीची माहिती द्यावी.
- * नगरपालिकेला कचरा देताना प्लास्टिकच्या पिशव्या केव्हाही वापरणे टाळा.

केन्द्रिय आणि महाराष्ट्र राज्य सरकारने प्लास्टिक पिशव्यांच्या वापरास प्रतिबंध लावण्यास सुरुवात केली आहे. ह्या प्लास्टिक पिशव्यांऐवजी आपण केव्हाही धुतायेण्याजोग्या, पर्यावरण सहाय्यक व वापरण्यास सोप्या अश्या पिशव्या वापरू शकतो. (भेटा: श्रीमती अलिया फत्तेअली ६१०.५२८२. मजबुत व वापरण्यास सोप्या अश्या पिशव्यांसाठी. फॅक्स: ६१७.५११९)

कचरा उचलणारे :

ह्या योजनेत कचरा उचलणाऱ्यांचा सहभाग अत्यंत महत्वाचा आहे. सामाजिक स्तरावर त्यांचे महत्त्व वाढेलच, शिवाय त्यांना आर्थिक लाभही होईल. ह्या गोष्टी त्यांना व्यवस्थित समजावून सांगता आल्यास रहिवाश्यांनाही फायदाच होईल.

स्वयंपाक घरातला कचरा: भू-संपत्तीला आसरा :

कृमी-उत्पादन:

ओल्या कचऱ्याचे काय करावे? चिंता नको, महापालिकेच्या कचरा पेटीत हा कचरा जाईलच, परंतू त्याचा योग्य उपयोग केल्यास जमिनीच्या मशागती साठी 'कृमी उत्पादना' द्वारे तो मदत करील.

लहानसे किटक, जंतू गांडुळ, नैसर्गिकरित्या एकत्र काम करून जमिनीला सुपीक करू शकतात, ह्याच जमिनीतून आपण फळ, फुले भाजीपाला ह्या सारखी पीके घेऊ शकतो.

कृमी उत्पादनासाठी खालील प्रमाणे कृती करावी, अथवा तळाला नांवे दिलेल्या व्यक्तित्शी अधिक माहितीसाठी संपर्क साधावा:

१. इमारतीच्या आजुबाजुचा व सुर्याच्या सरळ प्रकाशात येत नाही असा जमिनीचा तुकडा निवडावा.
२. स्वयंपाकघर अथवा बगिच्यातील १ किलो एवढ्या कचऱ्यासाठी साधारण १ चौ.मीटर एवढा परिसर निवडावा. हा दर-दिवसा २ किलो, ३ किलो... असा वाढत जाईल. साधारण ५ जणांच्या कुटुंबातून दिवसाला ३ किलो पर्यंत कचरा मिळतो.



३. ३ ते ४ किलो शेण एक चौ.मी एवढ्या जागेवर पसरावे. १० सें.मी जाड भरेल एवढा पालापाचोळ्याचा त्यावर थर टाकावा. गोणपाटासारख्या जाड कपड्याने ते १५ दिवस झाकून ठेवावे. जेणे करून आतमध्ये दमटपणा निर्माण होईल. जो गांडुळा सारख्या किटकांना आकर्षित करेल. ते ह्या भूभागाला खालीवर करतील. ह्यातील सुक्ष्म जीवाणूंमुळे त्याचे कंपोस्ट खतामध्ये रूपांतर होईल.
४. १५ दिवसानंतर भाजीपाल्याचा कचरा त्यावर पसरावा. महीन्याभरानंतर शिजलेले टाकाऊ अन्न तुम्ही पसरवू शकता, परंतु रोज नाही. वरील थर ५ ते १० सें.मी. पेक्षा जाड होऊ देऊ नका अन्यथा तळापर्यंत ऑक्सीजनचा होणारा पुरवठा बंद होईल.
५. जिथे गांडुळ येण्याची शक्यता नसते तेथे कृमी उत्पादन छोट्याश्या नाल्यात करू शकतो. जमिनीत साधारण १ मीटर एवढा खड्डा खणावा. तळाला विटा अथवा दगडगोट्यांचा थर टाकून त्यावर शेण पसरावे. (क्र. ३ पाहा)
६. त्यावर ४ ते ५ किलो 'कृमी-खत' प्रति चौ. मीटर प्रमाणे पसरावे. ह्या खतात छोटे छोटे गांडुळ-किटक इ. असतात, हे खत बाजारात सहज उपलब्ध आहे.
७. गांडुळ व किटक इत्यादी ह्या ओल्या कचऱ्याचा भरघोस पिक देणाऱ्या खतात बदल करतील.
८. ह्या कचऱ्यापासून येणारी दुर्गंधी टाळण्यासाठी त्यावर थोडी माती अथवा लिंगाची पावडर पसरावी. मात्र दमटपणा कायम राहण्यासाठी वेळो वेळी पाणी शिंपडावे.
९. जवळपास ३ ते ४ महिन्यात एक उत्कृष्ट प्रकारचे कंपोस्ट खत तुम्हाला तयार मिळेल. ह्या खताचा वापर करण्यापूर्वी दोन-तीन दिवस आधी त्यावर पाणी शिंपडणे बंद करावे.
१०. भांड्यांमध्ये अथवा बगिच्यात भाज्या, फुलं फळं लावण्यासाठी ह्या खताचा उत्कृष्ट उपयोग होऊ शकतो.

कृमी-खत आणि कृमी उत्पादना बद्दलच्या अधिक माहितीसाठी खालील व्यक्तित्ना भेटा:
 श्रीमती: प्रिया साळवी-फो: ५००.३११४/२००४. श्री: श्रीकृष्ण भागवत (९११) ४८३.२३८,
 ४८१.२२१ भ्रमण ध्वनी: ९८२११-३११२४ श्री: अनिल भाटीया: २०८.३८११
 फॅक्स: २०६.२१३५.

इकोविजिल बायो पावडर:

माती आणि कृमी-खतापासून ह्या पावडरची निर्मिती होते. ओल्या कचऱ्याचे कोरड्या कचऱ्यांत रूपांतर करण्यासाठी ही पावडर उपयोगी आहे. एक लहानसा प्लास्टिक ड्रम, ५ जणांचे कुटुंब करीत असलेला कचरा, जवळपास १० वर्षांपर्यंत सामावून घेऊ शकतो.

१. एक ७० लिटर एवढी क्षमता असलेली प्लास्टिकचा ड्रम घ्या. तिच्या तळाला २ सें.मी. चे व बाजूच्या वरच्या भागांना १ से.मी. एवढ्या व्यासाची अनेक छिद्र काढा, तळाला छिद्र असलेले मातीचे भांडेही तुम्ही वापरू शकता.
२. तिच्या तळाला ५ सें.मी. जाडीचा विटांचा व त्यावर पुन्हा ५ सें.मी. जाड एवढा वाळू किंवा मातीचा थर पसरवा. त्याला थोडे ओले करावे. आता ते वापरण्यास योग्य आहे.
३. ह्यात स्वयंपाकाचा कचरा नेहमी टाकावा. वर थोडी बायो-केमिकल पावडर शिंपडावी.
४. पहिले तीन, आठवडे ह्यात कच्चे, शिजलेले अन्न, फळांचा चोथा, डाळ, अंड्याची टरफलं, चहापावडर, धूळ, कॉफी पावडर, कापूस, कागद, मक्याची कणसे टाकावी, मात्र आतील दमटपणा टिकवून ठेवावा.
५. ह्यात पहिले तीन आठवडे तेलकट, मांसाहारी किंवा दूधापासून बनलेल्या पदार्थांचा कचरा टाकू नये.
६. एक आठवड्यानंतर कंचरा थोडा खाली-वर करावा, जेणे करून आत हवा खेळती राहिल. दर दोनेक दिवसांनी कचरा भरण्याआधी कचरा वर खाली हलवावा.
७. तीन आठवड्यानंतर ह्यात तुम्ही कोणताही कचरा टाकू शकता. नारळ मात्र नाही. अधिक चांगले खत मिळण्यासाठी अधिक बायो-केमिकल पावडर टाकावी. इतकी की त्यामुळे खालील कचरा दिसू शकणार नाही.

टिप : ही कळशी अथवा बादली हवेशीर जागी ठेवावी. जर का तुम्ही कश्याने ती झाकत असाल तर रात्री मात्र ती झाकू नये. जर जास्त दुर्गंधी येत असेल तर अधिक बायो-केमिकल पावडर मिसळावी. पण लक्षात असू द्या ह्यात कोणतेही औषध मिसळू नये आणि ह्यात दमटपणा सदोदीत असू द्यावा.

बायो-केमिकल खतासाठी / सल्ल्यासाठी: श्री: रॉबर्ट डिसोज़ा (फोन: ६०५.६६०८)
 श्री: शंतनू शेणॉय (फोन: ६२३.८४६७) श्री: नरेश करमळकर (फोन: ६४०.३३९८)
 श्री: रॉनी फर्नांडीस (फोन: ६०५.५२८०)

शहरी शेतीकरण :

घरासमोरील अंगणात वा गच्चीवर भाजीपाला किंवा फळं फुले उगवायचा हा एक स्वस्त व मस्त मार्ग आहे. गरज आहे फक्त एका स्टीलच्या बादलीची, ऊस खाल्यावर उरणाऱ्या चोथ्याची आणि स्वयंपाक घरातल्या कचऱ्याची बरस !

- १) गच्चीवर किंवा अंगणात एक २०० लीटर क्षमता असलेला पिंप ठेवावा. पिंपाच्या बाहेरील भागावर लहान मोठी १६ छिद्रं करावीत.
- २) पिंपाच्या तळाला उसाचा चोथा पसरवा.

- ३) त्यावर दररोजचा ओला कचरा पसरावा, आणि त्यावर थोडे पाणी मारावे.
- ४) जेव्हा कचरा पहिल्या छिद्रा पर्यंत पोहोचेल तेव्हा तेथे आपल्या पसंतीचं कोणत्याही फळ-फुल-भाजीचे बियाणे पेटावे. किंवा छोटे रोपटे लावावे. (जसे चित्रात दाखविले आहे.)
- ५) त्यावर उसाच्या चोथ्याचा आणखी एक थर पसरावा. व मग ओला कचरा टाकावा.
- ६) प्रत्येक छिद्राजवळ पोहोचल्यावर व बियाणे लावल्यावर वरिल क्रिया करावी.
- ७) पाहिलंत, एका छोट्याश्या ड्रम मध्ये १६ वेगवेगळ्यां प्रकारचे पीक तुम्ही घेऊ शकता. हा ड्रम भरल्यावर दुसरा घ्यावा.... मग तिसरा...



५ व्यक्तितंचे कुटुंब असलेला परिवार २०० ली चा पिंप साधारण आठ महिन्यात भरतो.

शहरी शेतीच्या सल्ल्यासाठी : श्री रमेश दोशी - फोन: ६४०.१४३९.

'एएलएम' : बृमुंमनपा व रहिवाशी यांच्यातील भागीदारीचे रूप.

मुंबई शहराच्या स्वच्छतेसाठी नागरिकांचा सहयोग असणे किती आवश्यक आहे ते बृमुंमनपा जाणते. आणि ह्याच साठी त्यांनी 'एडवान्सड लोकेलिटी मॅनेजमेन्ट (ए एल एम)' ही संघटना उभारली. ह्या संघटने अंतर्गत बृमुंमनपा काही रहिवाश्यांच्या एका विशिष्ट गटाबरोबर जे कचरा-निर्मलनाच्या विचारांनी प्रेरित आहेत काम सुरू करते.



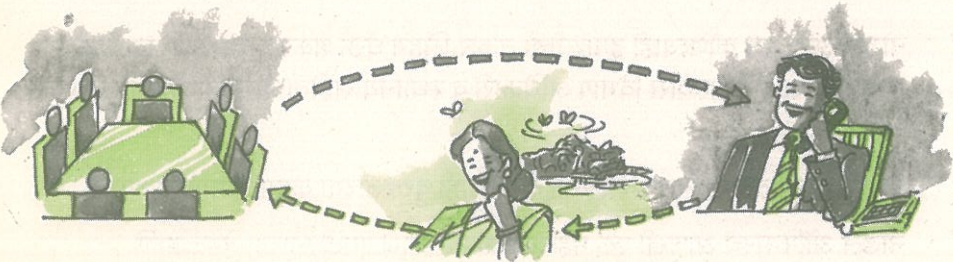
नागरिकांचा एक गट ज्यांना स्थानिय समस्यां विषयी माहिती आहे, बृमुंमनपा बरोबर काम करतो प्रत्येक जागी एक विभाग अधिकारी, नोडल अधिकाऱ्याच्या सहकार्याने स्थानिय नागरिकांच्या गटाबरोबर कचऱ्याच्या समस्ये विषयी काम पाहतात.

एएलएम् पुढील बाबींवर अधिक लक्ष पुरविते. कृमी-उत्पादन, सांडप्याणी, पाणी, सुशोभि-करण, फेरिवाले-अतिक्रमण, रस्त्याची डागडुजी, मोकाट जनावर, कीटक नाशक, दळणवळण, इ. बृमुंमनपा देत असलेल्या सेवेवर नोडल ऑफिसर बारीक नजर ठेऊन असतो.

स्थान/जागा :

एका एएलएम् च्या अधिपत्या खाली एकाच सरळ रस्त्यावरील १५ ते वीस इमारती (अंदाजे १००० माणसे) येऊ शकतात. ही माणसे स्थानिय समिती स्थापन करतात ज्यात प्रत्येक इमारतीचा एक माणूस 'प्रतिनिधी' म्हणून असतो. विभाग-अधिकाऱ्याला त्याच्या स्थापने विषयी कळविले जाते. स्थानिय समितीची (एल सी) बैठक एका महिन्याने होते ज्यात २ ते ४ प्रतिनिधींची निवड होते जे बृमुंमनपा बरोबरच्या कामकाजात लक्ष घालतात.

- * प्रत्येक घराने दोन प्रकारच्या कचऱ्यासाठी दोन वेगवेगळे डबे करावेत.
- * प्रत्येक कुटुंबाने कोरडा कचरा एका जाड्या पिशवीत अथवा डब्यात भरून आठवड्यातून एकदा इमारतीच्या कचऱ्याच्या डब्यात टाकला पाहिजे.
- * असा जमा झालेला कचरा प्रत्येक इमारतीने आपल्या जबाबदारीने जमादार आणि कचरा उचलणाऱ्यां मार्फत शहराच्या कचरा पुर्नउत्पादन केन्द्रात पाठवण्याची व्यवस्था केली पाहिजे. (बृमुंमनपा कोरडा कचरा उचलणे लवकरच बंद करणार आहे.)
- * ओला कचरा जमिनीची मशागत करणाऱ्या खतात रूपांतर करण्याची जबाबदारी प्रत्येकाने घेतली पाहिजे. त्या साठी लागणाऱ्या वस्तू उपलब्ध जागेत तयार ठेवायला पाहिजे.
- * रहिवाश्यांनी कृमी-उत्पादन व कृमी खत बनवलेली पेटी बृमुंमनपाला द्यावी. त्यासाठी झालेला खर्च तुम्हाला परत देण्यात येईल.

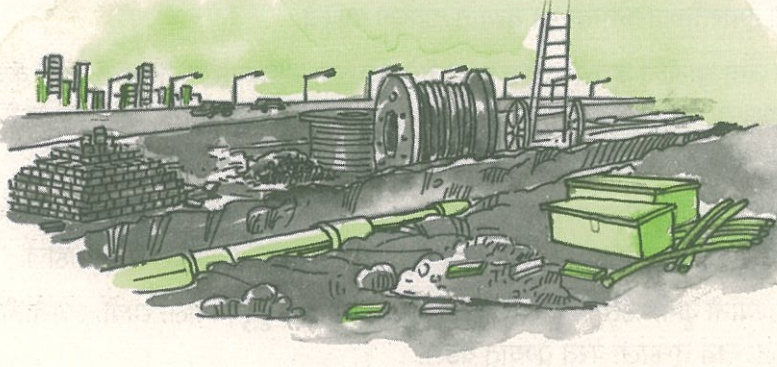


- * शेजारीपाजारील व्यक्तितंचे आरोग्य नीट राखण्यासाठी विभागीय समितीने त्या त्या विभागाचे सुशोभिकरण केले पाहिजे.
- * एएलएम् चा एकच मंत्र आहे 'सहकार्य', प्रत्येक कुटुंबाने ५० पैसे ते ५ रुपये प्रतिदिन जमा करावयास हवे. हाती घेण्यात आलेल्या कामासाठी ह्या पैशाचा उपयोग करता येईल.

विभाग - कार्यालय :

सर्व विभाग कार्यालय म्हणजे जणू प्रति एएलएम् नोडल ऑफिसरने स्थानिय समितीला दर आठवड्याला भेटावे.

- * विभाग कार्यालयात स्थानिक समस्याचे एक नोंदणी बुक असावे.
- * नोडल ऑफिसर, विभाग ऑफिसर आणि बृमुंमनापा बरोबर संलग्न असावा. विभागातील प्रत्येक भेटीच्या वेळी त्याने सुचना कराव्यात. कामात होत असलेल्या प्रगतीची नोंद त्याने आपल्या नोंदणी पुस्तकात करावी, मागच्या भेटीच्या वेळेपर्यंत झालेल्या कामाशी ती ताडुन पाहावी. महीन्यातून एकदा विभाग अधिकांच्याने नोंदणी पुस्तकातील नोंदीचा आढावा घ्यावा व सुचनाही द्याव्यात.



- * नोडल ऑफिसर कोणत्याही इमारतीची तक्रार लिहून घेऊ शकतो. केलेल्या तक्रारीवर काही कारवाई न झाल्यास विभाग अधिकारी व स्थानिय समितीच्या सहाय्याने तो कारवाई करू शकतो.
- * स्थानिय समितीला करत असलेल्या कोणत्याही दुरुस्तीच्या कामाची माहीती द्यावी.
- * नोडल ऑफिसरचे आणखी एक महत्वाचे काम म्हणजे एमटीएनएल, बेस्ट आणि बृमुंमनपाच्या सहकार्याने व सामंजस्याने रस्त्यांची डागडुजी करणे.

कचरा पेटी, सुशोभिकरण, कापडी फलक ...

विभाग अधिकारी दिव्याच्या प्रत्येक खांबाला कचरा पेटी जावणार, शहराच्या सुशोभिकरणासाठी तसेच वीज व पाणी ह्या गोष्टीकडे लक्ष देणार. एएमएलच्या सदस्यत्वाचे कापडी फलक उभे करणार. ज्याच्यावर नोडल ऑफिसरचे नाव असेल. एएमएल च्या जागांवर माहिती केन्द्रे बनवली जातील.



विभागीय समिती काय करू शकते ? काही सूचना

विभागीय समितीने नेमून दिलेल्या विभागाला महिन्यातून एकदा किंवा सहा आठवड्याने भेटी देवून खालील गोष्टी पडताळव्या :

1. कचरा - घराघरातून व्यवस्थित कचरा नीट गोळा होतोय किंवा कसे ?
2. सफाई कामगार - त्यांना काही मदत हवी का ?
3. कचऱ्याचे ढीग, दररोज नीट उचलले जाताहेत की नाही ?
4. रस्ता, रस्तावरच्या खड्यांची स्थिती.
5. रस्ता खोदणी - कान्ट्रॅक्टरचे नांव, फोन क्र. काम सुरू केल्याची तारिख, व संपण्याची मुदत व्यवस्थित लिहून ठेवले आहे कि नाही ते पाहणे.
6. घरातून होत असलेली कचऱ्याची विभागणी - त्याची झालेली प्रगती.
7. रस्त्यावरील कचऱ्याचे डबे, जागेवर आहेत की नाही व त्यांची संख्या.
8. पुर्नसफाई (गरज भासल्यास) होत आहे अथवा नाही.
9. सांडपाण्याचा निचरा - रस्त्यावरच्या सांडपाण्याचा निचरा नीट होत आहे की नाही, पाड्यांची असलेली स्थिती.
10. कृमी उत्पादन - कोण करतंय ? कामाची प्रगती.
11. कचरा उचलणारे, त्यांचा उपयोग करून घेतला जात आहे की नाही.
12. रस्त्यावरील झोपडपट्टी अथवा फेरीवाल्यांचे अतिक्रमण, अनधिकृत बांधकाम.
13. इमारतीचे बांधकाम - त्याची सध्याची स्थिती ?
14. झोपडपट्टी : ह्यांना होणारा पाणी पुरवठा, त्याला लागणारी सफाई आदी व्यवस्था - झोपडपट्टी अतिक्रमण कृपया अधिक माहितीसाठी भेटा : श्री. श्रीकृष्ण भागवत
फोन: (९११)४८३.२३८/४८१.२२१ भ्रमण ध्वनी: ९८२.११.३११२४

समस्यांचे निराकरण



मुख्य गट आणि स्थानिय समितीला वारंवार काही प्रश्नांच्या सरबत्तीला तोंड द्यावे लागते एक झलक :

- प्र. आम्हाला एक वेगळी कचरापेटी घ्यावी लागेल का ?
- उ. नाही, सुका कचरा एका खोक्यात किंवा कापडी पिशवीत व्यवस्थित भरून दरवाज्याच्या पाटे ठेऊ शकता, तुम्हाला जमेल त्या प्रकारे तुम्ही ठेऊ शकता.
- प्र. ही तर अधिक मेहनतच नाही का ?
- उ. ही तर समजदारीच आहे, जी तुम्हाला आणि शेजारीपाजाऱ्यांना उपयोगी.
- प्र. जमादार जर कचरा एकत्र भरू लागल्यास ?
- उ. तो असे करणार नाही, अलबत... त्याला मात्र ह्या योजनेविषयी व त्याच्या फायद्याविषयी सांगितले पाहिजे.
- प्र. कोरडा कचरा म्हणजे उंदीर किटक वगैरेंना माजघरच ?
- उ. खायच्या वस्तु त्यात नसतील तर कोणतीही भिती नाही.
- प्र. संडास बाथरूमच्या कचऱ्याचे काय करावे ?
- उ. संडास बाथरूमचा कचरा कागदाच्या एका पिशवित एकत्र करायला हवा. हे जर कठीण असेल तर ओल्या कचऱ्यासह तो भरावा.
- प्र. जर शेजारीच विभागणी साठी तयार नसतील ?
- उ. ह्या योजनेची सुरवातच मुळी तुमच्याकडून व्हायला हवी. तुम्हीच ह्या योजनेला हातभार लावायला हवा, तुमचे शेजारी शेवटी तुमच्या कडूनच शिकणार (योजनेची सुरवात जर १०० पैकी ७०% लोकांनी योग्य दिशेने करून दिल्यास आणखी काय हवे !)
- प्र. त्यांना आम्ही कसे समजवावे ?
- उ. त्यांना कचरा विभागणीचे फायदे समजावुन सांगा. त्यांच्या शंका-कुशंकांचे निरसन करा. त्यांना जमेल त्या प्रकारे मदत करा.
- प्र. जर आमचा कचरेवाला किंवा कामवाली असे नाही करू शकले तर ?
- उ. त्यांना तुम्हाला समजावयाला हवे. ते आपल्या प्रकारे काहीतरी करतील परंतु तुम्हांला मात्र त्यांना नीट समजावयाला हवं. खरं म्हणजे ही योजना आधी तुमच्या गळी उतरायला हवी.

नागरीक समस्यांसाठी ह्यांनी अनेक संस्थाना एकमेकांशी जोडणे सुरु केले. डिग्रीटी फाऊंडेशन व अनेक नागरिक संस्थाबरोबर ह्यांनी काम केले आहे. अश्या फेडरेशनने आपल्या विभागात ४३ स्थानिक रस्ता कमिटीची स्थापना केलेली आहे.

एवायबीआय : असोसिएशन ऑफ युथ फॉर बेस्ट इंडिया ही एक बिगर सरकारी, स्वतंत्र विचार असणाऱ्या युवकांची संस्था आहे. १९९८ मध्ये ह्या संस्थेचा “भागीदारी, एक चांगल्या भारताची” ह्या अंतर्गत एक राष्ट्रीय कार्यक्रम झाला. ज्यामध्ये बिगर सरकारी, व्यावसायीक, बिगर व्यावसायीक संस्थांचा कचरा निर्मुलन विषयी प्रयत्नांचा उहापोह केला होता.

ह्या संस्थेचा मुख्य कार्यक्रम म्हणजे कचरा-निर्मुलन. १९९१ पासूनच एवायबीआयने कचरा विभागणीचे महत्व जाणले आणि लोकांना त्यांनी त्याचे महत्व सांगण्यास सुरवात केली. एका अभिनव कार्यक्रमांतर्गत त्यांनी ३०० शाळेतल्या मुलांना जवळपास ५००० घरी भेटी देऊन ह्या कार्यक्रमाचे महत्व सांगितले.

डिग्रीटी फाऊंडेशन - ने वृद्ध माणसांच्या चांगल्या जीवनासाठी लागणारी सुविधा प्रकाशात आणली. ही संस्था कचरा निर्मुलन व त्यावर नियंत्रण ह्यासाठी झटत आहे. ह्याच्या ६०० पेक्षा जास्त सदस्यांनी आदर्श रस्ता (१५ मार्च १९९९ पर्यंत) आणि कचरा यात्रा असे अभिनव कार्यक्रम क्लीन मुंबई विथ डिग्रीटी ह्या अंतर्गत राबविले.

एक्सेल इंडस्ट्रीज - ही संस्था गेली अनेक वर्ष कचरा निर्मुलन व नियंत्रणाच्या कामात व्यस्त आहे. त्यांनी अशी एक पावडर बनवली आहे ज्यात, आयुर्वेदीक अर्क, जीवाश्म, व बायोकेमिकल इन्जायम आहेत. ह्याचा उपयोग कचऱ्याची दुर्गंधी कमी करण्यासाठी होऊ शकतो.

भेटा : डॉ. एस. आर. माळे, फॅक्स - ६७८.३६५७

भावलकर - अर्थवॉर्म रिसर्च इन्स्टीट्यूट, पुणे, संपर्क : श्रीमती विदुला व श्री उदय भावलकर
फॅक्स - ०२१२.४४२३०५

प्रजा - अशी संस्था जी नागरिकांना व्यवस्थेमध्ये हिस्सा घेण्यास भाग पाडते. त्यांनी नागरीक संहिता बनविली आहे. ज्याच्या मध्ये बृमुननपाचे कर्तव्य व कामाविषयी सांगितले गेले आहे. ह्यात असलेली महत्वाची गोष्ट म्हणजे नागरिकांनी काय करावे व माहिती मिळविण्यासाठी कुठे संपर्क करावा या विषयी मार्गदर्शन केले आहे. सोबत संस्थाचे पत्ते व फोन क्रमांकही आहेत.

बॉम्बे फर्स्ट : फॅक्स ४९२.५०३९ : १९९६ ला त्यांनी स्वतःची कचरा निर्मुलन समितीची स्थापना केली. ज्यामध्ये चर्चगेट प्रोजेक्ट सारखे कार्यक्रम (कृपया वरील माहिती वाचा) राबविले आहेत. संस्थेने केलेली कामं म्हणजेच ए आणि डी विभाग तसेच पश्चिम विभागात माहिती पर व्याख्याना इ. सध्या इस्पितळातील कचऱ्याच्या निर्मुलनावर संस्थेने लक्ष केन्द्रित केले आहे.

श्री विरेन मर्चन्ट (फोन ५१३.१२९३) घाटकोपरच्या जोशी मार्गावरील स्वावलंबी प्रोजेक्टचे काम पाहणारे आनंदाने सांगतात कि ही जागा अत्यंत घाणेरडी होती, सर्वत्र कचरा अन दुर्गंधी माजली होती. खरे तर ह्या जागेला “कचरा गल्ली” असे नाव पडले आहे. आम्ही आधी घरापासून कचरा विभागणी कार्यक्रमाला सुरवात केली. नंतर कृमी उत्पादनाचा कार्यक्रम यशस्वीपणे राबवला. आत तर आमचा विभाग येथील नागरिकांच्या मेहनतीचा इतरांना एक आदर्श वस्तूपाठच आहे. एएलएम चे आम्हीच प्रणेते.

आपल्या भागातील विकासासंबंधी भरभरून बोलताना, व्यवसायाने चार्टर्ड अकाऊंटंट असणारे मर्चन्ट पुढे सांगतात कि योजनेसाठी लागणारा निधी आम्ही नागरिकांकडूनच जमा केला. आता तर बृमुंमनपाच्या कामगारांसाठी सुद्धा येथे कचरा नसतो.

श्रीमती नीना सोहनी, वायव्य मुंबईच्या गृहिणीने आपल्या आजुबाजुच्या बायकांना एकत्र करून कृमी-उत्पादनासारखा कार्यक्रम चालू केला. ही योजना इमारती समोरील बगिचाच नाही तर घरच्या घरी साध्या भांड्यात देखील आपण यशस्वी करू शकतो हे त्यांनी दाखवून दिले. हे पाहून शेजारील इमारतीतील रहिवाशांनीही त्या योजनेला स्वतःहुन सुरवात केली आहे. श्रीमती सोहनी सांगतात “जेथे कमी कचरा उत्पन्न होतो तेथे कृमी उत्पादन करणे फायद्याचे”.

डॉ. रमेश दोशी (फोन :६४०.१४३९) सेवानिवृत्ती नंतर ह्यांनी आपला वेळ रचनात्मक शेतीसाठी दिला. घरच्या गच्चीवर वा बगिच्यासाठी कंपोस्ट खते बनविणे त्यांनी चालू केले. सध्या आपले लक्ष त्यांनी शहरी शेतीकरणेवर केन्द्रित केले असून त्यांना त्यात यशही भराभर मिळत आहे. रोपट्यांना जेथे ५ ते ७ वर्षात फळांकुर येतात, तिथे त्यांनी दोन वर्षात फळ घेण्यास सुरवात केली आहे.

नॉबर्ट डिसुझा (फोन ६०५.६६०८) कचरा निर्मुलनाच्या कामासाठी त्यांनी १९९४ पासून वाहून घेतले आहे. हे बायो-केमिकल पावडर बनवणाऱ्या पूर्ण्यातील भावलकर संस्थेशी संबंधित आहेत.

श्री अनिल भाटीया (फोन २८१.१९२१) चर्चगेट येथील डी पथावरील कृमी उत्पादनाशी संबंधित आहेत आज तेथील १२ इमारती ह्या कामामध्ये व्यग्र आहेत. श्री भाटीया सांगतात की मुलांची ह्या कामात होणारी मदत महत्वाची आहे. वर्षभरात बृमुंमनपा येथून जवळपास ९५ पेटी कचरा उचलायची आता तेथे २० पेटीच कचरा जमा होतो.

मुंबई बचाओ कमिटी - किशन मेहतांच्या मार्गदर्शनाखाली कचरा निर्मुलनाविषयी लोकांच्या मनात जागरूकता निर्माण करण्याचे अथक काम ह्या कमिटीने अंगीकारले आहे. मुंबई वाचवा समितीने बृमुंमनपा आणि कित्येक नागरीक संस्थांच्या सहकार्याने कचरा निर्मुलनाचे काम कित्येक ठिकाणी सफलतापूर्वक केले आहे. ज्याचे परिणाम आता सर्वत्र दिसू लागले आहेत.

फेडरेशन ऑफ एच वेस्ट वार्ड सिटीजन एसोशिएशन - ही संस्था १९९२ साली उदयास आली.

हे होऊ शकतं आणि झालयं !!

कित्येक निवासी संस्थांनी, बिगर-सरकारी तथा आणि खाजगी संस्थांनी व नागरिकांनी कचऱ्याची विभागणी करून ह्या योजनेच्या सफलतेला हातभार लावण्यास सुरवात केली आहे. कृमी उत्पादन व कचऱ्याचे पुनरुत्पादन सारख्या योजना त्यांनी यशस्वीपणे राबवल्या आहेत. त्यांनी दिलेला धडा आपणही आता गिरवू शकतो.

क्लिन अप चर्चगेट (भेटा श्रीमती नयना कथपालिया, फॅक्स : २८२.३८७७) : चर्चगेट विभाग हा प्रारंभासाठी निवडला गेला. जिथे सुमारे १,५०,००० प्रवासी दिवसातुन दोनदा सकाळी-संध्यांकाळी ये जा करतात.

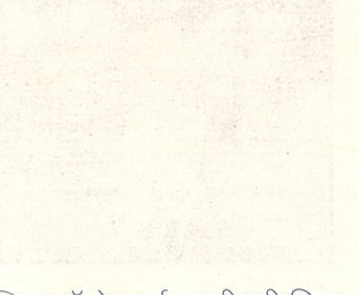


स्वच्छ मुंबई फाउंडेशन, मरिनड्राईव नागरिक संस्था, एम कर्वे मार्ग, निवासी संस्था, नरिमन पॉईंट चर्चगेट नागरिक संस्था, ओवल-कुपरेज निवास संस्था, इ. संस्थांनी बॉम्बे फर्स्टच्या पाठबळावर ही योजना यशस्वीपणे राबविली आहे. बृमुंमनपा बरोबर स्वच्छतेची दुसरी फेरीही पार पडली आहे. घरगुती कचरा वेगवेगळा करण्याच्या विषयावर दोन कार्यक्रम राबविले गेले. ह्या योजनेला पाठिंबाही जोरदार मिळाला आहे. कृमी उत्पादना सारख्या योजनाही सफलतापूर्वक पूर्णत्वाच्या मार्गावर आहेत.

नागरिक अभियान व सार्वजनिक स्थळांचे जतन अश्या योजनांचे उद्दीष्ट नजरेसमोर असून मुंबईतील फेरीवाल्यांनाही नियंत्रीत करण्यात येत आहे. एमटीएनएल, बेस्ट आणि बृमुंमनपा यांच्या रस्ते खोदण्यासंबंधीच्या कामात ताळमेळ आणण्याचा प्रयत्न केला जाणार आहे. चर्चगेटच्या व्यापारी संस्थाकडून योजनेसाठी निधी मिळत आहे.

क्लीन मुंबई फाउंडेशन (अध्यक्षा: कुंती ओझा फोन : २०४.४८३८) : मुंबई शहरातील राहणीमानाचा स्तर सुधारण्यासाठी ह्यांनी कंबर कसली आहे. गेल्या ५ वर्षात क्लीन मुंबई फाउंडेशनने मुंबईच्या स्वच्छतेचे, सुशोभिकरणाचे आणि पर्यावरण संबंधी डझनावारी कार्यक्रम बृमुंमनपा सोबत यशस्वीपणे पूर्ण केले आहेत. क्लीन मुंबई फाउंडेशनला प्रतिष्ठीत संस्था व दानशूर व्यक्तींकडून आर्थिक पाठबळ मिळत आहे. बॉम्बे फर्स्ट बरोबर ही संस्था कार्यरत असून स्वच्छतेच्या अनेक योजनांची धडाक्याने सुरुवात झालेली आहे.





ही पुस्तिका बॉम्बे फर्स्ट, वाजीरानी विला, स्किम ४२, वरली-सी फेस, मुंबई - ४०० ०१८
द्वारा प्रकाशित केली गेली आहे.

फोन : ४९७-५३९४, ४९७-५३९५, फॅक्स : ४९२-५०३९
किंवा अधिक माहितीसाठी २०२-९६२९ वर संपर्क करा.



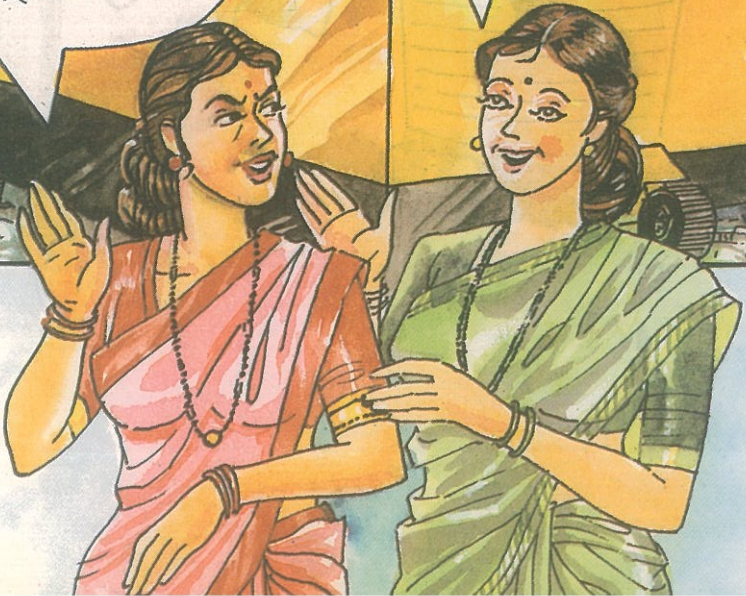
BOMBAY
first

कचरा हटाओ



इस कचरे की समस्या
का कोई उपाय नहीं

बकवास / कबाड़ा है.



उपाय है, अगर आप अपने घर से ही शुरूआत करें.
गीले और सूखे कचरे को अलग करना.



संदेश



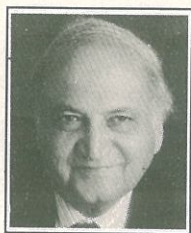
बृहन्मुंबई महापालिका ने ये दायित्व संभाला है कि हर दिन ६००० मीट्रिक टन के कचरे को जमाकर उसका निपटारा किया जायेगा. ३५,००० लोगो के सतत् प्रयास और करोड़ों रुपयों के व्यय के बाद भी परिणाम उपेक्षा के अनुरूप नहीं आ रहे हैं.

यह ध्यान में लाया गया है कि स्थानीय संस्था के अकेले प्रयास से शहर को स्वच्छ रखना मुश्किल है, साथ ही अशासकीय संस्थाओ की कोशिश भी अल्प नजर आती है. तभी बृहन्मुंबई महापालिका ने अपना पूरा ध्यान कचरे को कम करने और उसके पुनः उपयोग पर लगाया है. कचरे को अलग-अलग करने और उसके होने वाली जगह पर खाद-बनाने की प्रक्रिया ही कूड़ा-करकट प्रबंधन योजना का हिस्सा है. बॉम्बे फर्स्ट जैसी संस्थाएं ही बृहन्मुंबई महापालिका के प्रयासों को घर-घर तक पहुँचाने में सहयोग दे रही है.

यह पुस्तिका इसी दिशा में एक प्रयास है. मुझे आशा है यह पुस्तिका स्थानीय संस्था और नागरिकों के बीच आपसी सहयोग और समझ को बढ़ाकर इसके उद्देश्य को पूरा करने में सहायक होगी.

मुम्बई, अप्रैल १९९९

ए. के. जैन
अति. महापालिका कमिश्नर



अध्यक्ष की कलम से कूड़ा-करकट प्रबंधन समिती, बॉम्बे फर्स्ट

निश्चित ही ये हमारा कठिन वर्तमान है, जिसने हमें सुनहरे भविष्य की किरण दिखाई. कूड़ा-करकट प्रबंधन के लिए कचरे की बढ़ती समस्या ही नागरिकों को जागरूक बनाने में बेहद सहायक है. बॉम्बे फर्स्ट की यह पुस्तिका एक प्रयास है उस जाकरूकता को ऊर्जा और गति देने का.

बॉम्बे फर्स्ट, यह प्रयास है बॉम्बे चेम्बर ऑफ कॉमर्स एण्ड इण्डस्ट्री का. जिसका उद्देश्य है इस महानगर को रोजगार, व्यवसाय और रहने की दृष्टि से बेहतर बनाया जाए. जिसकी शुरुआत इसे स्वच्छ और सुंदर बनाने से होगी. स्वच्छ शहर ही स्वस्थ शहर, इसी बात का प्रतीक है.

महापालिका (एम सी जी एम; म्युनिसीपल कॉरपोरेशन ऑफ ग्रेटर मुंबई) की नजर में किसी भी शहर को स्वच्छ, सुंदर बनाने में उसके नागरिकों का सहयोग बहुत जरूरी है. पिछले दो वर्षों की कोशिशों ने यह दिखाया है कि नागरिकों की उत्सुकता अपेक्षा से काफी कम है. इसकी वजह है, उसे यह जानकारी नहीं कि उसे इसके लिए क्या और कैसे करना है ? महापालिका को नागरिकों का सहयोग मिलें इसके लिए उसे जानकारी और सलाह की खोज है.

यह पुस्तिका उसी जानकारी को नागरिकों तक पहुँचाने का प्रयास है. इसे हमारे पहले प्रयास के रूप में देखा जाए. यह स्वयंसेवी संस्थाओं, गैर-सरकारी संस्थाओं, नागरिक समितियों, स्थानीय संस्थाओं और उन नागरिकों के लिए बनी है, जो अपने शहर को स्वच्छ और सुंदर बनाने की भरसक कोशिश में हैं.

मुंबई, मई १९९९

केशव महिन्द्रा

अनुक्रमणिका

१. क्यों और कैसे हर नागरिक की कोशिश जरूरी ?
कचरे की कमी, पुर्नउत्पाद में
२. मुख्य बात : गीले और सूखे को अलग-अलग करना
पहला कदम सड़क और घर को साफ रखना.
३. कदम से कदम :
प्रबंधन समिती
जमादार और कचरा बीनने वाले
समूह विशेष
प्लास्टिक बैग को 'न' कहे
४. भू-उपजाऊ परिस्थितियाँ पैदा करें -
शहरी कृषि
खाद उत्पादन
बायो-केमिकल पाउडर
५. एम सी जी एम - नागरिक साझेदारी का प्रारूप -
ए एल एम : कैसे स्थानीय प्रशासन और वार्ड कार्यालय
एक दूसरे के पूरक हो ?
६. कुछ कठिन सवालों के जवाब.
७. ये हो सकता है
चर्चगेट और जोशी लेन प्रोजेक्ट, स्वच्छ मुंबई फाउंडेशन;
डा. रमेश दोषी; डिग्नीटी फाउंडेशन; ए वाय बी आई;
एच पश्चिम फेडरेशन; मुंबई बचाओ समिती.

* इस पुस्तिका में बृहन्मुंबई महापालिका एम सी जी एम के नाम से
बताई जाएगी बी एम सी के नाम से नहीं

समस्या से निपटने की तैयारी, अभी से !

मुंबई शहर में प्रति दिन ६००० टन से ज्यादा कचरा पैदा होता है। जिसमें से ४००० टन घरों में पैदा होने वाला कचरा है। बृहन्मुंबई महापालिका (एम सी जी एम) इस कचरे को ४ कचरास्थानों पर निपटारा करता है लेकिन आने वाले ५ वर्षों में इस कचरे को रखने में यह जगह असक्षम होगी।

शहर के कचरे को निपटारा करने के लिए महापालिका प्रतिवर्ष ३०० करोड़ रुपये खर्च करता है। जिसमें ३५,००० कर्मचारी इस काम में जुटे हुए हैं। अभी हाल ही में एशिया की प्रसिद्ध पत्रिका एशिया वीक ने ४० एशियन नगरों में किए सर्वे के परिणामों में मुंबई महानगर, साफ-सफाई और स्वच्छता के नजरिए में सबसे आखरी आता है, ऐसा तब है जबकि कूड़ा-करकट प्रबंधन इसका हिस्सा है।

मलेरिया, डेंगू, गले और फेफड़ों के संबंध की बीमारियां इसी वजह से बढ़ती हैं। कचरा इन बीमारियों को पैदा करने की मुख्य वजह है, क्योंकि यह विषैली गैस, रसायन, हानिकारक कीड़ों को जन्म देता है, जो बीमारियों को बढ़ाते हैं।

महापालिका के कचरास्थानों के आसपास ३० लाख की आबादी निवास करती है। जो इससे सबसे ज्यादा प्रभावित है। हैजे जैसी बीमारी जो हम समझते हैं, हमारे काबू में है, इसी कचरे की वजह से फैलती है।

हमारा शहर स्वच्छ, सुंदर और सेहत से हराभरा हो सकता है जब महापालिका और नागरिक मिलकर इस समस्या से निपटें।

हमें याद रखना होगा :

- * कचरा कम से कम करें।
- * ऐसी सामग्री इस्तेमाल करें जो पुर्नउपयोग की जा सके।
- * कचरे से उपयोगी वस्तुओं का पुर्नउपयोग करें।
- * प्लास्टिक बैग का इस्तेमाल बिल्कुल न करें।

यह कठिन नहीं, शुरुआत घर से ही करें।

घर में दो तरह के कचरे होते हैं।

गीला कचरा जो किचन या बाग से निकलता है, प्रकृति इसे अपने ढंग से अपनाती है यह भूमि की उपज बढ़ाने का अच्छा काम करता है (खाद के रूप में)



• सब्जियाँ



• फल के बीज और छिलके



• नारियल



• अंडे का छिलका



• पत्ते



• चायपत्ती



• बासी या सड़ा खाना

• हाडियाँ व मांस





• कागज



• धातू



• प्लास्टिक



• कांच



• रबड़,



• बैटरी

• दवाई की पत्ती



सूखा कचरा : जैसे कागज, प्लास्टिक, कपड़ा, धातु, काँच जिनका पुर्नउपयोग या पुर्नउत्पादन हो सकता है.

कचरे का मिश्रण सेहत के लिए हानिकारक है.

यदि दो तरह के कचरे मिल जाते हैं तो गीले कचरे के प्राकृतिक अच्छे अवयव फायदेमंद नहीं हो पाते. प्लास्टिक और कई अन्य चीजों की वजह से उसके हवा लेने की प्रक्रिया रुक जाती है. जिसके कारण उसके अच्छे गुण खत्म होकर वह किसी भी काम के लिए बेकार हो जाता है. जिससे गंदी बदबू, विषैले रसायन, हानिकारक कीटाणु रह जाते हैं जो सेहत के लिए हानिकारक होते हैं.

क्या करे ? अलग -अलग !

1. गीले और सूखे कचरे को अलग-अलग करे, उन्हें दो अलग-अलग डिब्बों में रखे. गीले कचरे को बाल्टी और सूखे कचरे को कागज के डब्बे या खोखे में रखे.
2. जब भी गीला कचरा निकले उसे जल्द ही जमादार के हवाले करे ताकि इसका महापालिका अपनी तरह से निपटारा कर सके.
3. सूखा कचरा, जो धीरे धीरे जमा हो जाता है उसे नियमित रूप से, कुछ दिनों के अन्तर पर कचरा जमादार को दे. जिससे वो उसे ऐसी जगह पहुँचा सके जहां वो पुर्नउपयोग में लाया जा सके. (जैसे कचरा बीनने वालों के जरिए)

कचरा अलग करना कैसे सहायक है ?

1. यदि गीले और सूखे कचरे का न मिलाया जाए तो बदबू पैदा नहीं होती. आप पाएंगे किचन का गीला कचरा जल्दी ही खत्म हो जाता है.
2. आपका जमादार (या कचरा ले जाने वाला) ढंग से अलग रखे कचरे खुशी-खुशी ले जाता है, क्योंकि उसमें बहुत कुछ उसके काम आ जाता है, यदि उस कचरे में पुर्नउत्पादित, पुर्नउपयोगी वस्तुओं को वो बेच सकता है, तो ये कचरा उसके लिए बहुत फायदे वाला है.
3. कचरा बीनने वाले उसे अच्छे से इकट्ठा करके ले जाते हैं, जिससे वो फैलता नहीं, जो आपकी और उनकी सेहत के लिए बहुत अच्छा है.
4. गीला कचरा कम होने से महापालिका को भी उसे ले जाने आसानी रहती है.
5. सूखा कचरा उपयोगी हो सकता है, तभी कचरा एक तरह से खजाना होता है.



शुरुआत कैसे हो ?

1. आसपड़ोस या बिल्डिंग के कुछ उत्साही, समझदार लोगों का "विशेष समूह" बनाए.
2. इसमें ऐसे लोग साथ हो जो बातों में कम और काम करने में ज्यादा विश्वास करते हो. इन बातों को उनके साथ विमर्श करे.
3. हर बिल्डिंग और सोसायटी की अपनी समस्या होती है, उसका हल ढूँढना ही उनका सहयोग पाने का विश्वास दिलाता है.
4. यह पता किया जाए कि आस-पड़ोस की बिल्डिंगों, सोसायटी में किस तरह की कचरे की समस्या है.
5. जो इस तरह की योजनाओं पर विश्वास नहीं करते, उनसे आपसी बातचीत करके उनका विश्वास जीते और उत्साही लोगों को साथ मिलाएं.
6. महापालिका के साथ मिलकर, जल्द से जल्द वॉर्ड ऑफिस को अपनी जगह की ओर अपनी योजना की जानकारी दे.



“विशेष समूह”

यह “विशेष समूह” योजना को साकार रूप देने का जवाबदायी होगा। जहाँ नियमित रूप से बातचीत, बैठक हो। हर एक व्यक्ति को उसका काम दिया जाए और इन बैठकों की कार्यक्रम-सूची बनाकर तैयारी रखी जाए।

1. इसके सदस्य अपनी-अपनी जिम्मेदारी संभाले जैसे कुछ लोग बिल्डिंग के अलग-अलग हिस्से की सफाई पर ध्यान रखें। कुछ लोग सबसे मिल जुलकर योजना को रूप देने का काम देखें।
2. ये सदस्य निवासियों, रहनेवालों की मुश्किलें और सवालों का जवाब दे सकें। हर एक परिवार को इस पुस्तिका की एक प्रति दी जाए।
3. पहली बैठक के बाद ‘विशेष समूह’ निवासियों से जुड़कर योजना को चलाते रहे। योजना के परिणाम नियमित रूप से तीन महीने तक ध्यान रखें।
4. ‘विशेष समूह’ अपनी योजना और उसके परिणामों की जानकारी समय-समय पर निवासियों को देते रहे।
5. कुछ समय के बाद ‘विशेष समूह’ योजना के लिए चंदा इकट्ठा करने के लिए कार्यक्रम चलाए सोसायटी, बिल्डिंग में रहने वालों और सदस्यों से छः से बारह महीने तक की राशि ली जानी चाहिए।

प्रबंधन समिती की बैठक

1. हर मोहल्ले या कॉलोनी में अक्सर ‘कार्यवाहक समिती’ या निर्णायक समिती होती है, इसके अध्यक्ष को इनबातों की सूचना या जानकारी दी जाए।
 - * आस-पड़ोस की समस्या
 - * सेहत और पर्यावरण पर उसका प्रभाव
 - * योजना के फायदे (शुद्ध पर्यावरण, परिवार की सेहत, कचरा बीनने वालों की आमदनी)
 - * योजना चालू करना कितना आसान।
 - * कचरा बीनने वालों को सोसायटी, मोहल्ले की तरफ से खर्च न देकर भी उनका कितना फायदा।
 - * कचरा अलग-अलग करने की आदत मुंबई में बढ़नी चाहिए, जो महापालिका का उद्देश्य है।
2. यह पत्र समूह या समिती के अध्यक्ष की जानकारी में लाया जाए और इन विषयों पर उनके साथ बैठक हो।
3. बैठक में विशेष समूह के सदस्यों, निवासियों, जमादारों और कचरा बीनने वालों को इस योजना के फायदे समझाए जाए।



४. प्रबंधन समिती के द्वारा सभी निवासियों को यह सूचना दी जाए जिससे उनका सहयोग मिल सकें.
५. निवासियों से आपसी, व्यक्तिगत मुलाकात की जाए. बहुमंजिला इमारतों में हर फ्लोर के प्रबंधक की सेवाएं ली जाए.
६. दरअसल यह नियम बनाया जाए कि बिल्डिंग में बिना अलग किया कचरा नहीं लिया जाएगा.

जमादार से मुलाकात :

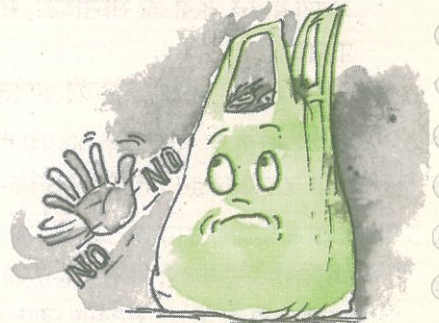
१. इस योजना की सफलता के लिए बिल्डिंग के जमादार या कचरा ले जाने वाले का सहयोग जरूरी है, इसके लिए 1 विशेष समूह 2 के सदस्य उससे जाकर मिलें.
२. किस तरह सूखा या गीला कचरा अलग-अलग रखे यह उनको दिखाया जाए.
३. यह बताया जाए कि इस योजना से उसे किस तरह के फायदे हैं. (आर्थिक और काम के नजरिए से)
४. बिल्डिंग के जमादार कचरा बीनने वालों को पहचाने और उन्हें इस काम में सहयोग दे.
५. उसे सोसॉयटी / मोहल्ले / इमारत के नियमों की जानकारी दे जिससे उसे अपना सहयोग देने में आसानी हो.



प्लास्टिक बैग / थैलों के लिए 'न' कहे

लगभग ५ लाख प्लास्टिक की थैलियाँ / बैग मुंबई में हर दिन बाजार में आती हैं, प्रकृति इसे ग्रहण नहीं कर पाती और कचरा बीनने वालों के लिए बेकार है - इन्हें बेचा भी नहीं जा सकता, जिससे न खत्म होनेवाली ये प्लास्टिक थैलियाँ गंदगी फैलाती हैं और वातावरण में प्रदूषण पैदा करती हैं. इसीलिए:

- * आप जब भी बाजार जाए, साथ में कागज, कपड़े या जूट की थैलियाँ ले जाए.
- * दुकान में प्लास्टिक थैलियों के लिए न कहे और दूसरों से भी ऐसा ही करने को कहे.



* अपने जानने वालों और बच्चों को भी प्लास्टिक थैलियों से होनेवाले प्रदूषण और हानियों की जानकारी दे.

* कचरा इकट्ठा करने के लिए प्लास्टिक थैलियों का इस्तेमाल न करे.

केन्द्रीय और महाराष्ट्र राज्य सरकार ने प्लास्टिक थैलियों के इस्तेमाल पर रोक लगाने की शुरुआत की. इसके कई उपाय उपलब्ध हैं. पर्यावरण सहयोगी थैले जो साफ किए जा सकते हो और इस्तेमाल में आसान और बार-बार जिनका उपयोग किया जा सकता हो. ऐसे थैले जो आसानी से हाथ में आ जाए और नष्ट किए जा सकते हो. (संपर्क करे : सुश्री आलिया फतेह अर्ली फोन : ६१०-५२८२) मजबूत और इस्तेमाल में आसान उत्पाद के लिए : मि. प्रमोद खोसला फैक्स : ६१७-५११९

कचरा बीनने वाले :

इस योजना में कचरा बीनने वालों का रोल, महत्व समझा जाए, उन्हें इसमें शामिल करने की कोशिश की जाए. सामाजिक तौर पर उनका महत्व बढ़ेगा बल्कि इस योजना से उन्हें आर्थिक फायदा होगा और निवासियों को उनकी सेवा का फायदा मिलेगा.

किचन का कचरा उपयोगी बनाए :

कृमि-उत्पादन:

गीले कचरे का क्या करें ? महापालिका इसे कचरा-पेटी पर ले जायेगी निपटारे के लिए. परंतु यह 'कृमि उत्पादन से' मिट्टी का उपजाऊपन बढ़ा सकती है. छोटे-छोटे और 'भू-जीवाश्म' के साथ प्रकृति मिलकर मिट्टी की उपज फल, फूल और सब्जियों की पैदावार बढ़ा सकती है.

नीचे दिए गए सलाह के अलावा, अनुभवी व्यक्तियों के सुझाव का इस्तेमाल करने से छोटी-मोटी भूलों, गलतियों से बचा जा सकता है :

1. इमारत में कहीं मिट्टी की जगह या पार्क चुना जाए, जहाँ सतह पर सीधे सूरज की रोशनी न पड़ती हो.
2. एक वर्ग मीटर की जगह रसोई या बगीचे के १ किलो गीले कचरे की उपज के लिए काफी है. यह प्रतिदिन २ किलो, ३ किलो इस तरह बढ़ेगा. ५ सदस्यों वाले परिवार में प्रतिदिन रसोई से ३ किलो तक कचरा निकलता है.
3. ३ किलो या ४ किलो गोबर प्रति वर्ग मीटर जगह पर फैला दे इस पर पक्षियों की



१० से.मी. सतह से ढक दे इसके ऊपर जूट के कपड़े डाल दे, इसकी नमी को १५ दिनों तक बनाए रखे ताकि इस जगह केंचुए पैदा हो जाए फिर इसे पलट दे जीवाश्म पैदा होंगे जो उपयोगी होते हैं.

४. १५ दिनों के बाद कच्ची सब्जियों का कचरा सतह पर फैलाएं. महीने भर बाद पके हुए खाने का बचा भाग फैलाये पर हर रोज नहीं. ये सतह ५ से.मी. से १० से.मी. मोटी हो सकती है पर ध्यान रहे कि कचरे का ढेर न बनाए जो नीचे की सतह तक ऑक्सीजन जाने से रोक सकता है.
५. ऐसी जगह जहाँ केंचुए न हो कृमि उत्पादन नाली में किया जा सकता है. मिट्टी को १ मीटर गहराई तक खोदे. नीचे सतह में ईट या पत्थर लगाए उसके ऊपर गोबर बिछा दे. (क्रमांक ३ देखें)
६. उसके ऊपर ४ किलो या ५ किलो का 'कृमि-लेप' प्रति वर्ग मीटर की सतह पर लगाए इससे मिट्टी में पैदा होने वाले केंचुए रहते हैं इसे आप चुने हुए स्टोर्स में खरीद सकते हैं.
७. केंचुए गीले कचरे को कुछ समय के बाद ऊपज बढ़ाने वाली खाद में बदल देते हैं.
८. इससे उठने वाली बदबू से बचाव के लिए इसके ऊपर धूल या नींबू पाउडर छिड़क दीजिए. नियमित रूप से इसके ऊपर पानी का छिड़काव इसकी नमी को बनाए रखता है.
९. तीन या चार महीनों में यह एक अच्छी किस्म की खाद बन जाती है. पैदावार से पहले कुछ दिन उस पर पानी का छिड़काव रोक दे.
१०. इस बनी हुई खाद का उपयोग बागवानी, फल, फूल और सब्जियाँ पैदा करने के लिए करें.

'कृमि-लेप' और 'कृमि उत्पादन' की अधिक जानकारी के लिए संपर्क करें :

सुश्री: प्रिया साल्वी-फोन: ५०० ३११४/२००४. श्री: श्रीकृष्णा भागवत (९११) ४८३ २३८, ४८१ २२१ मोबाईल : ९८२११-३११२४ श्री अनिल भाटिया: २०८ ३८११ फैक्स: २०६ २१३५.

बायो केमिकल पाउडर : इकोविजिल बायो पाउडर :

इस पाउडर का निर्माण मिट्टी और 'कृमि-लेप' की सहायता से होता है. यह गीले कचरे को सूखा पाउडर बनाने में असरदार होता है. एक प्लास्टिक के ड्रम में पाँच सदस्यों के परिवार द्वारा एक साल में पैदा कचरा इसमें समा सकता है.

१. एक ७० लीटर का प्लास्टिक का ड्रम लीजिए. उसकी निचली सतह में २ से.मी. का गोल छेद कीजिए और ऊपरी तरफ की सतह पर १ से.मी. के कई छोटे छोटे छेद कीजिए. या मिट्टी के गमले में नीचे छेद कर उसका इस्तेमाल करें.

२. इसकी सतह पर ५ से.मी. तक छोटे कंकड़, पत्थर बिछाए इसके ऊपर ५ से.मी. की दरियेकी रेत बिछाए. इसे गीला कीजिए. अब यह इस्तेमाल के लिए तैयार है.
३. किचन की सब्जियों का कचरा हर दिन डालिए. बायो केमिकल पाउडर का छिड़काव हर दिन करे.
४. पहले तीन सप्ताह केवल कच्ची, उबली और पकाई हुई सब्जियाँ, फलों का कचरा, चावल, दाल, अंडे के छिलके, धूल, चाय पत्ती, कॉफी पाउडर, कागज के टुकड़े, रूई और भुटे के छिलके हर दिन डालिए और उसकी नमी बनाए रखे.
५. पहले तीन हफते तेलीय और माँसाहारी, दूध और दूध से बने कचरे को अलग ही रखे.
६. एक हफते बाद, कचरे को मिलाइए ताकि उसे हवा लगती रहे हर दिन या एक दिन छोड़ इसे हिलाकर और कचरा भरते जाइए.
७. तीन हफते के बाद, आप किसी भी तरह का गीला कचरा डाल सकते है सिर्फ नारियल को छोड़. ज्यादा मात्रा के लिए उस पर ज्यादा मात्रा में बाँयो-केमिकल पाउडर छिड़के इतना कि कचरे की ऊपरी सतह से कचरा नजर ही न आए.

सामान्य बात : इस बाल्टी को छाँव में रखिए हवादार जगह हो. इस पर कुछ ढँका हो तो रात में उसे हटा दे. अगर इसकी बदबू ज्यादा हो तो बाँयो-केमिकल पाउडर की मात्रा बढ़ाकर छिड़काव करे और इसे मिलाते रहे. ध्यान रहे इसमें कोई दवा न मिलाए और इसकी नमी बनाए रखे.

बायो-केमिकल के लिए संपर्क: श्री. नॉर्बट डिसूजा (फोन: ६०५ ६६०८) श्री. शान्तु शिनॉय (फोन: ६२३ ८४६७) श्री. नरेश करमालकर (फोन: ६४० ३३९८) श्री. रॉनी फर्नान्डीज (फोन: ६०५ ५२८०)

शहरी कृषि :

घर की छतों और बरामदे में फल, फूल और सब्जियाँ उगाने का बहुत सस्ता और आसान तरीका है. इसके लिए आपको स्टील की बाल्टी चाहिए और गन्ने का रस निकालने के बाद बचे हुए सूखे गन्ने का कचरा, साथ में किचन का गीला कचरा जरूरी होता है. बस यही सब -

- १) छत पर या बरामदे में एक २०० लीटर मात्रा का ड्रम हर फ्लैट के कचरे के लिए रखे. हर ड्रम की बाजू वाली सतह में १६ छेद कीजिए.
- २) सूखे गन्ने का कचरा नीचे सतह पर बिछाए.
- ३) उसके ऊपर हर दिन का गीला कचरा इकट्ठा करें हर दिन उस पर पानी का छिड़काव करे.

४. जब कचरा पहले छेद तक पहुँचे तो उसमें अपनी पसंद के फल, फूल या सब्जियों के बीज को लगा दे (जैसा चित्र में दिखाया गया है)
५. एक और सतह पर सूखे गन्ने के कचरे की एक और वह बिछाए.
६. उसी तरह गीले कचरे को उस पर बिछाए हर छेद की सतह पर सूखे गन्ने के कचरे की सतह बनाए.
७. इस तरह एक ड्रम में कुछ १६ पौधे लगाए जा सकते हैं एक ड्रम जब भर जाए तो दूसरा ड्रम शुरू कर दें..... बादमें तीसरा.....

एक २०० लीटर के ड्रम में पाँच सदस्यों के परिवार के ८ महीनों का गीला कचरा समा सकता है.

सलाह और सहायता के लिए मिले : श्री रमेश दोशी -
फोन: ६४० १४३९.



'एएलएम' : बृहन्मुंबई महापालिका और नागरिकों की साझेदारी का प्रारूप.

बृहन्मुंबई महापालिका जानती है, कि स्वच्छ शहर उसके नागरिकों के सहयोग के बिना सिर्फ सपना है इसी बात को ध्यान में रखकर उन्होंने एडवांस्ड लोकेलिटी मैनेजमेंट (ए एल एम) का गठन किया. इसके अंदर एम सी जी एम कुछ निवासियों के समूह के साथ मिलकर, जिन्हें कूड़ा-करकट प्रबंधन के नियमों की जानकारी हो, काम की शुरुआत करता है.

नागरिकों का संगठन स्थानीय समस्याओं का पता कर एम सी जी एम के साथ उनका हल निकालता है. हर जगह एक वार्ड ऑफिसर, नोडल ऑफिसर (एन ओ) के साथ मिलकर स्थानीय नागरिकों के समूह के साथ कूड़ा-करकट प्रबंधन का काम करता है.



एएलएम द्वारा जिन बातों का ध्यान रखा जाता है वो कूड़ा-प्रबंधन, कृमि-उत्पादन, नालियों का काम, पानी, सौंदर्यीकरण, खोमचे-फेरीवाले, सड़कों की भराई / खुदाई, नक्काशी, आवारा पशु मवेशी, कीटनाशक, यातायात पर नजर रखी जाती है. नोडल ऑफीसर स्थानीय प्रशासन पर कड़ी नजर रखता है और एम सी जी एम के सारे कामों को निपटाता है.

स्थान/जगह :

एक एएलएम (की जगह) का ठिकाना १५ से २० बिल्डिंगो (करीब १००० आबादी) को मिलाकर एक ही सड़क पर होता है नागरिक मिलकर स्थानीय समिती बनाते है. जिसमें हर बिल्डिंग का एक प्रतिनिधी होता है. वॉर्ड ऑफिस को इसके गठन की जानकारी दी जाती है. स्थानीय समिती (एल सी) की बैठक हर महीने होती है और २ से ४ प्रतिनिधियों का चयन होता है जो एम सी जी एम के साथ काम करते है.

- * हर परिवार को दो प्रकार के कचरे के लिए दो अलग अलग डब्बे रखने चाहिए.
- * हर परिवार सूखे कचरे को मोटे से थैले, या डब्बे में जमा करेगा जो बिल्डिंग के कचरे में हर हफ्तें जाएगा. पुर्नउपयोग के लिए जमा कचरा बिल्डिंग की जिम्मेदारी है, जो जमादार और कचराबीननेवाले शहर की पुनरुपयोग कचरापेटी नेटवर्क में ले जाते है. (सूखा कचरा एम सी जी एम समय-समय पर ले जाता है)
- * रसोई के गीले कचरे को खाद बनाने में बिल्डिंग का सामूहिक प्रयास सफल रहता है. सही जगह बाल्टी बनाई जाए खाद बनाने के लिए, जो शहरी कृषि में उपयोगी पड़ता है.
- * खाद का सामान बनाने वाली पेटियाँ निवासियों द्वारा एम सी जी एम को सौंप दी जाए. वो महापालिका भुगतान देकर लेगी.
- * उस जगह के आस-पड़ोस के नागरिकों का दैनिक जीवन सेहतमंद रहे. स्थानीय समिती इसके लिए उस जगह का सौंदर्यीकरण करें.
- * एएलएम का एक ही मंत्र है सहयोग. हर बिल्डिंग से ५० पैसे से ५ रुपये तक प्रतिदिन प्रति

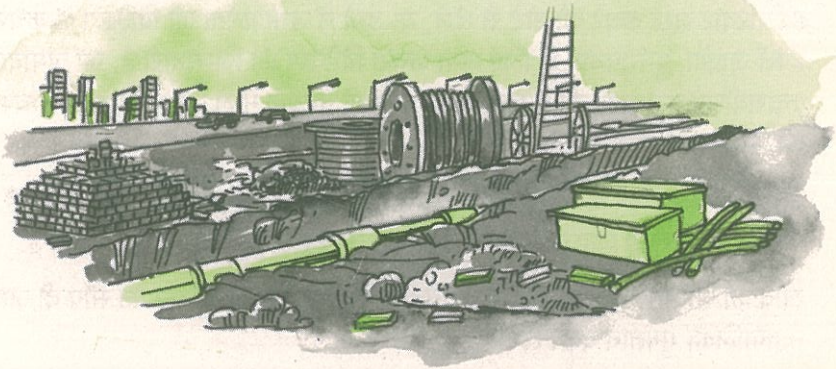


फ्लैट पैसा जमा किया जाना चाहिए जिससे एक बड़ी राशि इस काम को पूरा करने में जमा हो सके.

वॉर्ड ऑफिस :

सभी वॉर्ड ऑफिस ए एल एम की तरह ही होते हैं :

- * नोडल ऑफिसर हर स्थानीय समिती से हफ्तों में एक बार जाकर मिले.
- * वार्ड ऑफिस में स्थानीय समस्याओं का एक रजिस्टर रखा जाए.
- * नोडल ऑफिसर, वार्ड ऑफिस और एम सी जी एम के साथ जुड़ा रहे जिससे समय-समय पर जरूरी निर्देश और काम को पूरा करवाया जा सके. हर बार स्थानीय जगह पर होने वाले कार्यों को पिछले कार्य की तुलना में देखे, महीने में एक बार वार्ड ऑफिसर समस्याओं को समझ कर उचित निर्देश दे.



- * नोडल ऑफिसर किसी भी बिल्डिंग या मोहल्ले की शिकायत को दर्ज करेगा. यदि शिकायत की कार्यवाही नहीं हुई तो वह वॉर्ड ऑफिसर और स्थानीय समिती के साथ उस पर कार्यवाही करेगा.
- * स्थानीय समिती को निवासियों द्वारा करवाए गए मरम्मत आदि के कामों की जानकारी दी जाए.
- * नोडल ऑफिसर को यह देखना है कि किस तरह बेस्ट, एम टी एन एल और एम सी जी एम के आपसी सामंजस्य से बेहतर काम, सड़क खुदवाई और मरम्मत को अच्छी तरह पूरा करवाया जा सके.

कचरा पेटी, सौंदर्यीकरण, बैनर्स...

वॉर्ड ऑफिस हर बिजली के खंबे पर कचरापेटी लगाएगा, शहर के सौंदर्यीकरण को बढ़ावा देगा और जिसमें बताया जाएगा कि यह जगह ए एल एम की सदस्य है. उसका फोन नं. और नोडल ऑफिसर का नाम भी उसमें लिखा होगा. ए एल एम स्थानों पर जानकारी केन्द्र बनाए जाएंगे. उत्सुक, उत्साही लोगों के संपर्क करने पर उन्हें प्रशिक्षण कार्यक्रम चलाए जा सके. प्रचार, विज्ञापनों के द्वारा नागरिकों को इस आंदोलन, अभियान में शामिल होने की उत्सुकता को बढ़ाए.



स्थानिय समितियाँ क्या करें ? सुझाव व सलाहें

स्थानिय समिती को अपने क्षेत्र का हर महीनें या छः हफ्तों में चक्कर लगाना चाहिए. ये देखना चाहिए -

1. कूड़ा-करकट - नियमित रूप से हर घर से इकट्ठा हो रहा है.
2. सफाई कर्मचारी - ठीक से काम कर रहे हैं.
3. मलवा - नियमित रूप से हटाया जा रहा है.
4. सड़क और फूटपाथ सही ढंग से साफ हो.
5. सड़क पर खुदाई वाली जगह कॉन्ट्रेक्टर का नाम, फोन नं. काम की शुरुआत और खत्म होने की तारीख लिखी हो.
6. घर के कचरे को अलग-अलग करने का काम सही हो.
7. सड़क की कचरापेटी सही जगह और सही संख्या में हो.
8. दूसरी बार सफाई (अगर जरूरी हो तो) हो रही हो.
9. नालियाँ -सड़क की नालियाँ, पीने का पानी और बरसात के पानी की नालियाँ, पाइप सही दशा में हो.
90. खाद उत्पादन गीले कचरे से कौन कर रहा है ? कैसे कर रहा है ?
91. कचरा बीनने वाले, जो इस काम से जुड़े हैं. उनका काम कौन देख रहा है ?
92. फुटपाथ और सड़को पर गैरकानूनी अतिक्रमण न हो (बिना इजाजत का निर्माण, ठेले और फेरीवाले)
93. इमारतों के निर्माण की स्थिति कैसी हो ? (गैरकानूनी बनी इमारतें ढाँचे सही हो, उनका निवारण हो.)
94. झुग्गी-झोपडियों में पानी की पूर्ति हो, साफ-सफाई अतिक्रमण की जानकारी हो. अधिक जानकारी के लिए संपर्क करे ए एल एम. मिले : श्री श्रीकृष्ण भागवत फोन (९११) ४८३ २८३/४८१ २२१. मोबाइल - ९८२ ११ ३११ २४

कुछ समस्याओं के जवाब

विशेष समूह और समिती के सदस्य हर तरह से तैयार रहे कुछ शंकाओं और प्रश्नों के जवाब के लिए, जैसे :



प्र. क्या हमें दूसरी अलग से कचरापेटी लेनी होगी ?

उ. नहीं, सूखा कचरा किसी डब्बे, खोखे या कपड़े के बैग में (जो दरवाजे के पीछे लगा हो) जमा किया जा सकता है. आप अपनी सुविधा के हिसाब से कैसे भी कर सकते है.

प्र. क्या इसमें कुछ ज्यादा मेहनत नहीं है ?

उ. नहीं, बस जरा सी समझदारी और आस-पड़ोस की समझबूझ के साथ बहुत ही आसान काम है.

प्र. अगर जमादार ही कचरे को मिला दे.

उ. वो ऐसा नहीं करेगा- अगर उसे अच्छी तरह इसके बारे में बताया जाए और इससे होने वाले फायदे उसे पता हो.

प्र. सूखा कचरा मवेशियों / जानवरों को आकर्षित करेगा तो ?

उ. नहीं जब तक अगर उसमें खाने वाली चीज न हो तो वो ऐसा नहीं करेगा.

प्र. बाथरूम / टॉयलेट के कचरे का क्या होगा ?

उ. बाथरूम, शौचालय का कचरा कागज के बैग में इकट्ठा किया जाए, प्लास्टिक में कभी नहीं. अगर ऐसा मुश्किल हो तो उसे गीले कचरे के साथ कागज की बैग में अलग निकाला जाए.

प्र. क्या हो अगर पड़ौसी कचरा अलग न करे ?

उ. इस योजना की शुरुआत अकेले होती है अगर आप भी ऐसा करेंगे तो योजना सफल है पड़ौसी का न देखे अगर आप गीला कचरा अलग रखेंगे तो वो आपसे सीखेंगे (योजना की शुरुआत भी अगर ७०% लोगो के कचरा अलग करने से हुई तो तारीफ की बात होगी)

प्र. उन्हें मैं क्या बताऊँ ?

उ. आप अपनी तरफ से पूरी कोशिश करे कि उन्हें कचरे को अलग करने का ढंग और इसके फायदे बताए उन्हें उनकी समस्याओं का जवाब दे. इसमें उनकी सहायता करे.

प्र. यदि हमारा कचरावाला और घर में काम करनेवाला ऐसा न करे तो क्या करूँ ?

उ. आपको उन्हें समझाना होगा. वो अपने तरीके से कुछ दूसरा/अलग करे तो धीरे-धीरे उन्हें बताकर काफी कुछ समझाया जा सकता है. परंतु पहले हमें मन से इस योजना को अपनाना होगा

यह कूड़ा-करकट प्रबंधन का मुख्य प्रोजेक्ट है, जो १९९१ में शुरू हुआ। एवायबीआई ने कचरा अलग करने की जागरूकता बढ़ाई हर समय नागरिकों, बिल्डिंगों और समूहों को इसके बारे में प्रदर्शन करके बताया गया। ३०० से ज्यादा स्कूली बच्चों को प्रशिक्षण दिया गया, जिन्होंने ५०० से ज्यादा घरों में जाकर व्यक्तिगत संपर्क किया।

डिग्रीटी फाउंडेशन - ने वृद्ध नागरिकों को बेहतर जीवन की सुविधाएं प्रकाश में लाईं। इसकी मुख्य कार्यविधि शहर के कचरे का निपटारा और इसे नियंत्रण में रखने के बारे में है। इसके सदस्य "आदर्श सड़के" (१५ मार्च १९९९ तक) और "कचरा यात्रा" जैसे नवीन कार्यक्रमों को पूरी सफलता से "क्लीन मुंबई विद डिग्रीटी" के अंतर्गत चलाया।

एक्सेल इंडस्ट्रीज - काफी वर्षों से कचरा नियंत्रण और प्रबंधन के कार्य में है। उन्होंने ऐसा पाउडर निर्माण किया है, जो जीवाश्म, आयुर्वेदिक अर्क और बायोकेमिकल एन्जायम से बनाया जाता है। यह कचरे की बदबू को कम कर उसे उपयोगी खाद बनाने का काम करता है। (मिले : डॉ. एस.आर. माले, फैक्स - ६७८ ३६५७) .

भावलकर - अर्थवार्म रिसर्च इन्स्टीट्यूट, पुणे, (संपर्क : सुश्री विदुला और श्री उदय भावलकर फैक्स - ०२१२-४४२३०५)

प्रजा - (फोन - २१८ ८८६५, फैक्स - २१८ ५७३९) एक ऐसी संस्था है जो नागरिक प्रबंधन में हिस्सा ले यह देखती है। इन्होंने एम सी जी एम के रोल और कर्तव्यों को बताया गया है। सबसे महत्वपूर्ण इसमें यह बताया गया है कि नागरिक क्या करें और कैसे जानकारी पाएं, संपर्क करे (पद, पते और टेलीफोन संबंधी जानकारी) यदि कोई समस्या या शिकायत हो तो।

बॉम्बे फर्स्ट : फैक्स ४९२ ५०३९ : १९९६ में इसने कूड़ा-करकट प्रबंधन समिती का गठन किया। जिसमें चर्चगेट - प्रोजेक्ट जैसे कार्यक्रम चलाए (ऊपर देखें) अब आगे बढ़ते हुए सभी 'ए' वार्ड और कुछ 'डी' वार्ड हिस्से, पश्चिम क्षेत्र में वर्कशॉप चलाना, आयोजित करना और अस्पताल के कचरे का प्रबंधन करना इसके सफल कार्यों में है।

श्री वीरेन मर्चेन्ट (फोन ५१३ १२९३) घाटकोपर के जोशी लेन के स्वावलंबी प्रोजेक्ट से जुड़े हैं कहते हैं “यह जगह बेहद गंदी, हर तरफ कचरे से भरी, इतना कि कचरागली के नाम से ही जानी जाती है. हमने कचरे को अलग करना घर से शुरू किया, फिर खाद बनाई आज हमारे इसी जगह ७०० पौधों को हमने सड़को पर लगाया है. साथ हमने यहाँ एएलएम की शुरुआत की”, पेशे से चार्टर्ड एकाउटेन्ट वीरेन कहते हैं “हम खुद पैसे जोड़ते हैं, हर फ्लैट से १ रूपया प्रतिदिन लेते हैं और सफाई के लिए एम सी जी एम पर कुछ नहीं छोड़त”

सुश्री नीना साहनी, दक्षिण मुंबई की रहनेवाली, सभी गृहणियों को इकट्ठा कर खाद बनाने का प्रोजेक्ट चालू किया और यह खाद सिर्फ बिल्डिंग के गार्डन में ही नहीं बल्कि घर के गमलों में इस्तेमाल में लाया गया. जिसे देख पड़ोस की बिल्डिंगों में भी इसकी शुरुआत हुई. सुश्री साहनी कहती हैं “खाद बनाना सबसे अच्छा है, जहाँ गीला कचरा ज्यादा मात्रा में नहीं होता”

डॉ. रमेश दोशी (फोन :६४० १४३९) सेवानिवृत्ति के बाद इनका शौक रसायनिक कृषि और टेरेस गार्डन के लिए खाद बनाने में शुरू हुआ. आजकल ये शहरी कृषि करते हैं. परिणाम बहुत अच्छे हैं. फल का अंकुरण जो वैसे ५ से ७ सालों में होता है, २ वर्षों में अंकुरित होने लगता है.

श्री नॉबर्ट डिसुझा (फोन ६०५ ६६०८) १९९४ से काफी पहले स्तर से कचरा नियंत्रण के काम में हैं. यह बॉयो-केमिकल पाउडर बनाने वाली भावलकर संस्थान, पुणे से जुड़े हुए हैं.

श्री अनिल भाटीया (फोन २८१ १९४१) चर्चगेट प्रोजेक्ट में ‘डी’ रोड पर खाद बनाने की प्रक्रिया से जुड़े हैं. जहाँ आज १२ बिल्डिंग जुड़ी हैं. श्री भाटीया का मानना है कि “बच्चों का इस काम में जुड़ना हमें बेहद सफल बनाता है” सालभर में एम सी जी एम जो कभी ९५ कचरापेटी हटाती थी आज २० कचरापेटी ही इस क्षेत्र में पाती है.

मुंबई बचाओ कमिटी - किशन मेहता के निर्देशन में (फैक्स ४१५ ५५३६ फोन ४१४ ९६८८) कूड़ा-करकट प्रबंधन के बारे में जागरूकता बढ़ाने और लोगों को इस ओर आकर्षित करने के काम में हैं. मुंबई बचाओ कमिटी ने कूड़ा-करकट प्रबंधन का काम एम सी जी एम और कई नागरिक संस्थाओं के सहयोग के साथ सफलता से पूरा किया, जिसके परिणाम साफ नजर आते हैं.

फेडरेशन ऑफ एच वेस्ट वार्ड सिटीजन एसोसिएशन -यह संस्था १९९२ में बनी. नागरिक समस्याओं के लिए इन्होंने संस्थाओं को एक दूसरे से जोड़ने का काम किया. डिग्रीटी फाउंडेशन और कई नागरिक संस्थाओं के साथ इन्होंने काम किया, इस फेडरेशन ने ४३ स्थानीय जगह और सड़क समितियों को वार्ड गठन करने में सहयोग दिया.

ए वाय बी आय : (एसोसियेशन ऑफ यूथ फॉर अ बेटर इण्डिया) यह एक गैर-सरकारी स्वतंत्र विचारों वाले युवाओं की संस्था है. एवायबीआय का राष्ट्रीय कार्यक्रम १९९८ में साझेदारी एक बेहतर भारत के लिए (सरकारी, व्यवसायिक और गैर व्यावसायिक संस्थाओं का प्रयास) हुआ.

ये हो सकता है, ये हो रहा है !!

कई निवासी संस्थाएँ, गैर-सरकारी संस्थाएँ और प्राइवेट संस्थाओं, नागरिकों ने बड़ी ही सफलता से कचरे को पहले से ही अलग-अलग कर इस योजना को पूरा किया, खाद बनाने, कचरे का पुर्नउपयोग कर आदि कई प्रोजेक्ट्स इतनी सफलता से पूरे हुए कि उनसे काफी कुछ सीखा जा सकता है -

क्लीन अप चर्चगेट (मिले - सुश्री नयना कथपालिया, फैंक्स : २८२ ३८७७) : चर्चगेट काफी चहल-पहल से भरा मुख्य क्षेत्र है. यहाँ १५ लाख यात्री दिन में दो बार आते हैं. सबसे बड़ी सफलता है प्रोजेक्ट समूह में बढ़ती आपसी समझबूझ और काम की साझेदारी, क्लीन मुंबई फाउंडेशन, मेरीन ड्राइव नागरिक संस्था, एम.



कर्वे रोड निवासी संस्था, नरीमन पाइंट चर्चगेट नागरिक संस्था और ओवर कूपरेज निवासी संस्था ने बाम्बे फर्स्ट के शुरुआती चंदे से योजना चलाई. प्रोजेक्ट की सफलता इससे समझी जा सकती है कि एम सी जी एम के साथ दूसरी बार इस क्षेत्र की सफाई योजना चलाई गई. घरेलू कचरे को अलग-अलग करने पर दो वर्कशॉप रखे गए. सारी प्रक्रिया अब निर्धारित रूप से चलती है. खाद बनाने का काम सही रूप में चल रहा है. सार्वजनिक स्थलों को बचाने का काम, नागरिक अभियान अभी अपनी शुरुआत में है, जिससे मुंबई में फेरी और टेलोवालों से कई जगहों को बचाया जाएगा.

एम टी एन एल, बेस्ट और एम सी जी एम की सड़क खुदाई को नियंत्रित किया जाएगा. चर्चगेट के व्यापारिक संस्थाएँ इसके लिए चंदा इकट्ठा करते हैं.

क्लीन मुंबई फाउंडेशन (अध्यक्षा - सुश्री कुंती ओझा फोन : २०४ ४८३८) : इन्होंने शहर के जीवनस्तर, रहने के स्तर को सुधारने के लिए अपने आपको समर्पित किया. क्लीन मुंबई फाउंडेशन ने पाँच सालों में दर्जनों सफाई कार्य, सौंदर्यीकरण और पर्यावरण प्रोजेक्ट एम सी जी एम के साथ मिलकर पूरे किए. क्लीन मुंबई फाउंडेशन को कई प्रतिष्ठित, बड़ी संस्थाओं और चंदा देने वालों का सहयोग मिला. यह बॉम्बे फर्स्ट के साथ कदम मिलाकर कई सफाई कार्यों को शहर भर में चला चुकी है.



यह पुस्तिका प्रकाशित की गई, बॉम्बे फोर्ट, वाजीरानी विला, स्किम ४२, वरली-सी फेस, मुंबई - ४०० ०१८ द्वारा.



यह पुस्तिका प्रकाशित की गई, बॉम्बे फोर्ट, वाजीरानी विला, स्किम ४२, वरली-सी फेस, मुंबई - ४०० ०१८ द्वारा.

यह पुस्तिका प्रकाशित की गई, बॉम्बे फोर्ट, वाजीरानी विला, स्किम ४२, वरली-सी फेस, मुंबई - ४०० ०१८ द्वारा.



यह पुस्तिका प्रकाशित की गई, बॉम्बे फोर्ट, वाजीरानी विला, स्किम ४२, वरली-सी फेस, मुंबई - ४०० ०१८ द्वारा.
फोन : ४९७-५३९४, ४९७-५३९५, फैक्स : ४९२-५०३९
या जानकारी के लिए संपर्क करे २०२-१६२१.



BOMBAY
first

કચરા હટાવ !



આ કચરાની સમસ્યાનો
કોઈ ઉપાય જ નથી !

હંબગ

“ઉપાય છે, પરંતુ તેની શરૂઆત ઘરઆંગણેથી જ કરો,
સૂકા કચરાને ભીના કચરાથી અલગ કરીને.”



પ્રસ્તાવના



મુંબઈ શહેરમાં દરરોજ આશરે ૬,૦૦૦ મે.ટન જેટલો કચરો ઉત્પન્ન થાય છે, તે એકઠો કરવાની અને યોગ્ય સ્થળે લઈ જઈ તેનો નિકાલ કરવાની જવાબદારી બૃહદ મુંબઈ મહાનગરપાલિકાના શિરે છે. ૩૫,૦૦૦ કર્મચારીઓની ગંજાવર ફોજ નિભાવવા અને કરોડો રૂપિયાનું આંધણ કરવા છતાં પણ પાલિકા આ બાબતે સંતોષકારક કામગીરી દાખવી શકતી નથી.

સત્તાવાળાઓને હવે સમજાયું છે કે શહેરને સ્વચ્છ રાખવાની ભગીરથ કામગીરી સુધારાઈ તંત્ર એકલે હાથે પાર પાડી શકે તેમ નથી અને બિન-સરકારી સંસ્થાઓનો સહયોગ તેમાં અનિવાર્ય બન્યો છે. કચરો શક્ય તેટલો ઓછો ઉત્પન્ન થાય અને ઘન કચરાનું રિસાઈક્લિંગ કરીને તે પુનઃ વપરાશમાં લેવાય એ બે બાબતો ઉપર પાલિકા ખાસ ધ્યાન આપી રહી છે. ઘન કચરાના વ્યવસ્થાપન માટેની નગરપાલિકાની વ્યૂહરચનામાં ઉગમસ્થાને જ ઘન અને પ્રવાહી કચરાને અલગ પાડી દેવો અને જમીનને ફળદ્રુપ બનાવે તેવાં જીવાણુઓને કાર્યરત થવા દેવા એ બે મુખ્ય પાસાઓ છે. બોમ્બે ઇસ્ટ જેવી સંસ્થાઓ સુધારાઈ તંત્રનો આ સંદેશો ઘેરઘેર સુધી પહોંચાડવામાં સહાયરૂપ થઈ રહી છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તિકા આ દિશામાં એક મહત્વનું પગલું છે. હું આશા રાખું છું કે સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ તથા નાગરિકો વચ્ચેનો સંપર્ક વધારવામાં આ પ્રકાશન ઘણું ઉપયોગી નીવડશે.

એ. કે. જૈન

મુંબઈ, ૧૯૯૯

વધારાના મ્યુનિસિપલ કમિશનર



અધ્યક્ષ (સોલિડ વેસ્ટ મેનેજમેન્ટ કમિટી, બૉમ્બે ફર્સ્ટ) નો સંદેશો

વિધિની વક્તા છે કે મુંબઈગરાઓ વર્તમાનમાં જે ચાતનાઓ ભોગવે છે તેમાંથી જ કદાચ સારા ભાવિની આશા જન્મે છે. ઉદાહરણ લઈએ તો સોલિડ વેસ્ટ મેનેજમેન્ટ અર્થાત્ ઘન કચરાના નિકાલની સમસ્યા ગંભીર સ્વરૂપની હોવાને કારણે જ શહેરના નાગરિકો તેના ઉકેલ માટેના પ્રયાસો અંગે સભાન બન્યા છે. બૉમ્બે ફર્સ્ટ સંસ્થાના આ પ્રકાશનનો હેતુ નાગરિકોનો આ જુસ્સો જાળવી રાખવાનો તથા તેમના પ્રયાસોને ટેકો પૂરો પાડવાનો છે.

બૉમ્બે ફર્સ્ટ સંસ્થાની સ્થાપના પાછળ બૉમ્બે ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ એન્ડ ઈન્ડસ્ટ્રીનું પ્રેરકબળ રહેલું છે. તેનો ઉદ્દેશ મુંબઈ શહેરને વધુ જીવવાલાયક, કામ કરવા લાયક તેમજ વેપાર-ધંધાના હેતુસર મૂડીરોકાણ માટે પાત્ર બનાવવાનો છે. શહેરમાં જેટલી સ્વચ્છતા ઓછી તેટલી હદે તેની તંદુરસ્તી ઓછી અને શહેર જો બિન-આરોગ્યપ્રદ હોય તો અન્ય સારાં પાસાંઓ પણ તેની હેઠળ ઢંકાઈ રહેવાનાં.

મુંબઈ મહાનગરપાલિકાએ સ્પષ્ટતા કરી દીધી છે કે શહેરને સ્વચ્છ અને આરોગ્યપ્રદ રાખવાનું કોઈ પણ આયોજન ત્યારે જ સફળ થઈ શકે જ્યારે નાગરિકો પણ તેમાં ઉત્સાહભરે સામેલ થતા હોય. બે વરસની કામગીરી દરમિયાન સંસ્થાને જણાવ્યું છે કે શહેરને સ્વચ્છ રાખવા માટેની ઝુંબેશમાં સહભાગી થવા માટે નાગરિકોમાં ઉત્સાહની કમી નથી, પરંતુ આ હેતુસર નાગરિકોએ ખરેખર શું કરવું જોઈએ, ક્યાંથી તેમને યોગ્ય સલાહ મળે અને તેમની પ્રવૃત્તિને ટેકો મળી રહે તે અંગેની માહિતીનો અભાવ એ સુધરાઈ તંત્ર અને નાગરિકો વચ્ચેના અંતરનું મુખ્ય કારણ છે.

પ્રસ્તુત પ્રકાશન આ અંતર ઘટાડવાની દિશામાં એક મહત્વનો પ્રયાસ છે. આ પુસ્તિકા બિન-સરકારી સંસ્થાઓ, નાગરિક સંગઠનો, સ્પૈચ્છિક સંસ્થાઓ અથવા ટૂંકમાં શહેરને સ્વચ્છ રાખવામાં રસ ધરાવતા હર કોઈ માટે તેમ જ ગૃહિણીઓ માટે ઉત્તમ માર્ગદર્શક નીવડશે.

અનુક્રમણિકા

૧. શા માટે (અને કઈ રીતે) દરેકે સહાયરૂપ થવું જોઈએ
“કચરાની ઉત્પત્તિ ઘટાડો, રિ-સાઈકલ કરો, પુનઃ વ્યવહારમાં લો.
અને પ્લાસ્ટિક થેલીના વપરાશથી દૂર રહો.”
૨. ચાવીરૂપ કાર્ય: ‘ઘન’ અને ‘પ્રવાહી’ કચરાનું પિભાજન
૩. વ્યવસ્થા તંત્ર:
‘મેનેજિંગ કમિટી’
જમાદાર તથા કચરો ઉઠાવનારા
કેન્દ્રવર્તી જૂથ
પ્લાસ્ટિક થેલીના ઉપયોગનો ઈનકાર.
૪. કચરાનું “ખેતી માટે ઉપયોગી પદાર્થ”માં રૂપાંતર
અગાશી તથા કમ્પોઝ્ટમાં ફળો-શાકભાજી ઉગાડવાં
બેક્ટેરિયાની પ્રક્રિયા
બાયો-કેમિકલ પાઉડર
૫. સુધરાઈ તંત્ર - નાગરિકો વચ્ચેના સંકલન માટેની રૂપરેખા
“એએલએમ” (એડવાન્સ્ડ લોકાલિટી મેનેજમેન્ટ)
૬. કેટલીક મહત્વની સમસ્યાઓ અને તેમનું નિવારણ
૭. કેટલીક નમૂનારૂપ સંસ્થાઓ :
ઇ ચર્ચગેટ ઍન્ડ જોશી લેન પ્રોજેક્ટસ, ઇ કલીન મુંબઈ ફાઉન્ડેશન,
ડૉ. રમેશ દોશી, ડિઝિટી ફાઉન્ડેશન. એવાચબીઆઈ,
ઇ ‘એચ’ વેસ્ટ ફેડરેશન, ઇ સેવ બોમ્બે કમિટી.

* પ્રસ્તુત પુસ્તિકામાં બૃહદમુંબઈ મહાનગરપાલિકા એમ.સી.જી.એમ.ના નામે ઓળખાવાશે બીએમસીના નામે નહીં.

સમસ્યાના નિવારણ માટેનો સમય પાકી ગયો છે !

મુંબઈ શહેરમાં દરરોજ આશરે ૬,૦૦૦ ટન જેટલો ઘન (સોલિડ) કચરો ઉત્પન્ન થાય છે. આ પૈકી ૪,૦૦૦ ટન જેટલો કચરો રહેઠાણોમાં ઉદ્ભવે છે. બૃહદ મુંબઈ મહાનગરપાલિકા આ તમામ કચરો તેની ચાર ડમ્પસાઈટ્સ (કચરાને ડમ્પ કરવા માટેનાં નિયુક્ત સ્થળો) ખાતે લઈ જાય છે, પરંતુ આગામી પાંચ વરસોમાં તેની આ ક્ષમતાનું તળિયું આવી જશે એમ જણાય છે.

શહેરના કચરાના નિકાલ માટે પાલિકા દર વરસે રૂ. ૩૦૦ કરોડ ખર્ચે છે અને ૩૫,૦૦૦ કર્મચારીઓની ફોજ નિભાવે છે. આમ છતાં પણ 'એશિયા વીક'એ તાજેતરમાં હાથ ધરેલાં ૪૦ જેટલાં એશિયન શહેરોના સર્વેક્ષણમાં, શહેરનાં આરોગ્ય અને તંદુરસ્તી માટે સત્તાવાળાઓ દ્વારા લેવાતાં પગલાંઓના સંદર્ભમાં મુંબઈ છેલ્લા ક્રમાંકે રહ્યું હતું. શહેરનાં આરોગ્ય અને તંદુરસ્તીને ઘન કચરાના નિકાલ માટેની વ્યવસ્થા સાથે સીધો સંબંધ રહેલો છે.

શહેરમાં મેલેરિયા, ડેન્ગ્યુ જેવા રોગો તથા ગળા અને ફેફસાંની તકલીફોના કિસ્સાઓ વધી રહ્યા છે. ઘન કચરો આવી બીમારીઓ ફેલાવવામાં ઘણો મોટો ફાળો આપે છે. ઘન કચરાને કારણે જ શહેરના આરોગ્ય માટે ખતરારૂપ એવાં ઝેરી ગેસ, રસાયણો તથા જીવાણુઓ ઉત્પન્ન થાય છે. શહેરમાં ચાર મ્યુનિસિપલ ડમ્પસાઈટની આસપાસના વિસ્તારોમાં વસતા આશરે ૩૦ લાખ નાગરિકોને સૌથી માઠી અસર પહોંચી છે. અગાઉ જેમના પર આપણે કાબૂ મેળવી લીધો હતો તે કોલેરા જેવા રોગોએ પુનઃ દેખા દીધી છે.

આપણું શહેર પણ અન્ય શહેરો જેવું સ્વચ્છ, આરોગ્યપ્રદ બની શકે, પરંતુ તે માટે આપણે નાગરિકોએ પણ નગરપાલિકાના સહયોગમાં સંનિષ્ઠ પ્રયાસો કરવાના રહેશે. કમ સે કમ આટલું તો કરીએ જ -

- * કચરો ઓછામાં ઓછો ઉત્પન્ન થાય તેની તકેદારી.
- * ચીજવસ્તુઓને પુનઃ ઉપયોગમાં લેવી અથવા પુનઃ ઉપયોગમાં આવે તેવી જ ચીજોની ખરીદી કરવી.
- * કચરાને રિ-સાઈકલ કરીને નવી ઉપયોગી સામગ્રીમાં તેનું રૂપાંતર કરવું.
- * પ્લાસ્ટિકની 'ઝલલા થેલી' ના વપરાશથી દૂર રહેવું.

આમ કરવું બહુ મુશ્કેલ નથી, શરૂઆત ઘરઆંગણેથી કરો.

ઘરગથ્થુ કચરા બે પ્રકારના હોય છે

પ્રવાહી અથવા ભીનો કચરો, મુખ્યત્વે રસોડામાં તથા બગીચામાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રકારના કચરામાં ઉપયોગી એવું સન્દ્રિય



શાકભાજી



ફળના ઠળિયા અને છાલ



નારિયેળ



ઇંડાની છાલ



ફૂયા



ચા ના ફૂયા



વાસી અથવા અકેલું ખાવાનું



હાડકા અથવા માંસ





કાગળ



ઘાતુ



પ્લાસ્ટિક



કાંચ



રબર



બેટરી

ટવાની પટ્ટિઓ



(કમ્પોસ્ટ) ખાતર કુદરતી રીતે જ હોવાને કારણે ખેતી માટે તે ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે.

સૂકા (ડ્રાય) કચરામાં કાગળ, પ્લાસ્ટિક, કપડાં, ઘાતુ, લાકડાં તથા કાચ જેવી વસ્તુ-સામગ્રી હોય છે, જેમને પુનઃ ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે.

“મિશ્ર” કચરો આરોગ્ય માટે ખતરારૂપ

જે બંને પ્રકારના કચરાઓ મિક્સ થઈ જાય તો પ્રવાહી કચરામાં જે કુદરતી ઉત્તમ જીવાણુઓ છે તે કાર્યરત થઈ શકતાં નથી. કારણ કે પ્લાસ્ટિક તથા અન્ય સૂકા કચરાને કારણે આ જીવાણુઓ ને મળતા હવાના પુરવઠામાં અવરોધ સર્જાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં સેન્ટ્રીફ્યુગેશન (ડિકમ્પોઝિશન) કામગીરીનો ભાર ખરાબ જીવાણુઓ પર આવી પડે છે. આને લીધે આરોગ્ય માટે ખતરારૂપ એવાં ઝેરી ગેસ તથા રસાયણો, પરોપજીવી (ચાંચડ, માંકડ જેવાં) જીવાણુઓ, અસહ્ય દુર્ગંધ જેવા ઉપદ્રવો સર્જાય છે.

કરવું શું ? બંને પ્રકારના કચરાનું વિભાજન !

૧. સૂકા અને પ્રવાહી કચરાનું વિભાજન કરો, તેમને અલગ અલગ ટોપલીમાં રાખો. બને તો ભીના કચરાને બાલદીમાં રાખો અને સૂકા કચરાને ટોપલા અથવા મોટા ખોખામાં રાખો.
૨. ભીનો કચરો ઉત્પન્ન થવાની સાથે જ શક્ય હોય તેટલી જલદી તેની સોંપણી ‘જમાદાર’ ને કરો. આ કચરો અંતે મ્યુનિસિપલ તંત્રે તેના નિકાલ માટે ગોઠેલી વ્યવસ્થા સુધી પહોંચશે.
૩. સૂકો કચરો ધીરે ધીરે જમા કરીને અમુક નિયત દિવસોના અંતરે જમાદારને સોંપી શકાય. તેમની મારફતે આ કચરો શહેરના રિ-સાઈક્લિંગ નેટવર્ક સુધી (જથ્થાબંધ કચરો એકઠો કરનારાઓના માધ્યમથી) પહોંચશે.

કચરાના વિભાજનના કાયદા

૧. સૂઝા અને ભીના કચરાનું મિશ્રણ નહિ થવાથી, આ કારણસર ઉત્પન્ન થતી દુર્ગંધ નહિ ફેલાય. તમારા રસોડામાં કચરાનો નિકાલ ઝડપી બન્યો હોવાનું અનુભવી શકશો.
૨. તમારા જમાદાર (અથવા સોસાયટીમાં ઘરેઘરેથી કચરો લઈ જવા માટે જવાબદાર વ્યક્તિ) સૂઝો, રિ-સાઈકલને પાત્ર તથા વેચાણલાયક કચરો મેળવીને વધારે રાજી રહેશે અને નિયમિત એકઠો કરવા માટે તે ઉત્સાહ દાખવશે.
૩. કચરો વીણનારાઓ ઘરના કે સુઘરાઈના કચરા માટેના ડબ્બાઓમાં ખાંખા-ખોળા નહિ ફરે. આ બાબત તેમનાં તેમ જ તમારા આરોગ્ય માટે કાયદાકારક છે.
૪. મ્યુનિસિપલ તંત્ર પર ભીના કચરાના નિકાલની જવાબદારી ઓછી થશે.
૫. સૂઝા કચરાને રિ-સાઈકલ કરવામાં આવશે. ભીના કચરાને મૂલ્યવાન ખાતરમાં ફેરવી શકાય છે.



શરૂઆત ક્યાંથી કરવી ?

૧. તમારા બિલ્ડિંગમાંથી અથવા પડોશની સોસાયટીમાંથી તમારા જેવી જ વિચારસરણી ધરાવતા કેટલાક ઉત્સાહીઓને એકઠાં કરી, કેન્દ્રવર્તી જૂથ (કોર ગ્રુપ)ની રચના કરો.
૨. માત્ર વાતોમાં શૂરા નહિ, પરંતુ કામગીરા માણસોની પસંદગી કરવાની કાળજી રાખો. તેમની સાથે આ પુસ્તિકાની વિગતોની ચર્ચા કરો.
૩. દરેક બિલ્ડિંગને પોતાની નીજી સમસ્યાઓ હોય છે, જે સમસ્યા સર્વાનુમતે સૌથી ગંભીર જણાય તેનું નિવારણ પહેલાં હાથ ધરો.
૪. તમારી આસપાસમાં આવેલાં મકાનો, સોસાયટીઓને પણ આ જ સમસ્યા નડે છે કે કેમ અને હોય તો તેઓ કઈ રીતે તેનો ઉપાય કરે છે તેની તપાસ કરો.
૫. સોસાયટીમાં જે રહેવાસીઓ આ યોજનાને ટેકો આપતા હોય તેમને ઉત્સાહિત કરો અને જેઓ વિરોધ કરતા હોય તેમનો વિરોધ કઈ રીતે દૂર કરવો તેનો માર્ગ વિચારો.
૬. મહાનગરપાલિકાના સંપર્કમાં રહીને જ આ કામગીરી બજાવવી જોઈએ. તમારા વિસ્તારના વૉર્ડ ઓફિસરને તમારી યોજના વિશે શક્ય તેટલા જલ્દી માહિતગાર કરો.



કેન્દ્રવર્તી જૂથ

કેન્દ્રવર્તી જૂથની જવાબદારી યોજના સંપૂર્ણપણે અમલમાં મુકાય એ જોવાની રહેશે. જૂથના સભ્યોની નિયમિતપણે, નિશ્ચિત કાર્યસૂચિ (એજન્ડા) સાથે બેઠક યોજાવી જોઈએ, એમાં દરેક સભ્યને કામની સોંપણી થવી જોઈએ અને બેઠકનો વ્યવસ્થિત અહેવાલ (મિનિટ્સ) રહેવો જોઈએ.

૧. જૂથના સભ્યોએ મકાનના ચોક્કસ મજલાઓ અથવા કોલોનીના ચોક્કસ વિભાગો માટે પોતપોતાનું કાર્યક્ષેત્ર નક્કી કરી, તેમાં વસનારાઓના અંગત સંપર્કમાં રહેવાની જવાબદારી સ્વીકારવી જોઈએ.
૨. આ સભ્યો ગૃહિણીઓના પ્રશ્નો તથા સમસ્યાઓનું નિવારણ કરવા માટે કાબેલિયત ધરાવતા હોવા જોઈએ. આ પુસ્તિકાની નકલ દરેક ઘરે પહોંચતી થવી જોઈએ.
૩. કેન્દ્રવર્તી જૂથની પ્રથમ બેઠક યોજાઈ ગયા બાદ જૂથના સભ્યોએ આ યોજનામાં સામેલ થનારા રહેવાસીઓના સતત સંપર્કમાં રહેવું જોઈએ. શરૂઆતના ત્રણ માસ માટે તો રોજેરોજ યોજનાની કામગીરીનું નિરીક્ષણ થતું રહે એ જરૂરી છે.
૪. યોજનાની પ્રગતિ અંગે મકાનના રહેવાસીઓ માહિતગાર થતા રહે એ હેતુથી કોર ગ્રુપે નિયમિતપણે અમુક સમયે તેમની સાથે 'પ્રોગ્રેસ મિટિંગ' યોજાવી જોઈએ.
૫. જરૂરી જણાય તો યોજના માટે ભંડોળ એકઠું કરવા માટે પણ કેન્દ્રવર્તી જૂથ ઝુંબેશ આદરશે. સોસાયટીના દરેક સભ્ય પાસેથી ૬ અથવા ૧૨ મહિના માટે અમુક ચોક્કસ રકમ એકઠી કરી શકાય.

'મેનેજિંગ કમિટી'નો સંપર્ક

૧. દરેક બિલ્ડિંગમાં અથવા અમુક વિસ્તારમાં આવેલાં રહેઠાણો અંગે મહત્વના નિર્ણયો લેનાર કમિટી અથવા ગ્રુપ હોય છે, જે મોટે ભાગે મેનેજિંગ કમિટી તરીકે ઓળખાય છે. કેન્દ્રવર્તી જૂથ આ કમિટીની મુખ્ય વ્યક્તિને પત્ર લખીને તેમાં નીચે દર્શાવેલ બાબતો પર ભાર મૂકી શકે :
 - * આસપાસનાં રહેઠાણોની સમસ્યાઓ.
 - * આરોગ્ય અને પર્યાવરણ પર તેની માઠી અસર
 - * તમારી યોજનાના ફાયદાઓ (જેવા કે - પર્યાવરણ, તંદુરસ્તી, કૌટુંબિક આરોગ્ય પર તેની પોઝિટિવ અસરો)
 - * યોજના કેટલી સરળતાથી અમલમાં મૂકી શકાય છે.
 - * કચરો ઉઠાવનારાઓ બિલ્ડિંગ અથવા સોસાયટી ઉપર કોઈ પણ પ્રકારના ખર્ચનો જોજો લાવ્યા વગર આ યોજનામાં કઈ રીતે સહભાગી થઈ શકે.
 - * ભીના તથા સૂકા કચરાને અલગ કરવાની પદ્ધતિ મુંબઈમાં પ્રચલિત થતી જાય છે અને મહાનગરપાલિકા તેના પ્રચાર માટે તમામ પ્રયાસો કરી રહી છે.
૨. આ પત્ર કમિટીની મુખ્ય વ્યક્તિને પહોંચાડવો જોઈએ અને તે અંગે સત્વરે ચર્ચા પણ હાથ ધરાવી જોઈએ.
૩. આ બેઠકમાં કેન્દ્રવર્તી જૂથના સભ્યોએ સોસાયટીના

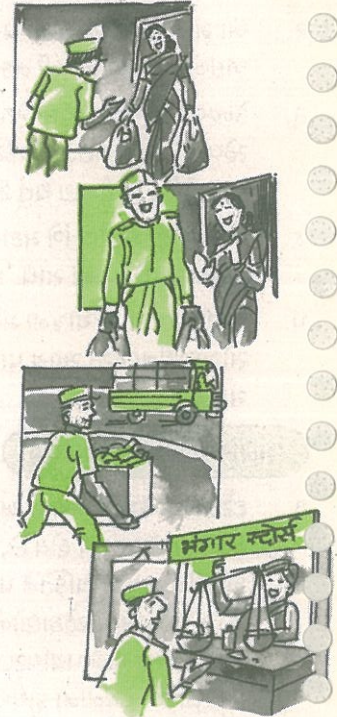


રહેવાસીઓ, જમાદાર, કચરો વીણનારા એમ દરેક જણને આ યોજના કઈ રીતે ફાયદારૂપ થઈ શકે તે કમિટીના સભ્યોને સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ.

૪. 'મેનેજિંગ કમિટી' સોસાયટીના દરેક રહેવાસીને પરિપત્ર પાઠવીને તેમના સહકાર માટે વિનંતી કરે તેવી વ્યવસ્થા કરો.
૫. રહેવાસીઓને યોજના અંગે માહિતગાર કરી તેમનો સહકાર મેળવવા માટે રૂબરૂ સંપર્ક સાધવો પણ જરૂરી બને. બહુમાળી ઇમારતોમાં આ હેતુસર 'ફ્લોર મેનેજરો'ની સેવાઓ ઘણી ઉપયોગી નીવડી છે.
૬. આદર્શ પરિસ્થિતિ એ છે કે સોસાયટી એવો નિયમ કરે કે જે ઘરમાં ભીનો અને સૂકો કચરો અલગ કરાતો હોય તેવો મિશ્ર કચરો જમાદાર ઊંચકશે જ નહિ.

જમાદારનો સંપર્ક

૧. બિલ્ડિંગનો જમાદાર અર્થાત્ ઘરેઘરેથી કચરો ઉઠાવવાની જેની જવાબદારી હોય તે વ્યક્તિનો સહકાર આ યોજનામાં અનિવાર્ય છે. કેન્દ્રવર્તી જૂથના સભ્યોએ તેમનો સંપર્ક સાધવો જરૂરી છે.
૨. જમાદારને સૂકો કચરો અને ભીનો કચરો શું છે તેનો ખ્યાલ આપો.
૩. આ યોજના થકી તેની આવક વધી શકે છે એ બાબત તેને ગળે ઉતારો.
૪. જમાદારને આ કામગીરીમાં સહાય કરી શકે તેવા કચરો વીણનારાઓ સાથે તેમનો સંપર્ક કરાવો.
૫. સોસાયટીનો વિસ્તાર સ્વચ્છ અને આરોગ્યપ્રદ રાખવામાં જમાદારની અગત્યની ભૂમિકા રહેલી છે, એ બાબતનો એને ખ્યાલ આપો. જરૂર પડે તો મકાન/સોસાયટીની સિસ્ટમ દત્તક લેવાની ઓફર કરો.



પ્લાસ્ટિક બેગ (ઝબલા થેલી) વાપરવાનો ઇનકાર

મુંબઈ શહેરમાં દરરોજ ૫૦ લાખ પ્લાસ્ટિક બેગ (નાની ઝબલાં થેલીઓ) ચલણમાં મુકાતી હોવાનો અંદાજ છે. કુદરતી વ્યવસ્થા ચક્ર આટલી મોટી માત્રામાં કૃત્રિમ દ્રવ્ય-સામગ્રીનો નાશ કરી શકતું નથી અને વપરાયેલી પ્લાસ્ટિક બેગ વેચાણને યોગ્ય નહિ હોવાથી કચરો વીણનારાઓ પણ તેને ઊંચકતા નથી. પરિણામે આ બેગો જમીન ઉપર જ જેમની તેમ પડી રહી વાતાવરણને પ્રદૂષિત કરે છે. આ બાબતને લક્ષમાં રાખી નીચે દર્શાવેલ તકેદારીઓ લેવી જરૂરી છે.

- * ખરીદી માટે બજારમાં જાઓ ત્યારે કાગળની, કપડાંની અથવા શાણી બેગ વાપરો.



- * દુકાનોમાંથી પ્લાસ્ટિક બેગમાં માલ ન ખરીદો. ઘરમાં પણ તે વાપરવાનો આગ્રહ રાખો નહિ.
- * કુટુંબના સભ્યોને અને ખાસ કરીને બાળકોને પ્લાસ્ટિક બેગના વપરાશમાં રહેલાં જોખમો અંગે માહિતગાર કરતા રહો.
- * કચરો જ્યારે મ્યુનિસિપાલિટીની કચરાપેટીમાં ફેંકવા જાઓ ત્યારે પ્લાસ્ટિક બેગનો ઉપયોગ ક્યારેય ન કરવો.

કેન્દ્ર સરકાર અને મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય સરકારે પાતળી પ્લાસ્ટિક બેગના વપરાશ પર પ્રતિબંધ મૂકવાની હિલચાલ શરૂ કરી છે. પ્લાસ્ટિક બેગના ઘણા વિકલ્પો મોજૂદ છે. દા.ત. ઈકો બેગ તરીકે ઓળખાતી થેલ સહેલાઈથી ઘોઈ શકાય છે, તેની ઘડી વાળી શકાય છે અને લાંબો સમય ટકે છે. (વધારે માહિતી માટે આલિયા ફટેહલી ટે.નં. ૬૧૦ ૫૨૮૨નો સંપર્ક કરવો.) શ્રી પ્રમોદ ખોસલા (ફેક્સ નં. ૬૧૭ ૫૧૧૯) પણ કચરો વહન કરવા માટેની મજબૂત અને વ્યવહારુ ચીજોનું વેચાણ કરે છે.

કચરો વીણનારાઓ

રસ્તા પરથી કચરો વીણનારાઓ આ યોજનાનું અગત્યનું પાસું છે અને યોજનામાં તેમને પણ સામેલ કરવા જરૂરી છે. આનાથી આ જમાતની આવક વધવા ઉપરાંત તેમને પોતાની સામાજિક ઉપયોગીતા પણ સમજાશે અને રહેવાસીઓને તેમની સેવા મળી રહેશે.

રસોડાના કચરાને સંપત્તિમાં ફેરવી નાખો

વર્મી-પ્રોસેસિંગ :

ભીના કચરાનું શું કરશો? મ્યુનિસિપલ ડમ્પસાઈટ તો છે જ, પરંતુ ‘વર્મી-પ્રોસેસિંગ’ (અર્થાત્ બેક્ટેરિયા-જીવાણું ઉત્પન્ન કરવાની પ્રક્રિયા) દ્વારા આ ભીના કચરામાંથી જમીનને ફળદ્રુપ બનાવે તેવું ખાતર નીપજાવી શકાય છે. અત્યંત બારીક જીવાણુંઓ તથા અળસિયાંઓ કુદરતી પ્રક્રિયા વડે કચરો પાથરેલી જમીનને ફળો, શાકભાજી તથા ફૂલો સહેલાઈથી ઊગી શકે તેવી ફળદ્રુપ બનાવી શકે છે. આ માટે અનુભવી વ્યક્તિની સલાહ લઈને નીચે દર્શાવેલ સૂચનાઓનું પાલન કરવું.

૧. મકાનના કમ્પાઉન્ડમાં અથવા બગીચામાં, સૂર્યનાં કિરણો સીધા જેના પર ન પડતાં હોય તેવો જમીનનો ટુકડો પસંદ કરો.
૨. રસોડા અથવા બગીચાના ૧ કિલો કચરા ઉપર પ્રક્રિયા (પ્રોસેસ) કરવા માટે ૧ ચો. મીટર વિસ્તાર પૂરતો થઈ રહેશે. પાછળથી કચરાનું પ્રમાણ દરરોજ ૨ કિલો અથવા ૩ કિલો જેટલું પણ વધારી શકાય. પાંચ વ્યક્તિઓના બનેલા એક કુટુંબના રસોડામાં દરરોજ ૩ કિલો જેટલો કચરો ઉત્પન્ન થાય છે.



૩. પ્રત્યેક ચો. મીટર ઈઠ ૩ થી ૪ કિલો ગાયનું છાણ પાથરો. તેના ઉપર પાંદડાંનો ૧૦ સે.મી.થી વધારે નહિ તેવો જાડો થર કરો. જે માળખું તૈયાર થાય તેને શણના કોથળા વડે આવરી લઈ ભેજ જળવાઈ રહે તેવું કરો. અળસિયાઓ આ જગ્યા ભણી આકર્ષશે. તેઓ જમીનને છિદ્રાળુ બનાવી ઉપર-નીચે ફરતાં રહી માટી અને કચરાને એકરૂપ કરી નાખશે. કચરામાં જે બારીક જીવાત ઊભી થશે તે કચરાને ઉત્તમ પ્રકારના સેન્દ્રિય ખાતરમાં ફેરવી નાખશે.
૪. ૧૫ દિવસ બાદ આ તૈયાર પથારી પર કાચા શાકભાજીનો વેસ્ટ તથા મહિના પછી તૈયાર ખોરાકનો વેસ્ટ (બગાડ) પાથરવાનું શરૂ કરો. આમાં પણ ૫ થી ૧૦ સે.મી.થી વધારે જાડો થર થઈ ન જાય તેની તકેદારી લો. જો વધુ પડતો કચરો પાથરી દેશો તો છેવાડે રહેલાં જીવાણુઓને ઓક્સિજનનો પુરવઠો નહિ મળવાને કારણે તેઓ ગૂંચળાઈ જશે.
૫. અળસિયાં બિલકુલ ન હોય તેવી જગ્યાઓ માટે ખોદકામ મારફતે “વર્મી-પ્રોસેસિંગ” નો આશ્રય લઈ શકાય. આ હેતુસર એક મીટર જેટલી ઊંડાઈમાં જમીનને ખોદીને તેના તળિયે ઇંટ અને લીસી કાંકરીઓ પાથરી દો. તેની ઉપર ગાયના છાણનો થર કરો.
૬. તેના ઉપર દર ચો. મીટરે ૪ થી ૫ કિલો જેટલો તૈયાર અળસિયાં (વર્મી-કાસ્ટિંગ)નો થર કરો. આ પ્રકારનાં નાનાં અળસિયાંઓ ઘણે ઠેકાણે તૈયાર મળે છે.
૭. આ અળસિયાંઓ અમુક સમયગાળામાં ભીના કચરાને ફળદ્રુપ સેન્દ્રિય (કમ્પોસ્ટ) ખાતરમાં ફેરવી નાખે છે.
૮. દુર્ગંધ ફેલાતી રોકવા માટે ભીના કચરામાં માટી કે ચૂનાના પાઉડરનો છંટકાવ કરો. સાથોસાથ ભેજ જળવાઈ રહે તે માટે નિયમિતપણે પાણી પણ છાંટતા રહો.
૯. ત્રણ કે ચાર માસમાં ઉત્તમ ગુણવત્તાવાળું સેન્દ્રિય ખાતર મળી રહેશે. તેને અલગ પાડવાના થોડા દિવસો અગાઉ પાણી છાંટવાનું બંધ કરો.
૧૦. આ ખાતરનો ઉપયોગ બગીચામાં અથવા કુંડીમાં ફળો, ફૂલો કે શાકભાજી ઉગાડવાં માટે કરી શકાય.

વર્મી - પ્રોસેસિંગ તથા વર્મી ફાસ્ટિંગ સંગે વધારે માહિતી અને સહાય માટે સંપર્ક કરો : પ્રિયા સાળવી, ટે.નં. ૫૦૦ ૩૧૧૪/૨૦૦૪ અથવા શ્રી શ્રીક્રિષ્ણા ભાગવત, ટે.નં. (૯૧૧) ૪૮૩ ૨૩૮, ૪૮૧ ૨૨૧, મોબાઈલ : ૯૮૨૧૧-૩૧૧૨૪ અથવા શ્રી અનિલ ભાટિયા, ટે.નં. ૨૦૮ ૩૮૧૧, ફેક્સ: ૨૦૬ ૨૧૩૫.

ઈકોપિજિલ બાયો પાઉડર:

આ પાઉડર માટી તેમ જ અમુક ‘વર્મી-કાસ્ટિંગ’નું મિશ્રણ કરીને બનાવાય છે. તે ભીના કચરાનું એટલી અસરકારક રીતે સૂકા કચરામાં પરિવર્તન કરે છે કે પાંચ.માહસોના એક કુટુંબે ૧૦ વરસ સુધી ઉત્પન્ન કરેલો કિચન-વેસ્ટ જો પાઉડરમાં ફેરવવામાં આવે તો એક પ્લાસ્ટિકની બાલટીમાં જ સમાઈ જાય.

૧. ૭૦ લીટરની ક્ષમતા ધરાવતું પ્લાસ્ટિકનું ડ્રમ લો. તેના તળિયે ૨ સે.મી.નો વ્યાસ ધરાવતું છિદ્ર પાડો. વાસણના ઢાંકણા પર ૧ સે.મી.ના નાનાં નાનાં છિદ્રો પાડો. તેમ ન કરવું હોય તો જેના તળિયે છિદ્રો હોય તેવું મોટું ફ્લાવર-પોટ લો.

૨. તેના તળિયે નાના પથરાઓ અથવા લીસા કાંકરાઓનો ૫ સે.મી. જાડો થર કરી જમીન અથવા દરિયા કિનારાની માટીનું એટલું જ જાડું આવરણ પાથરો. તેને ભેજવાળું રાખવાથી થોડા જ વખતમાં આ વાસણ વપરાશને લાયક બની જશે.
૩. તેમાં દરરોજ રસોડાનો કચરો દબાવીને નાખો. દરેક વખતે બાચો-કેમિકલ પાઉડર (બી.પી.)નો છંટકાવ કરો.
૪. પ્રથમ ત્રણ સપ્તાહમાં માત્ર કાચાં, બાફેલાં અથવા પકાવેલાં શાકભાજી તથા ફળોનો કચરો, ભાત તથા ફાઇડ રાઇસ, ઘાન્ય, દાળ, ઇંડાનાં કોચલાં, ભૂફો, આ-પત્તી તથા કોફી પાઉડર નાખો. કાગળના ટુકડા, રૂની ચીંદીઓ તથા ભુટ્ટાના રેસાઓ પણ રહા નાખી શકાય, પરંતુ તે રગડો ભેજવાળો રહે તેની કાળજી રાખો.
૫. પ્રથમ ત્રણ સપ્તાહમાં તૈલી તથા બિન-શાકાહારી કચરો, દૂધ તથા દૂધની બનાવટો આપવાનું ટાળો.
૬. એક સપ્તાહ બાદ વાસણમાં રહેલા કચરાને ખૂબ હલાવો જેથી તેને હવા મળી રહે. આ દરમિયાન કચરો નાખવાનું ચાલુ જ રાખો.
૭. ત્રણ સપ્તાહ બાદ તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભીનો કચરો નાખી શકાય, પરંતુ નાળિયેર નાખવાનું ટાળો. જેમ જેમ ઢાલો વધતો જાય તેમ તેમ બીપીનો છંટકાવ પણ વધારો.

સાધારણ સૂચનાઓ : કચરાના વાસણને છાંયડો હોય અને હવાની અવરજવર હોય તેવા સ્થળે રાખો. જો તેને કોઈ ઢાંકણ અથવા કંતાનની ગૂણ વડે ઢાંકી રાખવામાં આવતું હોય તો રાત્રિના સમયે ઢાંકણ કાઢી નાખો. જો કચરામાં મોટી જીવાતો દેખાય તો બીપીનો છંટકાવ કરી કચરાને ખૂબ હલાવો. કચરાને સતત ભેજવાળો રાખો.

બાચો-કેમિકલ પાઉડર પ્રાપ્ત કરવા તેમ જ જરૂરી સલાહ-સૂચન માટે સંપર્ક : શ્રી નોબર્ટ ડિસોઝા (ટે.નં. ૬૦૫ ૬૬૦૮), શ્રી શાંતુ શેનોય : (ટે.નં.: ૬૨૩ ૮૪૬૭), શ્રી નરેશ કરમાલકર (ટે.નં.: ૬૪૦ ૩૩૯૮), શ્રી રોની ઈર્નાલ્ડિસ (ટે.નં.: ૬૦૫ ૫૨૮૦).

અગાશીમાં ખેતી :

મકાનની અગાશીમાં અથવા કમ્પાઉન્ડમાં સહેલાઈથી અને ઓછા ખર્ચે ફળો તથા શાકભાજી ઉગાડી શકાય છે. આ માટે માત્ર સ્ટીલનું વાસણ, શેરડીમાંથી રસ કાઢી લીધા બાદ બચેલા ફૂયા તથા રસોડામાં ઉત્પન્ન થયેલા ભીના કચરાની જરૂર રહે છે. આટલું પૂરતું છે.

- ૧) મકાનના દરેક ફ્લેટ દીઠ અગાશી અથવા કમ્પાઉન્ડમાં ૨૦૦ લીટરનું પીપ ભીના કચરા માટે રાખો પ્રત્યેક પીપની બાજુઓ પર ૧૬ કાણાં રાખો.
- ૨) પીપના તળિયે શેરડીના ફૂયા રાખો.

- ૩) આ થર ઉપર દરરોજ ઉત્પન્ન થયેલો ભીનો કચરો પાથરો. દરેક પીપમાં રોજ પાણીનો છંટકાવ કરો.
- ૪) જ્યારે કચરાનો ઢગલો પ્રથમ કાણાના સ્તર સુધી પહોંચે ત્યારે તમારી ઇચ્છા મુજબના ફળ, ફૂલ અથવા શાકભાજીનો રોપ કાણાં મારફતે વાવી દો.
- ૫) ત્યાર બાદ શેરડીના ફૂયાનો વધુ એક થર કરો.
- ૬) કચરો નાખવાનું ચાલુ રાખો. દરેક કાણાંના સ્તરે શેરડીનો ફૂયો પાથરતા રહો.
- ૭) એક પીપમાં લગભગ ૧૬ રોપાઓનું વાવેતર કરી શકાય છે. તે પીપ ભરાઈ જાય પછી બીજું પીપ ચાલુ કરો. ૨૦૦ લીટરના એક પીપમાં પાંચ માણસોના કુટુંબનો ૮ મહિનાનો કચરો આવી જાય છે.



સલાહ માટે સંપર્ક : સીટી ફાર્મિંગ, ડૉ. રમેશ દોશી,
(ટે.નં.: ૬૪૦ ૧૪૩૯).

‘એએલએમ’-પાલિકા તથા નાગરિકોની ભાગીદારો માટેનું માધ્યમ

મુંબઈ મહાનગરપાલિકાએ સ્પષ્ટતા કરી દીધી છે કે શહેરને સ્વચ્છ રાખવા માટે નાગરિકોની આ કાર્યમાં સામેલગીરી અનિવાર્ય છે. આ હેતુસર એએલએમ (એડવાન્સ લોકાલિટી મેનેજમેન્ટ) વ્યવસ્થા ઊભી કરવામાં આવે છે. આ વ્યવસ્થા હેઠળ સુઘરાઈ સત્તાવાળાઓ નાગરિકોના જૂથ સાથે સંપર્ક રાખે છે, જેમાં ધન કચરાના વ્યવસ્થાપન અંગેના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવામાં આવે છે.



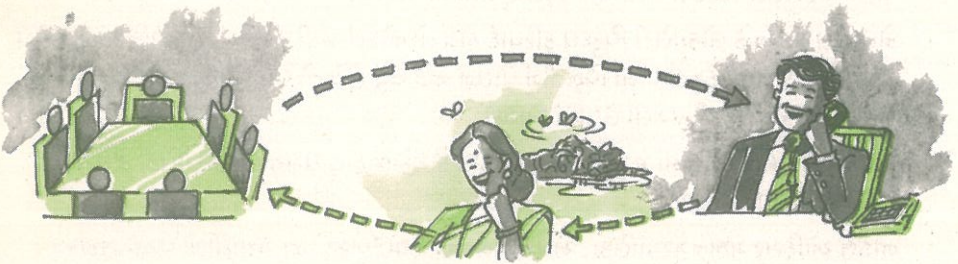
અમુક વિસ્તારના નાગરિકો ભેગા થઈને તે વિસ્તારની સમાન સમસ્યાઓ ઓળખી કાઢે અને મહાનગરપાલિકાના સહયોગમાં તેના નિરાકરણ અર્થે કાર્યરત બને. પ્રત્યેક વોર્ડ ઓફિસર દ્વારા એક સેલ રચવામાં આવે, જેનો ચાર્જ નોડલ ઓફિસર (એન.ઓ.) ને સોંપવામાં આવે. આ સેલ નાગરિકોના જૂથ સાથે મળીને કચરાના યોગ્યપણે નિકાલને લગતી કામગીરી અસરકારક રીતે બજાવી શકે.

એએલએમ દ્વારા જે ક્ષેત્રોને આવરી લેવાશે તેમાં કચરાનું વ્યવસ્થાપન, વર્મી-પ્રોસેસિંગ, ગટર-વ્યવસ્થા, પાણી, રમણીય વાતાવરણ, ફેરિયાઓ અને અતિક્રમણ, રસ્તાઓના ખાડાઓ દૂર કરી તેમને લેવલમાં આણવા, રખડતાં ઢેરો, જંતુનાશક દવાનો છંટકાવ તથા ટ્રાફિકનો સમાવેશ થાય છે. વોર્ડમાં નગરપાલિકાને લગતી કોઈ પણ કામગીરી માટે નોડલ ઓફિસર ‘સીંગલ પિન્ડો’ની ગરજ સારશે.

સંઘટન :

એએલએમ સંઘટન (લોકાલિટી) સામાન્યતઃ ૧૫ થી ૨૦ મકાનો (આશરે ૧૦૦૦ રહેવાસીઓ)નું બનેલું હોય છે. દરેક મકાનના પ્રતિનિધિઓની બનેલી ‘લોકાલિટી કમિટી’ પોતાના વિસ્તારના વોર્ડ ઓફિસરને લોકાલિટીની રચના અંગે માહિતગાર કરશે. કમિટીની બેઠક મહિનામાં એક વાર મળશે. મહાનગરપાલિકા સાથે સંપર્ક જાળવવા બેથી ચાર હોદ્દેદારોની નિમણૂક કરાશે.

- * દરેક ઘરમાં બંને પ્રકારના કચરા માટે અલગ અલગ ટોપલીઓ/ડબ્બાઓ હશે.
- * દરેક કુટુંબ તેનો સૂકો કચરો એક પાતળી ‘હાઈડ્રોસિટી’ પ્લાસ્ટિકની કોથળીમાં ભરશે, જેને સપ્તાહમાં એક વાર બિલ્ડિંગની મોટી કચરાપેટીમાં ખાલી કરાશે. રિ-સાઈકલ થઈ શકે તેવા કચરાની જવાબદારી બિલ્ડિંગની રહેશે. જમાદાર તેમજ કચરો વીણનારાઓ મારફતે તે શહેરના રિસાઈક્લિંગ નેટવર્ક ખાતે જશે. (પાલિકા સૂકો કચરો જલદીથી નહિ ઉપાડે.)
- * યોજનામાં સામેલ થનારાં મકાનો રસોડાના કચરામાંથી જમીનને ફળદ્રુપ કરનારું ખાતર મેળવવાના તમામ પ્રયાસો કરશે. તે માટે ઉપલબ્ધ જમીન પર જરૂરી ખાડા તથા માટીની પથારી કરાશે અથવા સીટી ફોર્મિંગ દ્વારા પીપ તૈયાર કરાશે.
- * આ પ્રક્રિયામાંથી જે ભંગાર, પથરાનો ભૂકો વગેરે કાટમાળ ઊભો થાય તે નગરપાલિકા સુધી પહોંચાડવાની જવાબદારી રહેવાસીઓની રહેશે. તેઓ મ્યુનિસિપલ ચાર્જ ભરવા માટે જવાબદાર રહેશે.

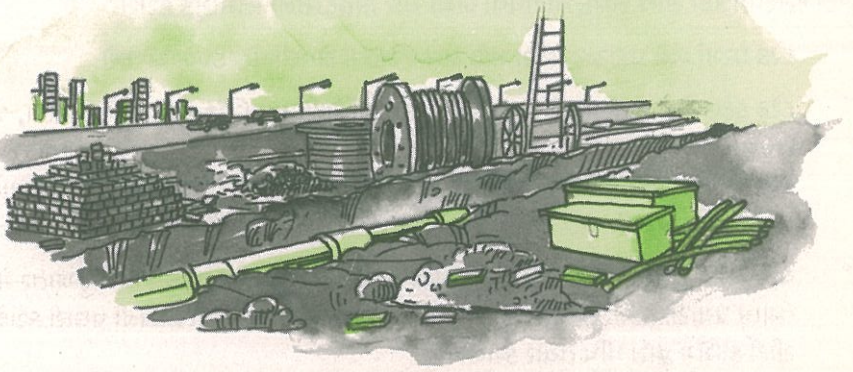


- * લોકાલિટી કમિટીએ મકાનની આસપાસના વિસ્તારને રમણીય જનાવવા પર પણ ધ્યાન આપવું જોઈએ.
- * એએલએમ વ્યવસ્થાના હાર્ટમાં સહકારની ભાવના હોવી જોઈએ. એક સૂચન એવું પણ કરી શકાય કે યોજનામાં સહભાગી થનાર દરેક મકાન ટીઠ દૈનિક ૫૦ પૈસાથી માંડીને ૫ રૂપિયા સુધીનો ફાળો ઉઘરાવીને વર્કિંગ ફંડ ઊભું કરવામાં આવે.

વોર્ડ ઓફિસ:

તમામ વોર્ડ ઓફિસો પાસે એએલએમની નકલો રહેશે.

- * નોડલ ઓફિસર કમિટી સાથે અગાઉથી અનુકૂળ સમય નક્કી કરીને સપ્તાહમાં એક વાર યોજનામાં સહભાગી હોય તેવી દરેક લોકાલિટીની મુલાકાત લેશે.
- * કમિટી તરફથી આવતી ફરિયાદો માટે વોર્ડ ઓફિસમાં લોકાલિટી રજિસ્ટર રાખવામાં આવશે.



- * નોડલ ઓફિસર વોર્ડ ઓફિસ તેમ જ નગરપાલિકાનાં વિવિધ ખાતાઓના સંપર્કમાં રહીને કામ માટેની સૂચનાઓ જારી કરાવશે. લોકાલિટીની દરેક મુલાકાત વખતે અગાઉની મુલાકાત વચ્ચેના સમયાગાળામાં થયેલી પ્રગતિની સમીક્ષા કરી રજિસ્ટરમાં તેની નોંધ રખાશે. મહિનામાં એક વખત વોર્ડ ઓફિસર રજિસ્ટર તપાસી જઈ જરૂરી સૂચનાઓ આપશે.
- * કોઈ પણ મકાન કે લોકાલિટી વિરુદ્ધ ફરિયાદ હોય તો નોડલ ઓફિસર તેની પણ રજિસ્ટરમાં નોંધ લેશે. જો તે ફરિયાદ દૂર કરવાની વિનંતીનું પાલન નહિ થયું હોય તો વોર્ડ ઓફિસ દ્વારા લોકાલિટી કમિટીના ટેકાથી જરૂરી પગલાં લેવામાં આવશે.
- * રહેવાસીઓ દ્વારા મકાનમાં મરમમત કે અન્ય કોઈ કામકાજ હાથ ધરાય તો લોકાલિટી કમિટીને તેની જાણ કરવાની રહેશે.
- * નોડલ ઓફિસર મહાનગરપાલિકા, એમટીએનએલ તથા 'નેસ્ટ' ના સત્તાધીશો વચ્ચે સંકલન રાખી ગલીમાં જોડકામ શક્ય તેટલું ઓછું થાય તે માટેના પ્રયાસો કરશે.

એએલએમ વિસ્તારનો પ્રચાર, બેનરો વગેરે ...

વોર્ડ ઓફિસ દ્વારા એએલએમ વ્યવસ્થામાં સહભાગી હોય તેવા વિસ્તારોમાં લાઈટના દરેક થાંભલે કચરાપેટીની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે, એટલું જ નહિ પરંતુ “આ વિસ્તાર એએલએમમાં સહભાગી છે” એ મતલબના મોટાં બેનરો પણ શેરીની નાકે મૂકવામાં આવશે, જે માં જવાબદાર નોડલ ઓફિસરનો સંપર્ક નંબર પણ દર્શાવેલ હશે. એએલએમ અંગે જરૂરી માહિતી પૂરી પાડે તેવો ઈન્ફોર્મેશન સેલ પણ વોર્ડ ઓફિસ દ્વારા શરૂ કરાશે. જે મોટી સંખ્યામાં નાગરિકો આમાં રસ દર્શાવે તો એએલએમ અંગે એક તાલીમી સત્ર યોજવાની પણ વોર્ડ ઓફિસની તૈયારી હશે. ટૂંકમાં, આ ઝુંબેશને નાગરિકોનો ટેકો મળી રહે એ હેતુથી વોર્ડ ઓફિસ દ્વારા તેની મોટે પાયે પબ્લિસિટી કરવામાં આવશે.



લોકાલિટી કમિટી શું કરી શકે ? કેટલાંક સૂચનો

- લોકાલિટી કમિટીએ દર મહિને અથવા દોઢ મહિને સંબંધિત વિસ્તારની મુલાકાત લઈને નીચે દર્શાવેલ બાબતોની ચકાસણી કરી લેવી જોઈએ:
૧. કચરો: દરેક ઘરમાંથી પદ્ધતિસર કચરો એકઠો કરાય છે ?
 ૨. સફાઈ કર્મચારીઓ: તેઓ પોતાની કામગીરી બરાબર બજાવે છે ?
 ૩. કાટમાળ અને રોડાઓ: નિયમિતપણે દૂર કરાય છે ?
 ૪. રસ્તાની સપાટી અને પગથારો: સારી હાલતમાં છે ?
 ૫. રસ્તાનું ખોદકામ: કોન્ટ્રાક્ટરનું નામ અને ટેલિફોન નંબર, કામ શરૂ કર્યાની તારીખ અને કેટલા સમયમાં તે પૂરું થનાર છે તેની યોગ્યપણે જાહેરાત થઈ છે ?
 ૬. દરેક ઘરમાં જ ભીના અને સૂકા કચરાનું વિભાજન - કેટલી પ્રગતિ થઈ છે ?
 ૭. ગલીની કચરાપેટીઓ: પૂરતી સંખ્યામાં અને યોગ્ય સ્થળોએ ગોઠવાયેલી છે ?
 ૮. બીજી વારની સફાઈ (જે લાગુ પડતી હાય તો): તે યોગ્યપણે થાય છે ?
 ૯. ગટરવ્યવસ્થા: ગલીમાં પાણી ભરાઈ નથી રહેતું ને ? કચરો અને પાણી વહી જનારી લાઈનો બરાબર કામગીરી બજાવે છે ?
 ૧૦. ભીના કચરાનું વર્મી-પ્રોસેસિંગ: કોણ કરે છે અને કેટલું યોગ્યપણે કરે છે ?
 ૧૧. કચરો વીણનારાઓ: યોજનામાં તેમને સામેલ કરાય છે ? કઈ રીતે ?
 ૧૨. ફૂટપાથ, ગલીઓ પર અતિક્રમણ (ગેરકાનૂની બાંધકામ, ફેરિયાઓ દ્વારા)
 ૧૩. મકાનો: તેમની સ્થિતિ કેવી છે ? કોઈ ભાગમાં ગેરકાનૂની બાંધકામ થયું છે ?
 ૧૪. ઝૂંપડપટ્ટી: પાણી પુરવઠો અને ગંદા પાણીનો નિકાલ. એએલએમ અંગે વધુ માહિતી માટે સંપર્ક: શ્રી શ્રીકૃષ્ણા ભાગવત, ટે.નં. (૯૧૧) ૪૮૩૨૩૮/૪૮૧ ૨૨૧, મોબાઈલ: ૯૮૨૧૧૩૧૧૨૪.

કેટલીક સમાન સમસ્યાઓનો ઉકેલ



કેન્દ્રવર્તી જૂથ તથા લોકાલિટી કમિટીના સભ્યોએ અમુક શંકાઓ તથા પ્રશ્નોનો સામનો કરવાની તૈયારી રાખવાની રહેશે. આ પૈકી કેટલાક પ્રશ્નો એક સરખા પ્રકારના હોય છે તેમનો ઉલ્લેખ નીચે કર્યો છે.

પ્રશ્ન: શું મારે બીજી કચરાપેટી ખરીદવી પડશે?

ઉત્તર: ના. સૂકો કચરો એક પૂંઠાના ખોખામાં અથવા દરવાજા પાછળ લટકાવેલી કપડાની કે પ્લાસ્ટિકની થેલીમાં એકઠો કરી શકાય છે. તમને જે અનુકૂળ હોય તે પદ્ધતિ અપનાવો.

પ્રશ્ન: આનાથી કામનો બોજો વધી નહિ જાય ?

ઉત્તર: ના. આ બાબત સામાન્ય બુદ્ધિની અને તમારા પડોશીઓ માટે સુખાકારી છે.

પ્રશ્ન: જમાદાર કચરાને પાછો મિક્સ કરી નાખે તો?

ઉત્તર: તેને જો યોગ્ય સૂચના આપવામાં આવી હોય, આ યોજનાના લાભો અંગે ફોડ પાડીને સમજાવવામાં આવ્યું હોય તો તે એમ નહિ કરે.

પ્રશ્ન: સૂકા કચરાને લીધે ઉદરનો ઉપદ્રવ નહિ થાય ?

ઉત્તર: કચરાને ખાદ્ય પદાર્થો તથા રસોડાના નકામા પદાર્થો (કિચન વેસ્ટ થી) મુક્ત રાખવામાં આવે ત્યાં સુધી આ સમસ્યા નહિ નડે.

પ્રશ્ન: સેનિટરી વેસ્ટ (મળમૂત્ર, ગંદા પાણી જેવો કચરો)ના નિકાલનું શું?

ઉત્તર: આ પ્રકારના કચરા માટે કેવળ કાગળની થેલી વાપરો, પ્લાસ્ટિકની નહિ. જો તે શક્ય ન હોય તો ભીના કચરાની સાથે જ તેનો નિકાલ કરી તેના પર કાગળનું આવરણ રાખો.

પ્રશ્ન: મારા પડોશી આ પ્રમાણે કચરો અલગ ન કરતા હોય તો?

ઉત્તર: મકાનમાં માત્ર એક કુટુંબ સૂકા અને ભીના કચરાને અલગ તારવવાનું શરૂ કરે તો પણ યોજના અમલમાં આવી ગઈ હોવાનું ગણાય. પડોશી યોજનામાં ભાગ લે તેની રાહ જોવાને બદલે તમે જાતે આ શરૂ કરીને પડોશી માટે દાખલો બેસાડો એ વધુ ઉચિત રહેશે. (યોજનામાં ૧૦૦ ટકા સફળતાની શક્યતા નહિવત્ છે. જો ૭૦ ટકા રહેવાસીઓ તેમાં ભાગ લે તો પણ ઘણી સારી સફળતા કહેવાય).

પ્રશ્ન: પડોશીને મારે શું કહેવું?

ઉત્તર: પડોશીને આ પ્રકારના વિભાજન અંગેના ફાયદા સતત સમજાવતા રહો. જો તેમને ભીના અને સૂકા કચરાને અલગ તારવવામાં કોઈ સમસ્યા નડતી હોય તો તેના ઉકેલ માટે તમે જાતે પ્રયાસ કરો.

પ્રશ્ન: મારા કુટુંબીજનો તથા નોકરો યોજનામાં રસ ન લે તો?

ઉત્તર: તેને આપણે સમજાવવા જોઈએ. અન્ય બાબતોમાં તેઓ આપણું માને છે તો આ બાબત પણ આપણે તેમને ગળે ઉતારવી જોઈએ.

ફેડરેશન ઑફ 'એચ' વેસ્ટ વોર્ડ સિટીઝન્સ એસોસિયેશનની સ્થાપના ૧૯૯૨માં નાગરિક સમસ્યાઓ માટે અને આ માટે કાર્યરત છૂટાંછવાયાં સંગઠનોને એકત્રિત કરીને એક સંયુક્ત મોરચો રચવાના આશયથી કરાઈ હતી. ડિઝિટી ફાઉન્ડેશન અને અન્ય ઉત્સાહી નાગરિકોના સહયોગમાં રહીને ફેડરેશને આ વોર્ડમાં ૪૩ લોકાલિટી તથા સ્ટ્રીટ કમિટીઓ રચવામાં સહાય કરી છે.

એવાયબીઆઈ (એસોસિયેશન ઑફ યુથ ફોર એ નેટર-ઇન્ડિયા) એક બિન-નફાલક્ષી, બિન-પક્ષપાતી ઉદારમતવાદી યુવા સંગઠન છે. ૧૯૯૮માં યોજાયેલા એવાયબીઆઈના રાષ્ટ્રીય સંમેલનમાં વધુ બહેતર ભારત માટે સરકાર, ધંધાદારી તથા બિન-સરકારી સંસ્થાઓ ભાગીદારીમાં કામગીરી બજાવે તેના પર ભાર મુકાયો હતો. આમાં કચરાના વ્યવસ્થાપનને લગતો પ્રોજેક્ટ હાઈડ્રુ છે. એવાયબીઆઈએ ૧૯૯૧થી ઉગમસ્થાને કચરાને અલગ પાડી દેવા અંગે જાગૃતિ આણવાની શરૂઆત કરી હતી. મકાનની સોસાયટીઓ તેમજ સિટીઝન ગ્રુપ્સ સમક્ષ આ અંગે વારંવાર રજૂઆતો કરાઈ હતી. આ હેતુસર શાળાઓના ૩૦૦થીયે વધુ વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ અપાઈ હતી, જેમણે ઘરેઘરે ફરીને ૫,૦૦૦થીયે વધુ ગૃહિણીઓનો સંપર્ક સાધ્યો હતો.

ડિઝિટી ફાઉન્ડેશન સંસ્થા વયસ્ક નાગરિકોનું જીવન વધુ સમૃદ્ધ બને તેવી સેવાઓમાં વ્યસ્ત છે. ફાઉન્ડેશનની એક મહત્વની પ્રવૃત્તિ શહેરની સફાઈ-સેવાઓ પર દેખરેખ રાખવા માટે સભ્યો મેળવવાની છે. અત્યારે સંસ્થા પાસે આવા ૬૦૦થીયે વધુ સ્વયં-સેવકોની ફોજ છે. સંસ્થાએ 'ફ્લીનિંગ મુંબઈ વીથ ડિઝિટી'નો જે કાર્યક્રમ હાથ ધર્યો છે તેમાં 'મોડેલ સ્ટ્રીટ' (માર્ચ, ૯૯ સુધીમાં ૧૫૦) અને 'ગાર્બેજ યાત્રા' ને મહત્વનાં પાસાંઓ છે.

એક્સેલ ઇન્ડસ્ટ્રીસ ઘણાં વરસોથી કચરાના વ્યવસ્થાપન અને ટ્રિટમેન્ટની પ્રવૃત્તિમાં વ્યસ્ત છે. કંપનીએ બાયો-એન્ઝાઈમ્સ તથા વનસ્પતિજન્ય પદાર્થોમાંથી પાઉડર વિકસાવ્યો છે. આ પાઉડર ભીના કચરામાં દુર્ગંધ ઉત્પન્ન થતી અટકાવે છે અને તેના સેન્ટ્રિફ્યુગેશન પ્રક્રિયાને પણ ઝડપી બનાવે છે. (સંપર્ક: ડૉ. એસ. આર. મેલે, ફેક્સ: ૬૭૮ ૩૬૫૭)

ધ ભાવલકર અર્થવોર્મ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, પુણે (સંપર્ક: મિસ વિદુલા ભાવલકર અને શ્રી ઉદય ભાવલકર, ફેક્સ: ૦૨૧૨-૪૪૨૩૦૫)

પ્રજા (ટે.નં.: ૨૧૮ ૮૮૬૫, ફેક્સ: ૨૧૮ ૫૭૩૯) આ સંસ્થા શહેરના સંચાલનમાં નાગરિકોને સહભાગી કરવાની ઝુંબેશ ચલાવે છે. સંસ્થાએ નગરપાલિકાનાં વિવિધ ખાતાંઓની ભૂમિકા અને જવાબદારીઓનું વિગતવાર નિરુપણ કરતું 'સિટીઝન ચાર્ટર' પણ બહાર પાડ્યું છે. તેમાં કયા પ્રકારની સમસ્યાઓ અને ફરિયાદો અંગે નાગરિકોએ શું કરવું અને કોનો સંપર્ક સાધવો તે અંગે (સત્તાવાળાઓ, તેમના સરનામાં તથા ટેલિફોન નંબર) માહિતી રખાય છે.

મોમ્બે ફર્સ્ટ (ફેક્સ: ૪૯૨ ૫૦૩૯) સંસ્થાએ ૧૯૯૬માં સોલિડ વેસ્ટ મેનેજમેન્ટ કમિટીની સ્થાપના કરી હતી. તેના કાર્યક્રમોમાં ચર્ચગેટ પ્રોજેક્ટ જે હવે 'એ' વોર્ડ, 'ડી' વોર્ડના અમુહ હિસ્સાઓ તથા પશ્ચિમનાં પરાંઓ સુધી લંબાવાયો છે, તાલીમ શિબિરો યોજવી તથા હોસ્પિટલના કચરાના વ્યવસ્થાપનનો સમાવેશ થાય છે.

શ્રી વિરેન મરચન્ટ (ટે.નં.: ૫૧૩ ૧૨૯૩), જોશી લેન, ઘાટકોપરમાં ‘સ્વાવલંબી’ પ્રોજેક્ટ હાથ ધરનાર શ્રી મરચન્ટ જણાવે છે કે એક સમયે આ સ્થળ કચરા અને ગંદકી માટે જાણીતું હતું અને તેનું નામ જ ‘કચરા ગલી’ પડી ગયું હતું. અમે દરેક ઘરોમાં કચરાના વિભાજનથી શરૂઆત કરી. ત્યાર બાદ વર્મી-પ્રોસેસિંગ દાખલ કરાયું. અત્યારે આ ગલીમાં ૯૦૦ છોડવા વાવેલા છે અને તે એક જોવાલાયક સ્થળ બની ગયું છે. ઉપરાંત, અમો એએલએમ સિસ્ટમ દાખલ કરવામાં પણ પાયોનિયર બન્યા છીએ. ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ શ્રી મરચન્ટ વધુમાં જણાવે છે કે “અમારા ભંડોળની વ્યવસ્થા અમે જાતે જ કરી લઈએ છીએ. અમે દરરોજ ફ્લેટ દીઠ ૧ રૂપિયો ઉઘરાવીએ છીએ અને અમારી કામગીરી એવી નક્કર હોય છે કે મ્યુનિસિપલ સ્ટાફ માટે કશું કામ બાકી જ નથી રહેતું!”

નીના સાહની દક્ષિણ મુંબઈનાં રહેવાસી નીના સાહનીએ તેમની સોસાયટીની ગૃહિણીઓને વર્મી-પ્રોસેસિંગ પ્રોજેક્ટમાં સહભાગી બનાવી છે. આ રીતે ઉત્પન્ન થતું ખાતર કેવળ બગીચામાં નહિ, પરંતુ ઘરમાં જે છોડ ઉછેરાતા હોય તેને માટે પણ ઉપયોગમાં લેવાય છે. આજુબાજુનાં મકાનો પણ હવે તેમનું અનુકરણ કરે છે. મિસ સાહનીનું કહેવું છે કે કચરો ઓછા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થતો હોય તેવા કિસ્સાઓમાં વર્મી-પ્રોસેસિંગ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

ડૉ. રમેશ દોશી (ટે.નં.: ૬૪૦ ૧૪૩૯) નિવૃત્તિ પછી શ્રી દોશીએ સેન્ટ્રલ ખેતીવાડીમાં રસ લઈને ટેરેસ ગાર્ડન માટે કમ્પોસ્ટ ખાતર ઉત્પન્ન કરવાનું શરૂ કર્યું. આજે તેઓ સિટી ફાર્મિંગ (મકાનની અગાશી તથા કમ્પાઉન્ડમાં શાકભાજી, ફળો ઉગાડવાની) પ્રવૃત્તિમાં વ્યસ્ત છે, અને તેનાં પરિણામ ઘણાં પ્રોત્સાહક છે, જે છોડવાઓ સામાન્યતઃ ફળો આપતાં ૬ થી ૭ વર્ષ લેતા હોય છે તે આ ખાતરની સહાયથી કેવળ બે વરસમાં જ ફળ આપતાં થઈ જાય છે.

નોર્બર્ટ ડિ’સોઝા (ટે.નં.: ૬૦૫ ૬૬૦૮) ૧૯૯૪થી કચરાના નિકાલ માટેની પાયાની (ગ્રાસરૂટ) પ્રવૃત્તિમાં વ્યસ્ત છે. તેઓ પુણેની ભાવલકર ઈન્સ્ટિટ્યૂટ દ્વારા વિકસાવાયેલ “બાયો-કેમિકલ પાઉડર” સાથે સંકળાયેલા છે.

શ્રી અનિલ ભાટિયા (ટે.નં.: ૨૮૧ ૧૯૪૧) ચર્ચગેટ પ્રોજેક્ટના એક હિસ્સા એવા ‘ડી’ રોડ પર વર્મી-પ્રોસેસિંગ પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય છે. શ્રી ભાટિયાનું માનવું છે કે આ પ્રોજેક્ટમાં બાળકોને સહભાગી કરવાથી ઘણો મોટો ફરક પડી જાય છે. અગાઉ નગરપાલિકાએ આ વિસ્તારમાંથી દરરોજ ૯૫ ટોપલાઓ ભરીને કચરો ખાલી કરવો પડતો, પરંતુ એક જ વરસમાં આ સંખ્યા ઘટીને ૨૦ ટોપલાઓ પર આવી ગઈ છે.

સેવ બૉમ્બે કમિટી શ્રી કિશન મહેતા (ટે.નં.: ૪૧૪ ૯૬૮૮, ફેક્સ: ૪૧૫ ૫૫૩૬)ના વડપણ હેઠળની આ સમિતિએ સોલિડ વેસ્ટ મેનેજમેન્ટના પ્રશ્ન અંગે લોકોને જાગૃત કરવામાં તેમજ તેના નિકાલ માટે પ્રવૃત્ત થવામાં પ્રણેતા (પાયોનિયર)ની ભૂમિકા ભજવી છે. સેવ બૉમ્બે કમિટીએ “સુસંકલિત સોલિડ વેસ્ટ મેનેજમેન્ટ” કાર્યક્રમ તૈયાર કર્યો છે અને નગરપાલિકા તથા અન્ય ઘણા સિટીઝન ગ્રુપો સાથે ઘનિષ્ઠ સહયોગમાં કામગીરી બજાવે છે. તેમના કાર્યક્રમને બઘેથી સ્વીકૃતિ મળી છે.

કેટલીક નમૂનેદાર સંસ્થાઓ

સંખ્યાબંધ બિન-સરકારી સંસ્થાઓ, રહેવાસીઓનાં સંગઠનો તથા ખાનગી નાગરિકો આ પ્રકારે ભીના તથા સૂકા કચરાને અલગ તારવવાની, વર્મી-પ્રોસેસિંગની તથા રિ-સાઈકલિંગની પ્રક્રિયામાં ભાગ લઈ રહ્યા છે. મુંબઈ શહેરમાં આને લગતા સંખ્યાબંધ પ્રોજેક્ટો હાથ ધરાયા છે અને નવોદિતો તેમાંથી ઘણો બોધપાઠ મળે તેમ છે. આવી કેટલીક સંસ્થાઓનાં નામ-સરનામાં નીચે દર્શાવ્યાં છે.

ફ્લીન-અપ ચર્યગેટ (સંપર્ક: નયનઃ કઠપાલિયા, ફેક્સ: ૨૮૨ ૩૮૭૭) : ચર્યગેટ એ શહેરનો અગ્રિમ વિસ્તાર છે. અહીંયા દરરોજ આશરે ૧૫ લાખ ઉતારુઓ પરંમાંથી આવનજાવન કરે છે. આ વિસ્તારની સ્વચ્છતા માટે કેટલાંક પ્રોજેક્ટ ગ્રુપ રચવામાં સફળતા



મળી છે. તેમાં-ધ ફ્લીન મુંબઈ ફાઉન્ડેશન, ધ મરીન ડ્રાઈવ સિટીઝન્સ એસો., એમ. કર્વે રોડ રેસિડેન્ટ્સ એસોસિયેશન, નરિમાન પોઈન્ટ ચર્યગેટ સિટીઝન્સ એસોસિયેશન તથા ઓવલ ફૂપરેચ રેસિડેન્ટ્સ એસોસિયેશન ઉલ્લેખનીય છે. બૉમ્બે ફર્સ્ટ ટરફથી આ સંસ્થાઓને પ્રારંભિક ભંડોળ પૂઃ પાડવામાં આવ્યું છે. પ્રોજેક્ટમાં મ્યુનિસિપાલિટીના સહયોગમાં આ વિસ્તારની બીજી વારની સફાઈ હાથ ધરવાનું મુખ્ય છે. ઘરમાં જ કચરાના વિભાજન અંગે બે તાલીમશાળાઓ પણ યોજવામાં આવી હતી. આને લીધે આ પદ્ધતિ હવે પ્રચલિત બનતી જાય છે. વર્મી-પ્રોસેસિંગની પ્રક્રિયા પણ સફળતાથી હાથ ધરવામાં આવી છે. જાહેર સ્થળોની સ્વચ્છતા અને સુરક્ષા માટેનું સિટીઝન્સ ફોરમ ફેરિયાઓને નિયંત્રિત કરવાની કામગીરીમાં સહાય કરી રહ્યું છે. એમ.ટી.એન.એલ., બેસ્ટ તથા મહાનગરપાલિકા દ્વારા શેરીઓમાં ખાડા ખોદવાની પ્રવૃત્તિ વધુ તાર્કિકતાથી હાથ ધરાય તેવા પ્રયાસ થઈ રહ્યા છે. ચર્યગેટમાં ઘંઘો-વેપાર ધરાવનારાઓ પણ ભંડોળમાં ફાળો આપી રહ્યા છે.

ધ ફ્લીન મુંબઈ ફાઉન્ડેશન (ચેરપર્સન: કુંતિ ઓઝા, ટે.નં.: ૨૦૪ ૪૮૩૮) આ સંસ્થા શહેરના નાગરિકોની રહેણીકરણની ગુણવત્તાનું સ્તર ઊંચું લાવવા સમર્પિત છે. મહાનગરપાલિકા તેમજ અન્ય સંસ્થાઓના સહયોગમાં સીએમએફે પાંચ વરસમાં સ્વચ્છતા, પર્યાવરણ-સુરક્ષા તથા સૌંદર્યકરણને લગતા ડઝનબંધ પ્રોજેક્ટો હાથ ધર્યાં છે. સીએમએફેને સંખ્યાબંધ પ્રતિષ્ઠિત દાતાઓ તથા નિગમોનો સહકાર સાંપડ્યો છે. આ સંસ્થા બૉમ્બે ફર્સ્ટના ઘનિષ્ઠ સંપર્કમાં છે અને સમગ્ર શહેરમાં સફાઈ-પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરી છે.





આ પુસ્તિકાનું પ્રકાશન બોમ્બે ફર્સ્ટ, વઝીરાની પિલા,
સ્કીમ જર, વરલી સી ફેસ, મુંબઈ ૪૦૦ ૦૧૮.
(ટે.નં.: ૪૯૭ ૫૩૯૪ / ૪૯૭ ૫૩૯૫, ફેક્સ: ૪૯૨ ૫૦૩૯) દ્વારા કરાયું છે.
માહિતી માટે સંપર્ક ૨૦૨ ૧૬૨૧.

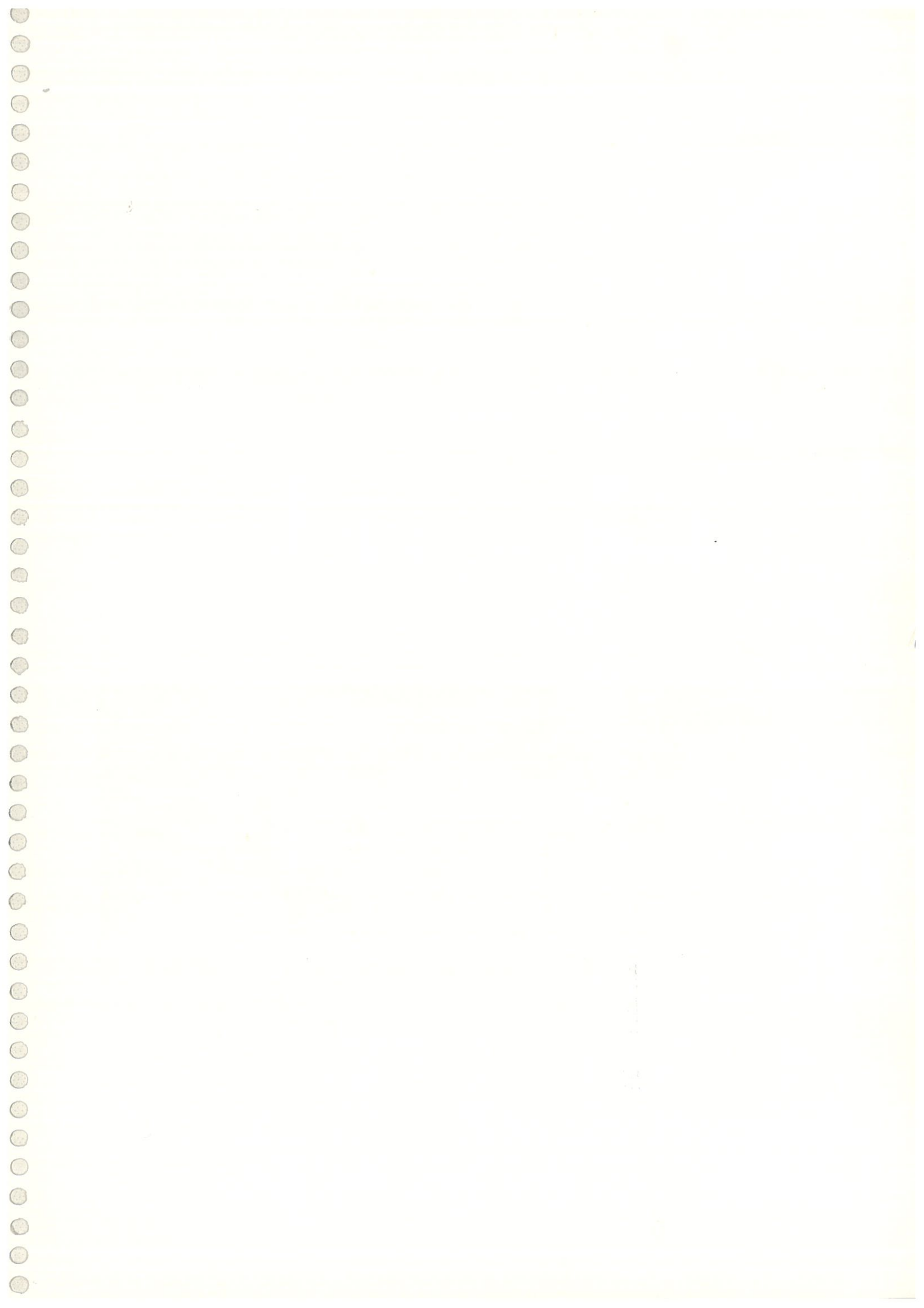
Photographs of pilot project area in Kurla



ABOVE: Drains and by-lanes at New Hall Road in November 1999

BELOW: Same spot at New Hall Road in March 2000







ABOVE: Open space at Hall Village in November 1999

BELOW: Same spot in March 2000







LEFT: Hall Road in November 1999



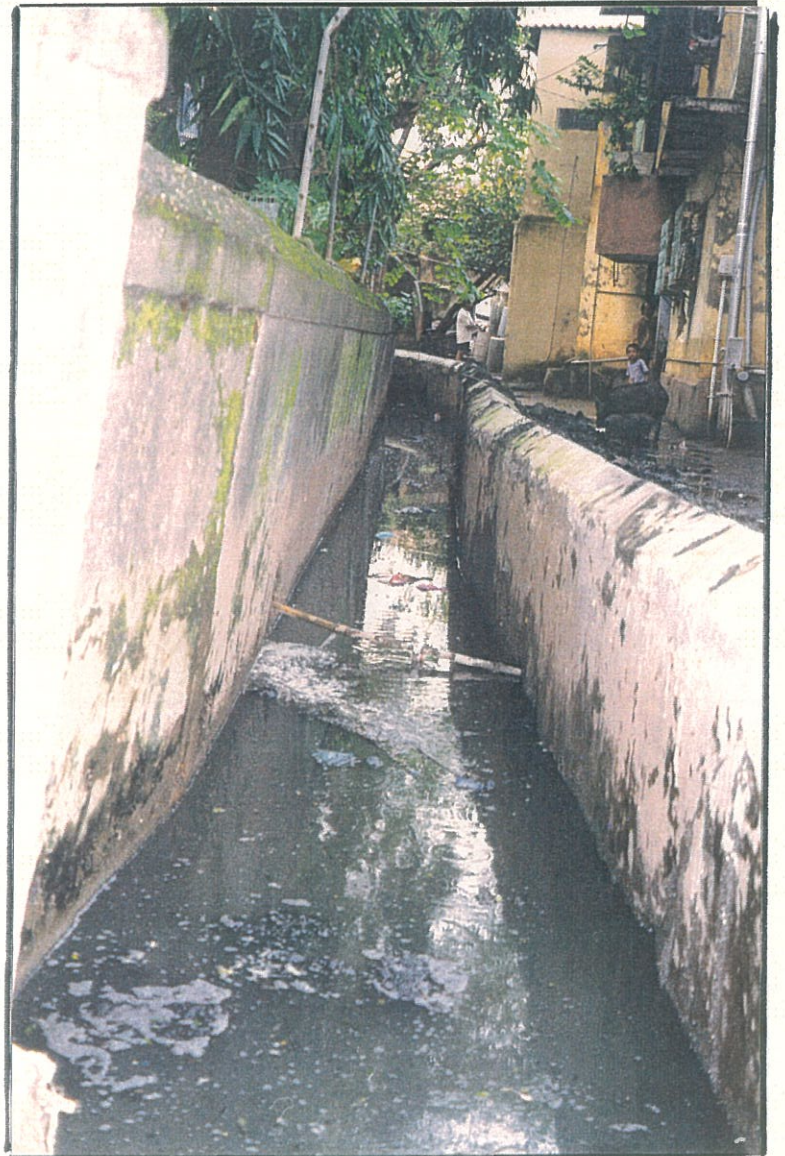
RIGHT: Hall road in March 2000





ABOVE: Fr. Peter Pereira Lane in
November 1999

RIGHT: Fr. Peter Pereira Lane in
March 2000







ABOVE: Greening of Pillai Chowk

BELOW: Sign boards with environmental messages at Church Village



